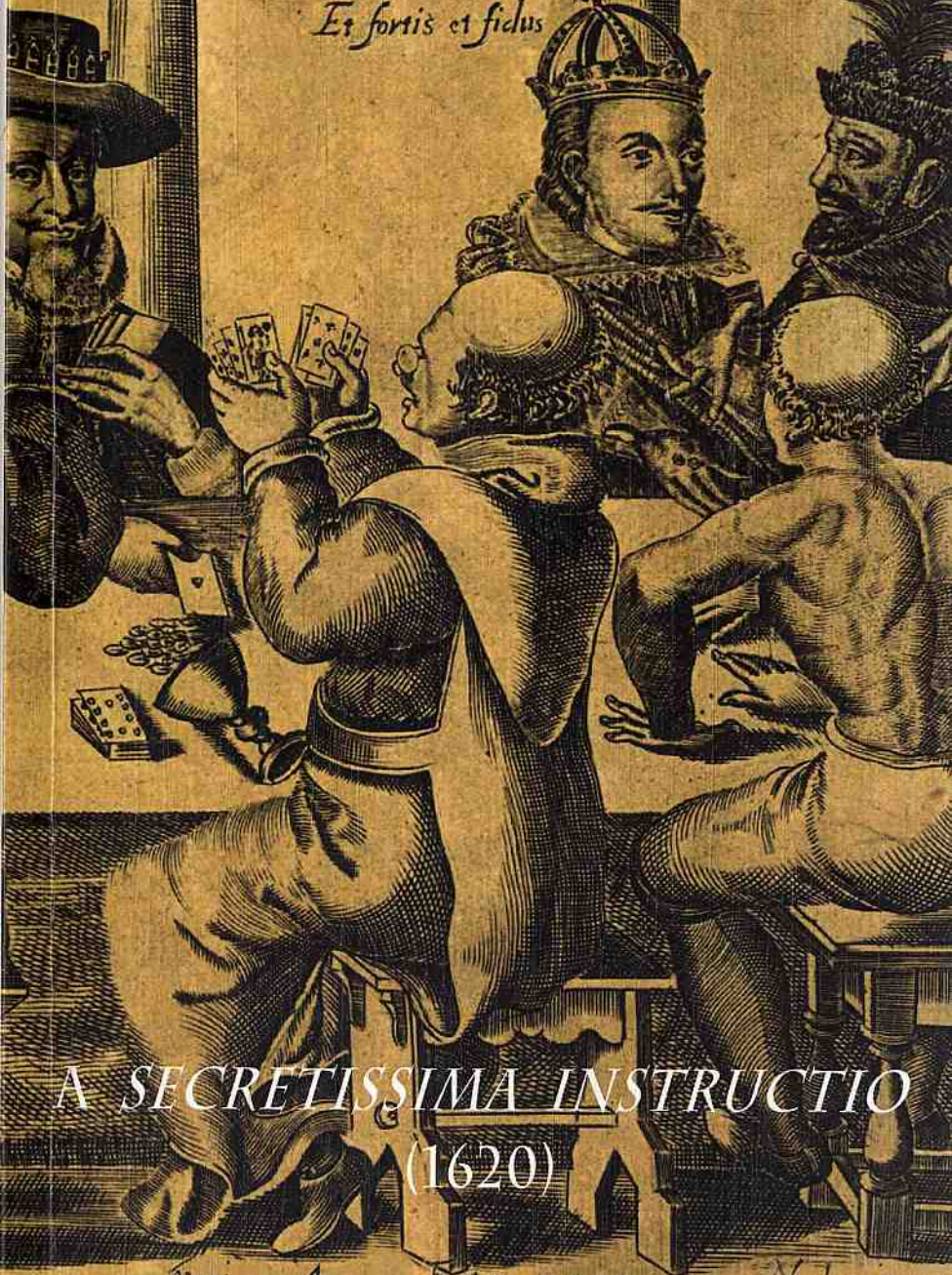

B
251.272

3
4
Sic. transi gloria R
ALMÁSI GÁBOR

GUST. ADOLPH.

Es fortis et fidelis

A SECRETISSIMA INSTRUCTIO
(1620)

Veni . 4

Fratres in unum .

Nudus in m...

Almási Gábor

A Secretissima instructio (1620)

**A kora újkori politikai paradigmaváltás
egy Bethlen-kori röpirat tükrében**

**Budapest
2014**

Családomnak

A kutatást és a könyv megjelenését támogatta:
OTKA NK 81948 „Magyarország a kora újkori Európában”,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori
és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék

Az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori
Magyar Történeti Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért
Tudományos Egyesület közös kiadványa.

© Almási Gábor, 2014

A kiadásért felel: Horn Ildikó

A borítón lévő kép egy ismeretlen szerzős egylapos nyomtatvány része
(c. 1626): © Trustees of the British Museum

ISBN 978-963-284-483-1

Borítóterv és nyomdai kivitelezés:
Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Köszönetnyilvánítás

E könyv elkészültéért sok mindenkinek hálával tartozom. Elsőként hálásan köszönöm Bartók Istvánnak, hogy a *Secretissima instructio* fordítását oly gondosan, önzetlenül átolvasta és lektorálta. Köszönöm még a fordítás ellenőrzésében nyújtott segítségét Kiss Farkas Gábornak és Forró Orsolyának. A hosszú bevezető tanulmány lektorálását Kármán Gábornak köszönöm, és édesanyámnak a szöveg átolvasását. Hálás vagyok Zászkalicky Mártonnak, aki digitalizált anyagok megküldésével és wolfenbütteli kutatásával segítette a munkámat; Papp Sándornak és Fazekas Istvánnak, akik egymástól függetlenül bécsi levélmásolatokat küldtek számomra; Petr Matának és Pavel Mareknek lelkes tanácsaikért a pamflet szerzősége kapcsán; Kees Teszelszkynak különféle digitalizált anyagok küldéséért; Ulrich Nagelnek a simancasi könyvtárban való nyomozásáért; a zürichi városi, a gothai és a nelahozevesi Lobkowicz könyvtár munkatársainak önzetlen segítségnyújtásukért; és végül, de nem utolsósorban a „Magyarország a kora újkori Európában” nevű OTKA-kutatócsoport vezetőjének, R. Várkonyi Ágnesnek, illetve Horn Ildikónak és a csoport többi tagjának a lelkesítésükért és támogatásukért.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS.....	9
<i>A Secretissima instructio</i> a kortárs pamfletirodalomban.....	12
Egy közeli párhuzam: Wenceslaus Meroschwa levéltraktátusa.....	24
<i>A Secretissima instructio</i> szövege	28
A törökösség kérdése	36
Bethlen levelei.....	40
A szerző és a példányok nyomában: az eddigi kísérletek	48
Túl az Alpok hágóin.....	70
Machiavelli redivivus	88
<i>A Secretissima instructio</i> hatása.....	106
Konklúzió	119
SECRETISSIMA INSTRUCTIO /	
LEGITIMOSABB TANÍTÁS (kétnyelvű kiadás).....	125
MELLÉKLETEK	191
De praesenti Germaniae statu (1613)	193
Instructio praedicantium (1620)	210
De usu victoriae Bohemicae (1621)	213
ÖSSZEFOGLALÁS	224
ENGLISH SUMMARY	229

Bevezetés

„Erdélyi Gábor nem barátod, csak a császár iránti gyűlöletből és félelemből lépett veled szövetségre, hogy Magyarországot birtokolja és erősítse, miközben téged veszélybe sodor.” (*Secretissima instructio*)

Az 1620-as *Secretissima instructio* című pamflet a számtalan harmincéves háborúhoz köthető politikai publikációk közül az egyik legsikeresebb volt. Bármennyire is népszerű propagandairat volt, aktualitását már az 1620-as esztendő végére elveszítette. Ennek ellenére az elkövetkező években még jó néhányszor kiadták. Bár már nem volt aktuális, még hatott. A katolikusok számára visszagigazolásként működött: ha fordított módon is, de háborús erőfeszítéseiket, ellenreformációs elszántságukat igazolta. A protestánsok számára botránykő volt és maradt, a katolikusok machiavellizmusának, könyörtelen eszközeinek megjelenítője. De hat a távolabbi utókorra is. Botrányos szókimondása, provokatív stílusa ma is frissnek, elevennek tűnik. Ugyanakkor, bár nem politikaelméleti mű vagy királytűkőr, a kor politikai gondolkozását érzékletesebben testesíti meg, mint az örökkévalóságnak szánt elméleti írások többsége. Elemzése azonban még ennél többel is kecsegtet. A *Secretissima instructio* keletkezéstörténetének feltárása, a szerző kilétének kiderítése, amire e hosszú bevezetőben vállalkozom, nem csak a kor történelmébe, mentalitásába és főbb politikai dilemmáiba enged bepillantást, hanem a politika működésébe is: a propagandaeszközök egyre tudatosabb felhasználásába, az információ értékébe, az információközvetítés technikáiba, egyszóval a modern értelemben vett politikai közvélemény megszületésének történetébe.

Szempontunkból ugyanakkor egyáltalán nem elhanyagolható kérdés, hogy egyszersmind egy olyan politikai röpiratról van szó, amelynek magyarországi-erdélyi vonatkozásai elsőrendű fontossággal bírnak. Bár nem Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről szól, mégis ő az írás egyik főszereplője. „Gábor” a megbízhatatlan szövetséges mintapéldánya: V. (Pfalzi) Frigyes cseh király még álmá-

ban sem gondolhatja, hogy az erdélyi fejedelem önzetlenül szegődött társává. „Gábor” a fogát csikorgatja, mert a cseh trónról lemaradt és a prédán meg kell osztoznia Frigyessel. Hiszen „jól tudja, hogy egymaga nem képes Magyarországot a törökök, tatárok, velenceiek, lengyelek és maguk a magyarok ellen megvédeni, hacsak más királyságokat, területeket hozzá nem csatol.” (263–266.) De hogy ki is valójában ez a mindenre elszánt török csatlós, azt a pamflet közepén idézett két „eredeti” Bethlen levél „hűen átirított másolatából” tudhatja meg legvilágosabban az olvasó.

Ne szégyelld, és ne bosszantson – írja Frigyes idős tanácsosa [a pamflet fiktív szerzője] urának, a cseh királynak –, hogy a kiszolgált katona [mármint az erdélyi fejedelem], aki férfikorának jó részét a törököknél vesztegette el, a hadban járatlan újoncot ezekre a dolgokra oktatja, hanem értsd meg, milyen cél elérésére irányulnak Gábor fáradozásai és gondolatai. Hogy jobban megértsd, mi van az első levélben: tudnod kell, hogy a te Gáborod ura és fejedelme [Báthory Gábor] ellen hatalmas török sereggel egész Erdély mélyére benyomult, és miután azt szörnyűséges módon feldúlta és kifosztotta, és Báthory Gábort a helyéről elmozdította, a fejedelemséget a maga számára bebiztosította. Ezek után a törökök, több ezer keresztényt borzalmas szolgaságba taszítva kivonultak Erdélyből. És hogy a jól végzett munkáért a rég megígért jutalmat a törökök megkaphassák, Erdély összes férfiját összegyűjtve háborút indított saját vére ellen, hogy átadhassa azokat a várakat, amelyeket odaígért, és amelyek a keresztény állam erős végvárai voltak. A vár védői elleneztek e rettenetes gonosztettet, és a várat nem akarták feladni. De a falakat hajítógépekkel leverte és szétrombolta, és elfoglalta az erős védőfalakkal és dupla erősséggel körbevett Lippát, majd elfoglalta és ugyancsak török kézre adta Solymost, Eperjest, Tótváradgyát, Margitát, Monostort, Aradot, Sirit és Facsádöt is, és ezzel Magyarországnak sokkal nagyobb részét hagyta a törökökre, mint amennyit a megelőző tizenhat év során azok elfoglaltak. (350–385.)

E bevezető után következik a megígért két Bethlen-levél. Az első 1616 júniusában, közvetlenül Lippa elfoglalása és török kézre adása után íródott Nakkás Haszan pasának. A magyar nyelvű levél, mint látni fogjuk, több példányban fennmaradt, német fordítása is megőrződött. Már bevezető soraiból kiderül, hogy Bethlen jól ismeri a keleti levelezési stílus csínját-bínját: isten „éltesse, szerencséltesse és egy napját a földön sok ezerré tegye” a nagyságos Vezér Pasának – kívánja hű szolgájaként, aki nem akármilyen tettét hajtott végre, olyat, amelyre a magyar történelemben még nem volt példa. „Mert mióta a régi magyaroknak eleje Zitiából [Szkítiából] kijött és fegyverekkel ezeknek a földeknek lakosit elfogyatván az országot magáévá tőtte, soha semmi üdőben a magyar nemzetség felől azt nem hallottuk, sem nem olvastuk, nem hogy várakat és városokat és tartományokat, de még csak egy talpa-alja földet is fegyvervonás, vérontás és halál nélkül ajándékon senkinek adott volna.” (408–414.) Mi mutathatja hát a hatalmas császárhoz az erdélyi fejedelem igaz hívségét jobban, mint Lippa fegyverrel való megvívása – fejt ki a fejedelem, és egyszersmind arra is utal, hogy Lippa megígért átadásának eddigi halogatása mily régóta volt Erdély és a Porta közötti vita tárgya. Bethlen soron következő idézett levele 1619. november 4-én kelt, címzettje egy másik oszmán méltóság, Iszkender pasa.¹ Bár a levél első látásra kevésbé tűnik botrányosnak, mégis nagyobb karriert futott be, mint társa. Az erdélyi fejedelem írásának apropója, hogy Iszkender pasa, Bethlen régi jó ismerőse, akinek „csaknem adófizető szolgája”, továbbra is ellenzi politikai céljait, és láthatóan Erdélyben a belső ellenzékét ellene hangolja.² Bethlen figyelmezteti levelében, hogy portai pozíciói

¹ A leveleket a XIV. bekezdést követően közli a pamflet. Az Iszkender pasához írt levélhez, valamint Bethlen törökbarát politikájának problémájához és az ezzel összefüggő ellene irányuló katolikus propaganda kérdéséhez lásd tanulmányomat: *Almási Gábor*: Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. Kármán Gábor és Kees Teszeleszky. Budapest 2013. 311–366. Iszkender pasához lásd *Sudár Balázs*: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* 145. (2011) 975–996.

² *Sudár B.*: Iszkender és Bethlen Gábor i. m.

neki sem gyengék, sőt a szultán előtt, legalább is szolgálataira nézvést, előkelőbb helyre tarthat számot. „Bizonnyal elhiggye Nagyságod, hogy én is tartom oly szolgálának magamat az én kegyelmes uramnak, császáromnak, mint Nagyságod. Szolgáltam is, és most is naponként szolgálok ő hatalmasságának igazsággal. Melyet ím most is megbizonyítottam, mert az egész magyar nemzetet szintén úgy hoztam ő hatalmassága lábaihoz, mint szintén Erdélyt.” (505–513) Különösen jók Bethlen portai esélyei, ha azt is figyelembe vesszük, hogy nem sokára Bécs is a lába előtt fog heverni, és időközben mennyi új szövetségest szerzett a szultánnak: „Bécs is rövid nap én kezemben lészen. Az egész Csehországot, Morvaországot, Sziléziaországot az hatalmas császár jóakaróivá csináltam.” (522–524.) E levél nem csak a korban vált méltán híressé, hanem a későbbi Bethlen-historiográfiára is jelentős befolyással bírt.³

E tanulmány nem Bethlen apológiáját tűzte ki céljának, még csak nem is a Bethlen-ellenes propaganda körülményeit. Bár nem lényegtelen kérdés, hogy miképpen került Bethlen a mű fókuszába, és a későbbiekben ki is fogunk rá térni, mint ahogy a levelek eredetiségének kérdését sem mellőzzük el, még ennél is izgalmasabbnak ígérkezik annak kinyomozása, hogy egyáltalán ki lehetett a szerző, mik voltak a módszerei és céljai, milyen politikai elgondolások mozgatták, kik voltak az informátorai, hogyan terjesztette el a művét és az milyen hatást tett a kortársakra. Bár e kérdések mindegyikét sajnos nem fogjuk tudni maradéktalanul megválaszolni, a szerző személyére és a mű kontextusára vonatkozóan mindenképpen tartogatunk meglepetéseket.

A Secretissima instructio a kortárs pamfletirodalomban

Az V. Frigyes pfalzi választófejedelemnek átadott, franciáról fordított és a közjó érdekében közreadott legtitkosabb francia-brit-

³ Lásd R. Várkonyi Ágnes készülő monográfiáját a Bethlen-historiográfiáról. (Ezúttal köszönöm, hogy elolvashattam!) Vö. R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Gábor jelenléte Európában. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. 9–76.

holland tanítás a harmincéves háború kezdetének alighanem legismertebb politikai propagandairata.⁴ Kevés ilyen izgalmas és tanulságos politikai pamflet született a korban, mint a kálvinista tábor vezérét, V. (Pfalzi) Frigyes cseh királyt és szövetségeseit megcélzó *Secretissima instructio*. Sikerére jellemző, hogy sorozatindító, sőt, már-már műfajteremtő könyvvé vált.

1. ábra. A *Secretissima instructio* egyik kivételes példánya,
amely Pfalzi Frigyes cseh királyi címét is feltünteti
(UB Augsburg, Oettingen-Wallersteinsche Bibliothek, 02/IV.13.4.151)

⁴ Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava Friderico V. Electo comiti Palatino electori data, ex gallico conversa, ac bono publico, in lucem evulgata. H. n. 1620. Lásd a 7. jegyzetet alább és vedd össze a címmel kapcsolatban a szövegközlés első lábjegyzetét.

Valójában nem is egy művel, hanem egy háromrészes röpiratsorozattal állunk szemben, amelynek mi az alábbiakban kizárólag csak az első részével foglalkozunk. Az első, 1620-as *Secretissima instructiót* ugyanis még két hasonló című és stílusú röpirat követte 1622-ben és 1626-ban.⁵ Az 1626-os *Altera secretissima instructiót* nem kisebb személyiség, mint a század egyik legnagyobb politikai gondolkodója, Thomas Hobbes fordította angolra (műve kéziratban maradt).⁶ A legsikeresebb közülük mégis az első volt, amely már megjelenése évében legkevesebb 10 különböző latin és 12 német kiadásban látott napvilágot, és ezen kívül számos kéziratban, sőt kéziratban angol, francia és olasz fordításban is terjedt.⁷

A kiadások magas számát magyarázza, hogy e propagandairatnak nagyon súlyos tétje volt: a tavasz óta készülődő nagy protestáns–katolikus összecsapás még nem dőlt el. Erre végül, mint tudjuk, 1620. november 8-án a Prága melletti Fehérhegyen került sor a katolikus/császárpárti és a kálvinista/birodalmi föderációt pártoló erők között, ami nem csak Csehország sorsát, hanem a

⁵ A két másik *Secretissima instructióra* lásd Noel Malcolm: *Reason of State, Propaganda, and the Thirty Years' War: An Unknown Translation by Thomas Hobbes*. Oxford 2007. Kül. 43–46. Malcolm az első két *Secretissima instructio* stílusbeli hasonlóságával szemben a harmadik különbségére hívja fel a figyelmet. Meglepő hogy a harmadik mű – az *Altera secretissima instructio* – szerzője, a szöveg címéből láthatóan a második pamfletről nem is tudott.

⁶ *Malcolm, N.*: *Reason of State* i. m.

⁷ Wolfgang Weber – aki valami miatt az *Elenchus libelli famosi*-t és Balásfi Tamás *Castigatio libelli* (Augsburg 1620) c. művét is beveszi a felsorolásba (ezekre lásd a bevezető végét) – 11 latin kiadást számol. E két mű azonban nem volt kiadás, hanem csupán válasz a *Secretissima instructióra*. Ugyanakkor létezik legalább egy latin kiadás, amellyel Weber nem számolt (lásd a 110. jegyz.) Ami a német kiadásokat illeti a VD17 katalógusában nem 9, ahogy Weber számolta, hanem 12 darab 1620-as kiadást lehet számolni. *Secretissima instructio*. Allergeheimste Instruction: Friderico V. Comiti Palatino electo Regi Bohemiae, data an Friederichen, Pfalzgrafen, erwehlten König in Böhmen (1620). Kommentierter lateinischer und deutscher Nachdruck. Hg. Wolfgang E. J. Weber. Augsburg 2002. 123–126. Angol fordítása Londonban: BL, MS Sloane 3938. Olasz fordítása Velencében: Museo Correr, MS 1093. Az 1621-ben kinyomtatott részleges francia fordításra lásd a 135. jegyzetet. A latin kéziratokra lásd alább 51. o.

háború további irányát is megpecsételte. Nem zárhatjuk tehát ki, hogy a kálvinisták és V. Frigyes kudarcára a *Secretissima instructio* is volt némi befolyással, amely többek között azt kívánta bizonyítani, mennyire kevés esélye van a cseh királynak a végső győzelemre. Mint tudjuk, a csata elvesztéséért Frigyes magyar szövetségesét, Bethlen Gábort is felelősség terheli. Bár az erdélyi fejedelem egy nem elhanyagolható, 5000 fős hadat küldött Prága alá, vezetését katonailag teljesen képzetlen kancellárjára, Péchi Simonra bízta, aki az ütközet helyszínéről szándékosan elkészt.⁸ Valószínűtlen, hogy Bethlen döntését bármilyen propagandairat befolyásolta volna, ugyanakkor a propagandaírások hatása annál lényegesen összetettebb, hogy csak a közvetlen hatásokkal számoljunk. Különösen megnövelte a propaganda jelentőségét, hogy ezt a háborút a szembenálló felek pénz- és emberszűkében vívták: a folyamatos pénzsűke a bajor hercegség kivételével szinte mindenkit érintett, még a hatalmas gyarmatokkal rendelkező Spanyol Királyságot is. A két fő ellenségnek, II. Ferdinánd császárnak és Frigyes cseh királynak, egyaránt valószínűtlenül csekélyek voltak az erőforrásai: a küzdelem kimenetele lényegében azon múlt, ki mennyire tudja támogatóinak és szövetségeseinek erőforrásait kiaknázni.⁹ Természetesen nem volt mellékes kérdés, hogy egyáltalán mekkorák voltak a szóba jöhető, kiaknázható erőforrások vagy miképpen alakultak a születő nemzetállamok között politikai viszonyok, de legalább ennyire fontos volt a hit kérdése: a küzdő felek és potenciális támogatóik győzelembe vetett hite, a háborús ideológia és a közvetített politikai víziók hitelessége.¹⁰ A háborút

⁸ A magyar szakirodalom tudtommal nem vizsgálta még Bethlen felelősségének kérdését. Péchi szinte egészen biztosan császári csúszópénz miatt készt el. Lásd *Dán Róbert*: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon. Budapest 1989. 166.

⁹ Ehhez lásd *Almási G.*: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 313.

¹⁰ Vö. Dooley megállapításával: „A küzdelemben részt vevő feleknek olyan interpretációkra volt szükségük, amelyek a megsérült kapcsolatokat aládúcolták, a hitszegést helyre tették, és az idegen hatalmakra jó benyomást tettek. Bármelyik írónak, aki az ehhez szükséges anyagot szolgáltatni tudta,

(pénzügyi) hitel és (politikai) hitelesség nélkül lehetetlen volt győzelemre juttatni, bármilyen kifinomult is volt a politikai és katonai stratégia. A *Secretissima instructio* ezeket a politikai hiteket és víziókat vette célkeresztbe, és ebben egyik fő eszköze éppen a török szövetség leleplezése és az erdélyi szövetséges, Bethlen Gábor hiteltelenítése volt.

A harmincéves háború tehát bizonyos szempontból az első modern háborúnak számít, amelyet legalább annyira a harcmezőkön, mint amennyire a tárgyalóterekben, a könyvkiadók és hírlapírók műhelyeiben és a különféle érdekeket kiszolgáló írástudók, politikai ágensek íróasztalai mögül vívtak. Egyik jellemzője e párhuzamosan zajló pennaháborúnak, hogy a felek kölcsönösen az ellenség sötét oldalának, gonosz terveinek és módszereinek leleplezésére törekedtek. Az ennek érdekében keletkező narratívákat előszeretettel támasztották alá az ellenségtől elfogott (vagy néha az ellenség nevében írt) dokumentumok közlésével – ami egyben a kortársak fejlett történelmi érzékére is rávilágít.¹¹

1618-tól, vagyis a cseh felkelés kitörésétől, az Európát elárasztó propaganda- és hírözön mennyisége és tartalma szinte megismerhetetlen. Az erre vonatkozó irodalom általában csak a propagandaháború egyes aspektusait, időszakait tárgyalja.¹² Átfogó ismereteink egyedül Csehország, valamint a cseh király, Frigyes személye kapcsán megjelenő publikációkról vannak. 1618 és 1621 közötti időszakban például kizárólag angliai könyvtárakban kutatva 145 cseh vonatkozású politikai propagandairatot, 80 hírlevelet és 43 szatirikus vagy panegirikus kiadványt azonosítottak be.¹³

bőkezűen osztogatták a pénzt és kegyeket, köztük a kiválasztottság kegyét, szemben az udvar legbelsőbb köreivel.” *Brendan Maurice Dooley: The Social History of Skepticism: Experience and Doubt in Early Modern Culture.* Baltimore 1999. 88.

¹¹ Vö. *Almási G.*: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 330–331.

¹² Az ide vonatkozó irodalomhoz lásd *Uo.*: 312–313.; *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 30–31.

¹³ *Jaroslav Miller*: Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii. Praha 2004.

Egy másik kutatás szerint 1619 és 1632 között pusztán a cseh királyra vonatkozóan 207 darab pfalzi és cseh (vagyis kálvinistabarárt) nyomtatvány jelent meg (ebből 1619 és 1621 között 138), míg a Frigyes-ellenes, császárpárti publikációk száma ugyanebben az időszakban 154. Az utóbbi csoport érdekessége, hogy csupán hét kiadvány jelent meg a szerző nevében, további kettő monogrammal, a többinek a szerzője ismeretlen maradt.¹⁴

Az ugyancsak anonim szerzőjű három *Secretissima instructio* tehát ebbe az óriási, rendkívül heterogén csoportba illeszkedik, amelyben az egylapos metszetektől, gúnyrajzoktól, dicsőítő versektől és paszkvillusoktól kezdve a hírleveleken, levélközléseken, hivatalos okmányok publikációján keresztül a legkülönbözőbb fiktív és valós helyzetekre építő, elitközönséget megcélzó propagandairatokig minden megtalálható volt. E kiadványok mennyisége nemcsak a befolyásolás erős szándékára, hanem a formálódó közvéleményre és a növekvő politikai érdeklődésre is vall. Nyilvánvalóan a hírek elsődleges fogyasztóit, a politikai közvélemény meghatározó tagjait a társadalmi elit és a népesebb városok lakossága jelentette. A városok közül is volt néhány, amely ekkora már kiemelkedő fontosságra tett szert az információk beszerzésében, közvetítésében, terjesztésében és fogyasztásában. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden propagandakiadványnak ők jelentették az elsődleges célközönségét, de véleményünkkel egyre inkább számoltak. Különösen igaz ez a harmincéves háború első felére, amikor oly sok múltott a semlegességre törekvő, a háborút megúszni kívánó szabad és gazdag birodalmi városok támogatásán, az urbánus Németalföld aktivitásán vagy az ingadozó Anglián és Velencén. Ezek a területek voltak a politikai propaganda elsődleges (de egyáltalán nem kizárólagos) célpontjai, vagyis ha jobban meggondoljuk, a formálódó közvélemény egy tekintélyes

¹⁴ Jana Hubkova: Die Flugblätter über Friedrich von der Pfalz als Quelle zur Entwicklung und Wahrnehmung der Böhmisches Frage in den Jahren 1619–1632. In: Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Praha 2010. 437–468.

részét ebben az időben a köztársasági államforma vagy alkotmányos monarchia keretei között élő lakosság tette ki.

II. Ferdinánd császár és az őt 1619-es császári koronázásakor még legitim uralkodónak elismerő, majd a felkínált cseh koronát mégis elfogadó pfalzi választófejedelem harcában is különös fontosságot élveztek a birodalmi városok, az ingadozó német fejedelemségek, a holland szövetségesek és a Frigyessel rokonságban álló angol uralkodó, hogy csak a legfontosabb potenciális szövetségeseket említsük Bethlen Gáboron kívül. A kérdés az volt, miképpen lehetett ezeket a politikai erőket aktivizálni illetve elbizonytalanítani: melyek voltak azok az üzenetek és kifejezésmódok, amelyek leginkább hatottak? Milyen retorikai toposzokra volt érdemes építeni? És miképpen lehetett az üzeneteket hitelessé tenni?

E kihívásoknak, úgy tűnt, csak új politikai irodalmi műfajok és témák kikísérletezésével lehetett megfelelni. Három módszert érdemes kiemelni: a satirikus nyelvezet erőteljes használatát, az eredeti, az ellenfél céljait és módszereit leleplező források közlését, illetve az ellenség politikai titkainak, machiavellista szándékainak felfedését. Mint látni fogjuk, a *Secretissima instructio* mindhárom módszerrel élt. Ezek közül a satíra és a szarkasztikus túlzások intenzív használata, ami a politikai pamfletirodalomnak hagyományos része volt, korántsem jelentett akkora újdonságot, de talán sosem vált még ennyire általánosan használt nyelvezetté, mint éppen ezekben az években: a gúnyverstől a karikatúrán át a politikai traktátusokig szinte mindenütt megtalálható, és különlegességét, kifinomultságát gyakran éppen a satirikus és a komoly, a hiteles furcsa egyvelege adta. Ugyanakkor a satíra kötötte össze a különböző regisztereken terjesztett, különböző műveltségű és társadalmi osztályhoz tartozó olvasóközönséget megcélzó propagandaanyagokat. Érdemes már most leszögezni, hogy bár e munkában az elit közönséget megcélzó, bonyolult összefüggéseket tárgyaló és a kormányzás „titkos” módszereit leleplező *arcana* irodalom egyik kivételes termékét vizsgáljuk, a pórnépnek szóló, lényegesen egyszerűbb nyelven fogalmazó illusztrált – gyakran

csak egylapos – nyomtatványok egészen hasonló üzenetet közvetítettek.¹⁵

Új műfajok szempontjából talán nagyobb újdonságot jelent a korban a már fentebb említett új divat: az ellenség levelezésének, titkos dokumentumainak kommentált vagy kivonatolt közlése. Többnyire valóban elfogott eredeti levelekről volt szó, de hamis levelek közzétételére is szép számmal akadt példa.¹⁶ Egyes röpiratok kizárólag csak egyetlen levél közléséből álltak, mások viszont a közölt leveleket mondanivalójuk alátámasztására használták fel, mint ahogy a *Secretissima instructio* is.¹⁷ Magyar részről a már említett Iszkenderhez írt levélhez hasonlóan nagy karriert futott be Bethlen Gábornak a krími tatár kalgához írt 1621-es levele, melyben a fejedelem 10 000 katonát kér segítségül, de 20 000 emberrel akkor is megelégedne, ha ezeket maga a kalga vezetné: „Mi Felségednek magunk is mellette lennénk, és olly gazdag Országokba hordoznánk, kikhez hasonlót soha a Tatár nemzet nem látott. Pénzzel, rabbal, minnyájan meg rakodhatnának a Vitézek...” E levelet Bethlen egyik átpártolt híve, Széchy György fogta el, aki feltehetőleg azonnal eljuttatta a császári udvarba. Innen küldték tovább Augsburgba, annak az özvegy Sara Manginnak a nyomdájába, ahol a *Secretissima instructio* egyik példánya is készült. Ha-

¹⁵ Itt hivatkoznék Etényi Nóra ide vonatkozó munkásságára. *G. Etényi Nóra: Hadszínér és nyilvánosság: A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban.* Budapest 2003. *Uő.*: Politika és publicisztikai kontextus: Bethlen Gábor a Német-római Birodalomban kiadott nyomtatványokban (1619–1622). In: Bethlen Gábor és Európa i. m. (1. jegyz.) 245–274. *Uő.*: Bethlen Gábor híre és hírneve a Német-Római Birodalom kora újkori sajtóműfajaiban (előadás). Elhangzott a Bethlen Gábor és Európa c. konferencián (Kolozsvár, 2013. okt. 25.). Lásd még *Varsányi Krisztina: Bethlen Gábor a korabeli német nyelvű hírlevelek és vásári kiadványok tükrében.* Sic Itur ad Astra 17. (2005) 169–224.

¹⁶ Ilyen volt pl. a szultán nevében Bethlen Gábornak címzett levél, amelyben a szultán esküvel erősíti meg, hogy támogatja az erdélyi fejedelem háborús részvételét. Lásd *Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1629).* Századok 145. (2011) 915–974, itt 933–937.

¹⁷ Lásd *Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.)* 331–340.

marosan a latin fordításnak kétféle önálló német változata és egy francia fordítása is megjelent.¹⁸

A tényfeltáró propagandairodalom csúcsterméke 1621-ben készült I. Miksa bajor fejedelem kancelláriáján *Anhaltische geheime Cantzley* vagyis *Anhalti titkos kancellária* néven. Ez az iratközlés már egy egész kancelláriai dokumentumgyűjteményt próbált a katolikusok szolgálatába állítani.¹⁹ Korabeli jelentősége és hatása a 2010-es WikiLeaks-botrányhoz mérhető. A mű keletkezéstörténete pontosan nyomon követhető a fehérhegyi csatát eldöntő bajor herceg kancelláriai levelezésében. A kiemelkedően műveltnek jellemzett Miksa „médiacsapatába” nem csak a tehetséges és mindenre elszánt Wilhelm Jocher von Egersperget, a herceg legbizalmasabb tanácsosát számíthatjuk bele, hanem olyan nagyformátumú jezsuitákat is, mint Jakob Keller vagy Adam Contzen.²⁰ Az *Anhalti titkos kancellária* felelős szerkesztője, Jocher tanácsos már régóta várt az alkalomra, hogy „az ördögi kálvinista praktikákat saját archívumaikban és kancelláriájukban érjük tetten, és ezáltal saját írásaik révén buktathassuk meg őket.”²¹ A fehérhegyi csata utáni zűrzavarban végül elérte célját és sikerült megszerez-

¹⁸ Uo. 336. ; Vö. R. Várkonyi Á.: Bethlen Gábor i. m. 49–55.

¹⁹ Fürstliche Anhaltische geheime Cantzley... H. n. 1621. Máig alapvető összefoglalója: *Reinhold Koser*: Der Kanzleienstreit: Ein Beitrag zur Quellenkunde der Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Halle 1874. Lásd még *Friedrich Hermann Schubert*: Ludwig Camerarius, 1573–1651: Eine Biographie. Kallmünz 1955. 117–140; *M. E. H. Nicolette Mout*: Calvinoturcismus und Chiliasmus im 17. Jahrhundert. Pietismus und Neuzeit 14. (1988) 72–84, itt 77.

²⁰ *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 32–34. Miksa műveltségére lásd a protestáns Henri Wotton egyik levelét. *Logan Pearsall Smith*: The life and letters of Sir Henry Wotton. Vol. 2. Oxford 1907. 175–176.

²¹ „... bei erobring Prag hette ich wohl darumben zu sein gewünscht, damit ich die teufflichen Calvinistenpractiken in ihrn archivn und canzleien hette mit henden greifen und sie mit ihren eignen schriften zuschanden machen konen.” Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern, 1613–1618. Hrsg. von Hugo Altmann (Briefe und Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges, 12) München–Wien 1978. 37, 1. jegyzet (Wilhelm Jocher Hans Ludwig von Ulm császári alkancellárnak, 1620. dec. 8).

nie a Csehországból menekülő pfalziak egyik legértékesebb diplomáciai anyagát, a pfalzi kancellár (és anhalt-bernburgi fejedelem), a kálvinisták egyik legfontosabb politikusa és ideológusa, Anhalti Keresztély levéltárát. Bár az anyag óriási volt, Jocher hamar átlátta, hogy ezek a dokumentumok ország-világ előtt bizonyíthatják a „kálvinista lelkület” romlottságát, izgékonyságát, hataloméhségét, a császári trón megszerzésére és a katolicizmus eltörlésére való törekvését. Mindez a lehető legjobbkor jött a bajoroknak, akik Ferdinánd megsegítéséért cserébe a pfalzi császárválasztó jogot követelték. Az 5–6 kötetes anyagból az első kettőn Jocher több mint másfél hónapot dolgozott: leveleket válogatott, parafrázisokat készített, levélidézetek gyűjtött és interpretált, melyeket egyetlen célirányos narrációba illesztett, egyszóval humanista műveltségét a lehető legkevésbé humanista módon használta fel.²² Hogy a halatlan értékes eredeti levélanyagot biztos helyre menekítse (vagyis a császárnak megküldhesse), Jocher az idő sürgetésében a levelek másolásán egyszerre nyolc írnokot is foglalkoztatott.²³

A tíz különböző kiadásban, később két latin és egy nem publikus olasz fordításban megjelent *Anhalti titkos kancelláriára* adott protestáns válasz nem sokáig váratott magára, és kezdetét vette a később „Kanzleienstreit”-nak elnevezett, több éven át húzódó pamfletháború.²⁴ A protestáns válasz megszületése inkább a szerencsén, mint a tudatos tervezésen múlt: egy évvel később (1621 októberében) Mansfeld grófnak sikerült elfognia egy Bécsből

²² Lásd Schubert, F. H.: Ludwig Camerarius i. m. (19. jegyz.) 122–124.

²³ Az eredeti levelek megküldése azért is fontos volt számára, hogy a pfalziak várható tiltakozásakor a császárnak konkrét bizonyítékok legyenek a kezében. Die Reichspolitik Maximilians I. i. m. (21. jegyz.) 37–43 és 223–224.

²⁴ Koser, R.: Der Kanzleienstreit i. m.; Schubert, F. H.: Ludwig Camerarius i. m. 122–124; Malcolm, N.: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 32; Werner W. Schnabel: Zingreß „Quodlibetisches Weltkeßig”. Eine satirisch-polemische Flugschrift gegen den politischen Katholizismus. In: Julius Wilhelm Zingref und der Heidelberger Späthumanismus. Zur Blüte- und Kampfzeit der calvinistischen Kurpfalz. Hg. W. Kühmann, H. Wiegand. Mannheim 2011. 223–262, itt 244–250 (Ezúttal köszönöm Etényi Nórának, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.) Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 336–340;

Brüsszelbe tartó viszonylag sovány (alig negyven darabos) titkosnak szánt diplomáciai levelezésanyagot, amely azonban tartalmára nézvést annál gazdagabbnak bizonyult. A levelezés ugyanis – melynek szerzői a katolikus tábor fejei voltak – a pfalzi választófejedelemség császári választójogának elvételét tárgyalta, amit a levelezésben részt vevők többsége Bajorország számára szeretett volna bebiztosítani (erre hamarosan sor is került). A választójog elvételével nemcsak kiválóan bosszút lehetett állni az egykori cseh királyon, V. Frigyesen, hanem egyben a Német-Római Birodalom protestáns erőire is súlyos csapást lehetett mérni. A levelekből kibontakozó összkép a protestáns olvasó számára a napnál is világosabbá tette, hogy a háború egyetlen célja a katolicizmus teljes győzelemre juttatása Németországban, illetve a protestánsok kiirtása.²⁵ Külön pikantériája volt, hogy a választófejedelemség – az angol álláspontra túlságosan érzékeny – spanyolok tudta nélkül lett a bajoroknak megígérve (V. Pfalzi Frigyes apósát, az angol királyt ugyanis sérthette volna ez a húzás). Az anyag végül az őt megillető kezekbe, a protestáns tábor egyik szellemi atyjához, a legnevesebb humanista ősökkel büszkélkedő Ludwig Camerarius-hoz került, aki három különböző nyomtatványban tette közzé.²⁶ A közlés módszerében mindenképp kifinomultabbnak bizonyult, mint Jocher, aki kommentárjait és a különböző hosszúságú levél-töredékeket egységes narratívába illesztette – vagy ahogy a kálvinisták látták –, az igazat a hamissal elválaszthatatlanul összeke-

²⁵ Lásd *Cancellaria Hispanica...* (H. n. 1622) kezdő sorait, ill. a Christoph von der Grün pfalzi kancellár alatt szolgáló Johann palotagróf 1621. nov. 3-i levelét. *Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten, 1618–1651.* (Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge 1, 2.) Hg. Arno Duch. München–Wien 1970. 402.

²⁶ E megjelenési hely nélkül közölt röpiratok rövidített címe: *Cancellaria Hispanica, Literae interceptae, Prodromus oder Vortrab.* Koser, R.: *Der Kanzleienstreit i. m. 26; Dieter Albrecht: Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern, 1618–1635.* Göttingen 1962. 72–73. Az eredeti levelek (mint bizonyítóterejű dokumentumok) megszerzésén V. Frigyes is sokat fáradozott, mert Mansfeld, aki kiadásukról első körben maga akart gondoskoni, egy részüket magánál tartotta.

verte. Camerarius ezzel szemben azzal kérkedett, hogy a leveleket vágtatlanul, eredeti nyelvükön közölte, sőt, a nagyobb hűség kedvéért még a helyesírási hibákat is megőrizte és kommentárjait külön szedte.

Ha úgy vesszük, az *Anhalti titkos kancellária* és a camerariusi *Spanyol kancellária* (akárcsak a *Secretissima instructio/Legitimosabb tanítás*) a korban divatos *arcana* irodalom – vagyis a kormányzás titkos módszereibe bepillantást nyújtó írások – körébe tartozott. Jóllehet e levelezéskiadások nem fiktív helyzetekre épültek, hanem nagyon is valóságos dokumentumok közreadására, olyan tudást kívántak megosztani az olvasóval, amely a politikacsinálás legtitkosabb bugyraiba engedett bepillantást. Ilyen szintű és mennyiségű „titkos tudás” nyilvánossá tétele (ráadásul uralkodói hozzájárulással) precedens nélkülinek tekinthető. Hogy mekkora igény volt a korban a politika feletti borzongásra és szörnyülködésre, azt éppen ezeknek a könyveknek a sikere mutatja, melyeknek alapvető premisszája (és egyben marketingfogása) az igazi politikai tudás arisztokratikus, privilegizált jellegének hirdetése. A nép nemcsak hogy ki van zárva a politika művészetének (vagy más esetekben tudományának) ismeretéből, hanem ez a titkos tudás félig-meddig éppen arra irányul, hogy a népet miként lehet a politikából kizárni. Ez a titkos politikai tudás ugyanis azért titkos, mert az uralkodói viszonyok – „a béke” – fenntartása érdekében nem feltétlenül hasznos, ha a nép belelát az uralkodó kártyáiba, amelyeknek igazi értelmét úgysem fogná fel. Különösen azt nem értené, amikor az uralkodó saját maga, vagyis az „állam érdekében” (*ragion di stato*), olyan politikát kénytelen követni, amely nem feltétlen tűnik erkölcsösnek. Más szavakkal, igazi machiavellistaként kell eljárnia.²⁷ Paradox módon tehát az egymás

²⁷ Vessd össze Paolo Sarpi 111–112. oldalakon ismertetett politikai felfogásával. A politikai „arcana”-ra vonatkozó irodalomhoz lásd *Michael Stolleis*: *Arcana imperii und Ratio status. Bemerkungen zur politischen Theorie des frühen 17. Jahrhunderts*. In: *Staat und Staatsräson in der frühen Neuzeit: Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts*. Frankfurt am Main 1990. 37–57; *Sabina Pavone*: *Between*

leleplezését szolgáló „forrásközlések” és a „legtitkosabb” politikai tudást feltáró röpiratok a politika tudományának *arcana* jellegét egyszerre erősítették és cáfolták.

Egy közeli párhuzam: Wenceslaus Meroschwa levéltraktátusa

Bár műfajában és stílusában a *Secretissima instructio* akár stíluste-remtőnek is tekinthető, különösen, ha figyelembe vesszük rendkívüli népszerűségét, mégsem számított kivételesnek. Több kortárs röpiratot is ismerünk, amelyek az ellenség machiavellista gondolkodásának leleplezésére irányuló szatirikus eszmefuttatást eredeti források közlésével támasztották alá, igaz nagyon kevés pamflet fejlesztette oly tökélyre a fikció és valóság határainak összemosását, a kíméletlen szatírának és a valós tényeken és információkon alapuló politikai helyzetelemzésnek a vegyítését, mint a *Secretissima instructio*.²⁸ E kevesek közé tartozik az az 1620 első felében (vagyis, mint látni fogjuk, majdnem egy időben) íródott, szintén Sara Mang özvegyénél Augsburgban kinyomtatott *Levél a nürnbergi Johann Trauthoz a háború pillanatnyi állásáról és a császári városokról* c. pamflet, amelynek fiktív szerzője, egy Wentzel (Václav) Meroschwa névre hallgató cseh nemes.²⁹

A röpirat alaphelyzete, hogy Meroschwa nürnbergi rokonát levélben oktatja a megkezdett háború tanulságaira. Meroschwa

History and Myth: The Monita Secreta Societatis Jesu. In: The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773. 2. kiad. Toronto 2006. 55–65; *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 31–34; *Peter Burke*: Publicizing the Private: The Rise of „Secret History”. In: Changing Perceptions of the Public Sphere. Eds. Christian J. Emden, David Midgley. New York–Oxford 2012. 57–76.

²⁸ Vö. *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 34.

²⁹ *Meroschwa, Wenceslaus*: Epistola ad Joannem Traut noribergensem de statu praesentis belli et urbium imperialium. H. n. 1620. Lásd *Almásy Gábor*: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionizáció korában. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Budapest 2010. 31–64. Meroschwa fiktív szerzőségét ekkor még nem ismertem fel, a műnek tudtommal nincs szakirodalma.

levele tulajdonképpen egy válasz arra a fiktív kérdésre, hogy mit tehetnek a független birodalmi császári városok (mint Nürnberg, Worms, Ulm vagy Speyer), amelyek még nem keveredtek háborúba: álljanak Ferdinánd császár pártjára, tartsanak Frigyes királlyal, vagy maradjanak semlegesek:

Iskolás ez a te hármas sémád – válaszolta Meroschwa a nürnbergi rokonnak –, a régiek bölcsességével bíró tanítómesterektől származik. Mostanság, mint ahogy az új matematikusok távcsöveikkel új csillagokat fedeznek fel az égbolton és új foltokat a Napon, úgy az új politikának (politicismus) is megvannak a maga lencsái és optikái, amelyeken keresztül [nézve] más választási lehetőségek is feltűnnek a korábbiak mellett. A következő kérdések merülnek fel: Érdemes-e Nürnbergnek nyíltan Frigyessel tartania? Vagy Ferdinánddal? Vagy egyikőjükkel sem? Vagy nyíltan barátságot színelelni Ferdinánddal és titokban Frigyeset segíteni? Vagy barátságot színelelni Frigyessel és Ferdinándot segíteni? Vagy semlegességet tettetni és rejtve segíteni vagy Frigyesnek, vagy Ferdinándnak? Vagy semlegességet tettetve mindkét félnek fizetni? Ezek azok, amelyeket egy politikusnak mérlegelnie tanácsos: nem csak azt, hogy mit kell tennie vagy elkerülnie, hanem azt is, hogy mit kell tettetnie. Az egész világ tűzzel főz, a rókákkal rókául kell bánni. A kisfiúkat diókkal, a férfiakat fogadalmakkal kell megtéveszteni. Az sem hallatlan, ha valaki esküvel vét a vallás ellen. Megtették ezt a mi fejedelmeink, akik számára kedvesebbek vagyunk, ha nem csak szenvedünk és harcolunk értük, hanem hamisan is esküszünk. Amikor a ti boltosaitok gyerekholmikat árulnak, talán nem színelelnek, hazudnak és egy garasért is hamisan esküsznek? És ezt ne tennénk meg egy királyságért és a várakért? Megtesszük és bizony szívesen.³⁰

Meroschwa magánlevélben kifejtett nyíltan machiavellista elgondolásai sokkolni akarták a közvéleményt: ilyenek tehát a pfalzi kálvinisták legfőbb szövetségesei, a csehek. Íme, a leleplező doku-

³⁰ *Meroschwa, W.*: Epistola ad Joannem Traut i.m. 2–3.

mentum, e nyilvánosság elé került levél. A botrányra már a címlap felhívta a figyelmet: „Tu, Lector, lege, iudica, dole, consule, succurre.” Meroschwa azonban nem csak machiavellista gondolat kísérettel szórakoztatta rokonát. Ami a leginkább szomorú – gondolhatták a protestáns olvasók –, hogy ennek a machiavellistának mennyi mindenben igaza van. Ugyanis a pfalziakból kiábrándult, csalódott és rendkívül éles eszű cseh nemes olyan összefüggésekre hívta fel a figyelmet, amelyeket valóban nehéz volt félvállról venni – mármint azoknak, akik a háború kimenetelét vagy a protestáns szövetség esélyeit fontolgatták. Márpedig, akárcsak a *Secretissima instructi*ónak, Meroschwa levelének is éppen ez volt a célja: a protestáns szövetségbe vetett hit megrendítése.

Meroschwa szerint a csehek a háborúba és a pfalzi szövetségbe fejetlenül vágtak bele, ráadásul hamar kiderült, hogy az, ami egy háborúhoz leginkább kell (pénz, pénz, pénz), mennyire nincs. Naivitás volt az ellenség erejét lebecsülni és csak a prédára áhítózni. De még ha jó tanácsban és pénzben bővelkednének is, akkor is bajban lennének, hiszen egy szövetség csak akkor lehet tartós, ha egységes érdekek mentén működik. Márpedig a protestáns szövetségben mindenki csak egyéni érdekeit nézi, állítja a mű, a *Secretissima instructi*óval teljes összhangban. A német fejedelmek célja a katolikus egyház vagyonának megszerzése, Nürnberg és más városok pedig saját területüket akarják szomszédjaik rovására növelni. Bár kevésbé hangsúlyosan, mint sok más katolikus traktátusban, a török szövetség kérdése is felmerül. Az oszmánok sem szerelemből segítenek és a csehek vallása vagy Nürnberg szabadságai távolról sem érdeklik őket: saját igájuk alá akarnak hajtani mindent. Bethlen Gábor ezzel szemben az oszmánok kegyeinek elnyerésére törekszik, illetve óvakodik, nehogy a pasák azt higgyék, a cseheket és morvákat saját adófizetőjévé akarja tenni.³¹ A csehek és morvák viszont már most elkeseredettek a magyar katonák dúlásaitól, akárcsak a sziléziaiak a kozákokétól. A „ma-

³¹ Uo. 9–10.

gyar–törökök”, akik látszólag a sziléziaiak vallásáért és szabadságáért harcolnak, ugyan ellenségei a kozákoknak, de minthogy jómaguk a törökök szolgálai, ők sem vallási okokból, hanem csak a préda reményében háborúznak.³² Ami pedig magát Nürnberget illeti, a városköztársaság sem sok jóra számíthat. A háború előre láthatóan hosszú lesz, és a város gazdaságát így is, úgy is meg fogja viselni, hisz luxusiparának piaca be fog szűkülni. Így aztán lesz oka a városi szenátusnak a lázadástól való félelemre. És ha a nürnbergiek nyíltan nem is, de titokban Frigyes oldalán maradnak, ugyan mi jóra számíthatnak? Ez a megoldás amúgy sem túl célravezető, mert a színlelt barátság gyengíti a protestáns tábor, vagyis politikai kára van. Meroschwa ezt a kárt be is árazza: ha Nürnberg havi 40,000-el támogatja Frigyeset titokban, a cseh király a színleléssel okozott kárt még mindig nagyobbban fogja ítélni. Ha havi 100,000-et kapna, de kompenzációként Ferdinánd is kapna 20,000-et, akkor viszont egyikük sem lenne elégedett.³³ Amúgy sem várhat sok jót a város egy esetleges protestáns győzelemtől. Az összes megbízhatatlan szövetséges csak a markát fogja tartani, Nürnberg szabadságait nem fogják tiszteletben tartani, új területekre pedig ne számítsanak. A birodalmi városok szabadságát, vagyonát eddig az osztrák császárok védelmezték. Mi lesz velük, ha védelmező nélkül maradnak? Csak nem gondoljuk, hogy azok, akik „a saját vagyonukat veszélyeztetik és a török szolgaság elfogadásával Csehország sorsát kockára teszik” majd megkímélik hatalmas gazdagságotok?³⁴ Én a magam részéről – írja Meroschwa – legközelebbi levelemet már Velencéből fogom postázni.

Mint hamarosan látni fogjuk, rendkívül hasonló célok, témák és stílus jellemzi a *Secretissima instructiót* is. Sőt még a beszédhelyzet is ugyanaz: a protestánsok táborában született titkos tanács fikciója, ami nem csak a tábor gyengeségeire világít rá, hanem a protestánsok machiavellista politikájára is. Egy helyen még

³² Uo. 14.

³³ Uo. 18.

³⁴ Uo. 21.

a gyors cselekvés mint egyedüli megoldás lehetősége is felmerül Meroschwa levelében – „hacsak első lendületből el nem döntjük ezt a háborút, legyőzetünk” –,³⁵ amit végül a *Secretissima instructio* fog alaposabban kidolgozni. Mindkét röpiratra jellemző ugyanakkor bizonyos szereplők emlegetése (mint a holland politika vezetői, Van Oldenbarnavelt és Móric orániai herceg), sőt olyan, egészen ritka neo-latin kifejezés is felbukkan mindkét szövegben, mint a „bársonyos szavakkal” (*verbis sericis*). Elképzelhető az is, hogy a mű szerzője már birtokában volt Bethlen Iszkender pasához küldött levelének, és ennek ismeretében írt az erdélyi fejedelem pasákkal szembeni óvatosságáról. Akárhogy is volt, talán nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy a két mű egy műhelyből, egy szerzőtől származott. Túl sok fogódzót sajnos nem nyújt Meroschwa levele, annyi azonban biztos, hogy egy kiemelkedően művelt (jó latin szövegébe görög kifejezéseket is beépítő) személy írta, aki politikailag különösen jól értesült volt. Talán annak a gyanúnknak is hangot adhatunk, hogy e szerző nem volt magyar, hisz a „Hungaro-Turcas” kifejezés még akkor is dehonesztáló, ha csak Bethlen csapataira vonatkozik. Mielőtt azonban nekilátnánk e szerző vagy műhely kinyomozásának, szükségünk van a *Secretissima instructio* alaposabb ismeretére, illetve benne Bethlen Gábor és a Bethlen-levelek szerepének körüljárására.

A *Secretissima instructio* szövege

A *Secretissima instructio* fiktív beszélője Frigyes király idős tanítója és tanácsosa. 34 számozott bekezdésből álló előadásában az „uralkodás titkos receptjét” kívánja urának átadni, azt a tudást, aminek szerencsés kormányzásukat köszönhetik a britek, a franciák és a hollandok is.³⁶ Kiindulási pontként megállapítja, hogy a kocka már el van vetve, Frigyes már átkelt a Rubiconon, ahonnan

³⁵ Uo. 9.

³⁶ Magyarul összefoglalta: *Heltai János*: Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok. (Humanizmus és reformáció, 21.) Bp. 1994. 134–135.

már nem vezet vissza út. Innentől a legnagyobb feladata az ölébe hullt hatalom megtartása, elsősorban riválisaival szemben: „vagy elnyomod hatalmad megszerzésének összes segítőjét, vagy mindent elveszítesz”. (24.) Az út rendkívül keskeny: Julius Caesartól Ferdinándig száz erőszakkal hatalomra került uralkodó közül csak négy volt, aki nem erőszak által hullt el. „Kardot ragadtál a császár ellen: de ne csak a császár kardját féld, hanem bárkiét.” (52–53.) E bevezetőt követi Frigyes helyzetének elemzése, vagyis gyengeségének és a rá váró veszélyeknek a bemutatása, ami – leszámítva az itt idézett Bethlen-leveleket – a műnek nagyjából a felét teszi ki. A második rész (a 18–34. bekezdés) tartalmazza a voltaképeni tanácsot: mit lehet e nehéz helyzetben tenni, hogyan lehet a győzelmet mégis kicsikarni, illetve hogyan kell az ellenségekkel, szövetségesekkel és alattvalókkal szemben eljárni? A két rész, az elemzés és a tanács azonban nem válik el élesen egymástól: a helyzetértékelés is tartalmaz bőven tanácsokat és a tanács is további információkkal gazdagítja az összképet.

Frigyesnek háromféle embercsoporttal van dolga: nyílt ellenségekkel, igaz, illetve hamis (vagyis kétes) barátokkal. Ami a nyílt ellenségeket – vagyis az ausztriai házat, a pápát és az itáliai fejedelmeket – illeti, Frigyesnek szembe kell néznie azzal, hogy erőforrásai szűkösebbek. Csatákat ugyan nyerhet ellenük (mint annak idején Hannibál a rómaiak ellen), de a háborút csak nehezen nyerheti meg. Különösen veszélyes az ellenséget a végső elkeseredésbe kergetni – mutat rá a tanácsos az „elkeseredés” átkára, ami a kor diplomáciai nyelvezetének gyakori toposza. Ekkor ugyanis ki garantálná, hogy a császáriak ne fogadnák el a törökök által felajánlott segítséget, hogy „onnan kapnának, ahonnet te és Gábor kértetek? Gondolod, hogy a törökök lemondanának egy ennyire vonzó lehetőségről? Mi van, ha a spanyolok kiegyeznek a törökökkel? Ha [a Habsburgok] Isztriát, Krajnát, Karintiát kiárusítják a velenceieknek?” (115–119.)

Minthogy saját erejéből kevés az esélye a győzelemre, Frigyes kénytelen igaz és kétes barátaira támaszkodni. Az előbbiekből vol-

taképpen alig van, a szerző lényegében egyedül a cseh király apó-
sát, Jakab angol-skót királyt említi, de érdekes módon a kritikától
teljességgel megkíméli, holott valójában „igaz barátsága” ellenére
Anglia semlegessége komoly csalódást jelentett a cseh királynak.
Maradt tehát, hogy szövetségeseire (kétes barátaira) támaszkod-
jék, „ami csupa veszély”:

Először is, hogy a költségekbe ne szakadjanak bele. Másodszor, hogy
ne keseredjenek el attól, amit viszonzásként kapnak. Harmadszor,
hogy a balszerencse meg ne törje őket. Negyedszer, hogy egymás kö-
zött szét ne húzzanak. Ötödször, hogy más háborúba ne keveredjenek
bele. Hatodszor, hogy hatalmadra ne váljanak féltékennyé. (84–89.)

E szarkasztikus helyzetértékelés mögött az igazi probléma,
hogy szövetségesei csak színlelésből vagy rövidlátó önértékből
állnak mellette, és csak addig, amíg érdekük diktálja: „[csak] a sze-
rencsédet bámulják és a saját reményeiknek, saját előrejutásuknak
a barátai, amelyeknek ha nem teszel eleget, árulókkal és hűtle-
nekkel találod magadat szemben.” (128–130.) Amint megváltoz-
nak az erőviszonyok és Frigyes hatalma megerősödik, és ennek
következtében a szövetséget összetartó közös félelem elpárolog,
egykori barátai azonnal félni kezdik és ellenségeivé válnak.

A csehek a látszat ellenére egyáltalán nem barátai, valójában
nem is Frigyest akarták királynak, sőt, határozottan jobban örül-
nének egy főrendi (arisztokratikus) köztársaságnak, mint a ki-
rályságnak, ha csak ezzel nem kockáztatnák politikai súlyukat a
császárválasztás során. Világosan kiderül ez a Frigyessel szemben
támasztott koronázási feltételekből, „amelyekkel a józanabb urak
még rabszolgáikat sem szokták gúzsba kötni”. (150.) Egyszerűen az
álságos és kiszámíthatatlan csehektől semmi jóra nem lehet szá-
mítani. Frigyes csak addig tudja döntéseit keresztül vinni rajtuk,
amíg az ausztriaiakat félik. De amint félelmük alábbhagy, és a ki-
rály adókat kezd kivetni, vége a konszenzusnak. A hatalom meg-
szilárdítása szempontjából érdemes Hollandiában Nassaui Móríc

esetét megvizsgálni, veti közbe a tanácsos, akit bár sokáig ajnároztak, amikor túl nagyra nőtt, azonnal siettek volna eltenni láb alól. Ennek oka, hogy a szabadság és a királyi hatalom között állandó ellentét van: rájöttek arra – mondja később –, hogy Móríc fejedelmi hatalomra tör. Móríc azonban okosabb volt, és megölette ellenlábását, Van Oldenbarneveltet. Ez a tett láthatólag lenyűgözte „az idős tanácsost” (akárcsak Machiavellit a Borgiák), mert többször is visszatér rá, és nem győzi dicsérni Móríc okosságát, hogy a gyilkosságot nem saját szakállára végeztette el, hanem a rendekkel hajtatta végre.

De hát kire számíthat Frigyes, ha egyszer a csehekre sem számíthat? Bethlenre, mint korábban láthattuk, még kevésbé. Bethlent eddig is csak a saját érdekei mozgatták. Az erdélyi fejedelem Frigyes koronájára ácsingózik, mert erős országot akar építeni. Ugyanakkor a fő ambíciója Magyarország: „ha a császár Magyarországot hűbérbe adja neki, minden erejével kész lesz azon ügynöködni – ha csak szokásai el nem fajulnak –, hogy Csehország visszakерüljön az ausztriaiakhoz” (278–280).³⁷ Mint a tanulmány végén látni fogjuk, ez a vád különösen fájó volt a protestáns olvasók számára. Hogy mit kell gondolni az oszmánokról, arra a tanácsos lényegesen kevesebb szót veszteget. A Porta csak örül, ha a keresztények egymást marják: „így kakaskodnak a baromfiudvar kakasai a sas legnagyobb örömére”. (288.) A Porta a vazallusai hűségét csak haszonban és nyereségben méri. És amíg Magyarországért egykor „annyi sok költséggel és emberáldozattal küzdött meg” (azért az országért, amelyet „egész Európa teste védelmezett” – 295.), most azt, amit még álmában sem mert remélni, az idők forgása magától megadja, vagyis lehetősége nyílik a Magyarországtól nyugatra fekvő területek meghódítására. Ha nem is fog azonnal bevonulni Moraviába, Csehországba és Sziléziába, ezt később, Magyarországon szabadon átvonulva, bármikor megteheti.

³⁷ Ezt a premisszát Bethlennek Kamuthy Farkas számára adott 1622-es titkos utasítása teljességgel alátámasztja. Lásd *Almási G.*: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 359–361.

[Te talán] azt reméled – kérdezi a tanácsos Frigyes cseh királyt –, hogy a török nem úgy fog eljárni, ahogy szokott? Minek zaklatta [volna] a német birodalmat oly álnokul, kíméletlenül és veszélyesen, ha most téged békében uralkodni hagy? [...] Ha pedig azt parancsolja, hogy a török seregekkel egyesült haderődet fordítsd valamely keresztény fejedelem ellen, ugyanarra fogsz kényszerülni, mint amit két évvel ezelőtt a te Gáborod tett, mikor a lengyelek ellen hadait Iszkender pasa vezetése alá engedte. (311–326.)

Ha pedig „a török” látja, hogy a protestáns szövetség jól működik, hogy „te, Gábor, a velenceiek és egyes német fejedelmek egyetértésben vagytok, [akkor] félelmei támadnak”: a szövetséget szétszórja és egymással vereti szét („téged Gáborral, a velenceieket pedig másokkal”).

De hogy mit kell egészen pontosan Bethlen Gáborral és az oszmánokkal kötött szövetségről gondolni, hogy „milyen cél elérésére irányulnak Gábor fáradozásai és gondolatai”, azt a legjobban eredeti dokumentumok alapján lehet kifejtetni. Itt tér rá tehát a szerző a már említett Bethlen-levelekre, és mielőtt teljes hosszában idézné őket, bevezetéseként röviden vázolja, hogyan jutott Bethlen Gábor „ura és fejedelme”, Báthory Gábor halála árán hatalomra, amiért később Lipppa és a környező várak átadásával kellett fizetnie (lásd fentebb a 2. oldalt).

A levelek idézése után a tanácsos tovább folytatja a hamis barátok ismertetését, és hasonló szarkasztikus hangon beszél a Velenceiekről, mint korábban a csehekről, a magyarokról és az oszmánokról. Ugyanakkor Velence nem csak eltérő érdekei miatt tekinthető megbízhatatlannak, hanem politikai rendszere miatt is. A velenceiek végső soron oligarchiapártiak.

Fejedelmet csak formailag tartanak, a köznépet megvetik és egyedül a patríciusi vérből valókat tartják a hatalomhoz méltónak. Tehát természetüknél fogva ellenségesen viszonyulnak a monarchikus kormányzáshoz és neked sem üdvös, ha előljáróid bizalmas viszonyban

állnak a velenceiekkel, mert eltanulják a szabadság szeretetét és a király gyűlöletét. (539–544.)

A velenceieknek egyetlen szomszédjuk sem barátjuk, a minapi Gorizia alatti háborúhoz is Hollandiából kellett katonai segítséget kérniük. Frigyesnek és Bethlennek csak Ausztria iránti félelmükben és gyűlöletükben udvarolnak, ugyanis „minden náluk hatalmasabb keresztényt irigyelnek”. Így amint Bethlen túlságosan megerősödik, a jó viszonynak azonnal vége lesz, hiszen ebben az esetben „Velence nemesei a fényes Porta egyetlen intésére elpusztulnak”.

Aztán tegyük fel, hogy minden Gábor tetszése szerint történik, és török csapatokkal kisegítve elfoglalja Stíriát és a császár egyéb területeit, és azokat hozzácsapja a magyar korona [területeihez], akkor Gábor és a velenceiek közötti béke szükségszerűen meg fog hasadni. De egy cseppet se kételkedj afelől, hogy ebben az esetben Gábor is vissza fogja követelni azt, amit a velenceiek – kihasználva a másik nyomorúságát – az egykori magyar királyoktól elhalásztak, miközben őket a törökök sanyargatták. (562–571.)

Hasonló a helyzet a német fejedelmek és városok támogatásával. Csak addig lehet bennük reménykedni, amíg közösek a félelmeik, de amint Frigyes túlságosan megerősödik, el fognak pártolni. Ugyanakkor a birodalmi városok esetében okkal lehet a sanyargatott polgárok lázadására számítani, amint ennek jelei már több helyen is megmutatkoztak. Ráadásul a hollandokat is csak a hatalmuk kiterjesztése foglalkoztatja, és gyűlölnék mindenkit, aki fölébük kerekedik.

Mit tehet Frigyes ilyen körülmények között? Művelt tanácsosa nem azt mondja, hogy hallgasson Machiavelli szavaira, hanem hogy figyeljen Ciceróra, arra ahogy „egykor Tullius a homo novust oktatta”,³⁸ illetve később azt javasolja, hogy Tiberiustól tanuljon,

³⁸ Vö. alább a szöveg vonatkozó jegyzeteivel (650. sor).

akinek, mint tudjuk, Tacitus és Suetonius rajzolta meg kegyetlen portréját. Cicero mögött természetesen Machiavelli húzódik meg, akitől Frigyes már eddig is sokat tanult: „Két dologban voltál eddig erős: a megfontolt színlelésben és leplezésben, valamint a gyorsaságban. Az első módszer már erejét veszítette, tehát a másodikhoz kell folyamodnod.” (659–661.) Erejét veszítette, mert átlátszó módon nem lehet a katolikusokat rászedni. A tanácsos-szerző ezen a ponton a szarkazmus érdekében eltanácsolja Frigyest a további színleléstől, „mert a leplezetlen színlelés csak növeli a gyűlöletet”. (679.) Erre tett kísérletet Frigyes abban a kiáltványában, amelyben a cseh királyi cím elfogadását mentegeti, és az oszmánokat ellenségének nevezi.³⁹ A rossz színlelés csak árt, Bethlent még a hollandok is kinevették a Lippával kapcsolatos ügye miatt:

Lásd be hát, hogy nagyobb tekintélyed lesz, ha megmondod, hogy a török szövetségese vagy, és azzal fenyegetsz, hogy behozod a törököket. Rossz néven fogják venni a német városok, de mit érdekel? Valld be nyíltan, mondd, hogy helyesen történt, véd meg azt, amit letagadni nem lehet! (700–704.)

Ez azonban korántsem az öreg tanácsos utolsó szava, és a németek oszmánokkal szembeni ősfélelmére a szöveg végén is viszsztatér, éppen az ellenkezőjét tanácsolva: nyílt oszmán barátsággal „ugyanis Germániában nem lehetne barátokat szerezni”. (845.)

Mindenekelőtt arra figyelj, hogy ne tudódjon ki a törökkel kötött szövetséged, [különben] a haza Catilinájának és a német szabadság elárulójának neveznének. Ugyanis mindenki tisztában van vele, hogy a török zsarnokság a főembereket és nemességet ki szokta irtani. (1043–1046.)

³⁹ Friderici Dei gratia Bohemiae regis, comitis Palatini Rheni, electoris etc. declaratio publica, cur regni Bohemiae annexarumque provinciarum regimen in se suscepit. H. n. 1619. Ezt a 1619. nov. 7-i nyilatkozatot kiadja Quellen zur Vorgeschichte und zu den Anfängen des Dreissigjährigen Krieges. Hg. Gottfried Lorenz. Darmstadt 1991. 409–418.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az idős tanácsos ne éppen a főemberek kiirtását és más radikális lépéseket tanácsolna királyának, aki szerinte kellő gyorsasággal és határozottsággal még elérhet sikereket. Ki kell aknázni az eddigi győzelmeket és gyorsan el kell foglalni mindent; egy szusszanásra való időt sem szabad hagyni az ellenségnek. Mindent vagy semmit: „Könnyebben leszel császár, minthogy egyszerű választófejedelemként néhány apátságot megtartsál.” (764–766.) A tizedeket Frigyes semmiképp ne adja az arra ácsingózó német városoknak. Helyette inkább a kisebb városok leigázására törjön, így lesz pénze, hírneve és katonája. Ugyanakkor a katolikus klérus irányában mérsékletet kell tanúsítani, hiszen a klérust csak saját nyugalma és biztonsága érdekli: egy kis cirógatással féken lehet tartani. Ennek érdekében jobb, ha nem kergeti őket kétségbeesésbe és egyeseket kiemel közülük és maga mellé vesz tanácsosnak. Háborúba sosem fognak bocsátkozni, csak a pénzüket herdálják. „De amikor hadaiddal úgy tudod körbevenni őket, hogy külső segítségért aligha folyamodhatnak, egyetlen lendülettel, mindahányan vannak, kopaszd meg őket, és gyűjtsd halomba mindenkire veszedelmes vagyonukat.” (829–833.) De amíg Frigyeset ki nem nevezik római császárrá, a szultán nem fog erősítést küldeni. A lutheránusok kiirtását tehát egészen eddig el kell halasztani. Ha azonban mindezeket már végbevitte, nincs oka az oszmánoktól félni:

Ha egyetlen év alatt ki tudod irtani az ausztriai uralkodó családot és képes vagy Germánia erejére támaszkodni, továbbá Gábort rábeszélni arra, hogy az oszmán szolgaságot feladja, kétség kívül képes leszel a töröknek is ellenállni. De jelenleg Gábor inkább arra törekszik, hogy minél több területet török fennhatóság alá helyezzen, és saját királyságának határait megszilárdítsa és kiterjessze. Ami szerintem jó szolgálata, de siralmas királyra vall. (857–863.)

Bethlen tehát újra és újra előbukkan, eddigi fellépése láthatólag számtalan tanulsággal szolgál a fiatal cseh uralkodó számára. A

legbőbeszédűbb tanács azonban nem rá, hanem a cseh alattvalókra vonatkozik. Velük szemben a királynak minden rafinériára és színlelőtehetségre szüksége lesz, hiszen „a királyság biztonságának a záloga az alattvalók félelmében és elnyomásában rejlik”.⁴⁰ (910.) Általános tanácsként javasolja, hogy a más valláson lévőköt, és „azokat, akik jobban szeretik a szabadságot annál, mint ami a királyságnak üdvös” (906) el kell mozdítani, ennek pedig legjobb módja a kiszemelt emberek felemelése, különböző tisztségekbe juttatása, majd letaszítása, „hogy zuhanásuk annál pusztítóbb legyen”. (895.) Meg kell szabadulni mindenkitől, aki a királyi hatalomra veszélyt jelent, a túlhatalomra szert tevő hadvezérektől, a szabadság szerelmeseitől, mint amilyen Van Oldenbarnevelt volt, és az éles eszű, előre látó emberektől. A rendeket egymás ellen kell kijátszani, bár a csehek esetében a legnagyobb baj a főrendekkel van, akiktől mindenképpen meg kell szabadulni („háromszáz főrangú halála vagy kiűzése árán királyságodat rendbe rakod” – 992), de a városokat sem árt megrendezni, a tanácsstagokat megrostálni, ahogy ez nemrég Hollandiában történt. „Amint a városi tanács megfelel az ízlésednek, és végül a parasztokat és a szegényeket – mint a nép- és bírói hatalom képviselőit – egyenrangúvá tetted a polgárokkal, erőfeszítések nélkül, amint a szíved diktálja, abszolút módon uralkodhatsz.” (987–991.) Végül, a német városok hűségét és vagyonát a tanácsosok megvásárlásával, nyílt erővel, valamint a polgárok felbujtásával lehet leginkább megszerezni, míg a német grófokkal és nemesekkel szemben úgy kell eljárni, mint a csehekkel: „vedd le okosan a legmagasabbra nőtt mákfejeket” (1039) – javasolja a tanácsos Liviust parafrázálva.

A törökösség kérdése

Első olvasásra talán furcsának tűnhet Bethlen Gábor és az oszmán szövetségnek e kivételes fontossága a pfalzi választófejedelem és

⁴⁰ Vö. Sarpi elemzésével a 112. oldalon.

cseh király elleni legfontosabb 1620-as politikai propagandairatban. Bethlen fontossága olyannyira szembeötlő, hogy a pamflet egyik 19. századi magyar olvasója szerint „az egész mű célja szemmel láthatóan az, hogy Bethlen és szövetségesei közé éket verjen.”⁴¹ A második, 1622-es *Secretissima instructió*ban Bethlen- és török-kérdés jelenléte már alig jellemző, az 1626-as *Altera Secretissima Instructió*ban pedig Bethlennek jószerivel már nincs is szerepe. Két dologra következtethetünk mindebből: egyrészt 1620-ban, legalább is a fehérhegyi csata előtt a Bethlen és oszmán részről nyújtott segítség alternatívájának kiemelkedő súlya volt a háború kimenetelére vonatkozó elemzésekben. Másrészt, a jelek szerint nem csak a politika síkján, hanem a propaganda terén is óriási szerepet szántak az oszmán szövetség kérdésének. Erre lehetett a legkönnyebben építeni egy olyan érvelésben, amelynek nem a katolikus tábor önigazolása és felmagasztalása volt a célja, hanem a még bizonytalan protestánsok vagy katolikusok (mint Velence) Frigystől való elidegenítése. A cseh háború kitörésekor a törökösség vádjá már nem számított újdonságnak, felhasználása azonban igen: a protestánsok elleni korai propaganda meghatározó eleme lett, amit a különböző propagandaeszközök, különböző regisztereken terjesztettek a konföderáltak és potenciális szövetségeseik elbizonytalanítása céljából.⁴²

A magyar fél törökösségének vádjában, vagyis az oszmán birodalomhoz kötődő sztereotípiáknak az erdélyi fejedelemsre való kiterjesztésében olyan évszázados retorikai tradíciókra és előítéletekre lehetett építeni, mint a démonizált „ösellenség”, vagy a „kereszténység védőbástyájának” toposzai. Ugyanakkor a lassan több évtizedre visszamenő „török-kálvinista” képzettársítás lehetővé

⁴¹ Imre Sándor: Alvinci Péter, kassai magyar pap élete. Hódmezővásárhely 1898, 74. Idézi Borsa Gedeon: Régi Magyarországi Nyomtatványok 1601-1635. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc és Holl Béla munkája. Budapest 1983. no. 1207. (Interneten elérhető: <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/3f6f/3fdb/4182>)

⁴² Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 323–330.

tette, hogy a törökösség vádja Bethlenről könnyedén kiterjeszthető legyen kálvinista szövetségeseire, elsősorban Frigyesre is.⁴³ Az oszmánok mint ősellenség képének fennmaradásához tehát nemcsak vallási, hanem bonyolult hatalompolitikai érdekek is fűződtek, amelyek ráadásul egybeestek az ország felszabadításának érdekével.

Mint azt egy korábbi tanulmányomban bemutattam, az oszmánbarátság alternatívája (és vele együtt a törökösség problémája) Bethlen Gábor színrelépésekor különös aktualitást nyert. Tény, hogy az erdélyi fejedelem minden eddigi elődjénél erőteljesebben épített az oszmán birodalom szövetségére, amit a Habsburg kormány és magyarországi hívei – gyakran joggal – hazárdjátéknak láttak és láttattak, ráadásul a császári udvar erősen tartott Erdély megerősödésétől és további függetlenedésétől. Nem véletlen, hogy az akkori Habsburg „főminiszter” Melchior Klesl kardinális irányítása alatt a Bethlen-ellenes propaganda fő motívumává a törökbarátság, vagy más szemszögből, az oszmán vazallusság vált. Bár retorikájában Klesl az „ősellenséggel” bármilyen alkut elvből elutasított, diplomáciájában mindent megtett az oszmánok befolyásolására és megnyerésére.⁴⁴

Az oszmán szövetség kérdése egy olyan kártyalaphoz hasonlítható, aminek mindkét fele írott volt, és amit Erdély történetében a legsikeresebben kétség kívül Bethlen Gábor játszott ki. Egyfelől ugyanis a portai háttér volt az egyik legkomolyabb politikai ütköztetője abban a háborús–békekötős játszmában, amelyet a harmincéves háború kezdetétől a Habsburg féllal szinte élete végéig folytatott, jó időre bebiztosítva általa Erdély különállását és kvá-

⁴³ M. E. H. Nicolette Mout: Calvinoturcismus und Chiliasmus im 17. Jahrhundert. Pietismus und Neuzeit 14. (1988) 72–84

⁴⁴ Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 324–326; Cziráki Zsuzsanna: Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. (1. jegyz.) 77–102. A Habsburg portai diplomáciára ebben a korban lásd Reinhard Rudolf Heinisch: Habsburg, die Pforte und der Böhmisches Aufstand (1618–1620). Südost-Forschungen 33. (1974) 125–165 és 34. (1975), 79–124.

zi önálló állami státusát; másfelől ugyanennek a kártyának a folyamatosan látható hátoldala jelentette az ellenséges propaganda számára a legkönnyebb támadási felületet.

Az ellentmondást, mint láthattuk, a *Secretissima instructio* szerzője is érezte és érzékeltette, amikor gúnyosan azt tanácsolta V. Frigyesnek, hogy (ő se) habozzon e kártya nyílt kijátszásában: több előnye származna belőle, mint rosszul leplezni azt, ami mindenki számára egyértelmű: az oszmán vazallus Bethlen Gáboron keresztül (illetve saját portai követküldése révén) az erdélyi fejedelemséggel létesített szövetség lényegében oszmán szövetséget jelent. Minek is tagadni ezt nyíltan, például megkoronázásának apológiájában? Ezzel csak az oszmánokat bántja, akiket ajándékokkal kell kiengesztelnie.

Voltaképpen azt is kijelenthetjük, hogy e gondolatban lévő paradoxon köré építi a *Secretissima instructio* szerzője mondani-valójának meghatározó részét. A paradoxon ugyanis oly annyira világos, hogy az ellentmondásba, mint arra fentebb már utaltam, maga a szöveg is belefut. Hiszen amíg a szarkazmus tökéletességre fejlesztése kedvéért egyfelől azt javasolja, hogy Frigyes hagyjon fel a színleléssel, amiben kezdetben ugyan rendkívül sikeres volt, mostanra azonban „színelve és leplezve Európában már senkit sem tudsz becsapni” (662), addig másfelől kétszer is utal rá, hogy az oszmán szövetség a német közvélemény szemében olyan szálka, ami miatt feltétlenül ügyelni kell rá, hogy ki ne tudódjon. De az ellentmondás része az is, hogy az oszmán szövetség valójában hosszú távon alávetettséget vagy a függés valamilyen formáját jelenti. Az a lehetőség, hogy egy év alatt kiírtja az ausztriai uralkodó családot és Germánia erejére támaszkodva, illetve Gábort az oszmánokról leszakítva, Frigyes képes lehet a Portának ellenállni nyilvánvalóan csak a hatás kedvéért lett megemlítve: mennyire messzire mehet Frigyes szakadár politikája, ha követi eddigi háborújának bestiális logikáját. Nyilvánvalóan a pasáknak írt Bethlen-levelek is éppen ezt a célt szolgálják, egyrészt hogy a szerző alátámassza az oszmán szövetség és függés azonosságának tételét,

másrészt, hogy rámutasson, mennyire elvetemült politikához vezethet ugyanez a szövetség.

Mit sem változtat e fő üzeneteken, hogy a szerző egyes „kiszólásai” elárulják: Erdély és Bethlen Gábor helyzetét valójában lényegesen differenciáltabban látta, mint amit az egész szöveg által sugallni akart. Ide tartozik például annak a lehetőségnek a felvetése, hogy az erdélyi fejedelemség kiszakítható az oszmán alávetettségéből, hogy Magyarországnak jogos sérelmei vannak Velencével szemben, amelyek, ha a helyzet úgy hozná, eszébe jutnának Bethlen Gábornak. De ide tartozik a szerzőnek már a tanulmány elején idézett – mindmáig megfontolandó – megállapítása is, hogy az erdélyi fejedelem pontosan „tudja, hogy egymaga nem képes Magyarországot a törökök, tatárok, velenceiek, lengyelek és maguk a magyarok ellen megvédeni, hacsak más királyságokat, területeket hozzá nem csatol.” (263–266.) Végül az oszmánellenes retorika paradoxonához tartozik az is, hogy amíg számos kortárs pamflethez hasonlóan a *Secretissima instructio* is az oszmánok démonizálásának síkján kíván mozogni, addig felépítése, politikai elemzése arról tanúskodik, hogy amennyiben a háború kérdését vallási elfogultságtól mentesen nézzük (márpedig a műnek épp az az egyik alapvetése, hogy a háborút nem a vallás, hanem különféle hatalmi érdekek mozgatják), az oszmánok ugyanolyan hatalmi-politikai tényezői Európának, mint a többi állam. Az oszmán birodalommal tehát – sugallja a mű – a politikai elemzőnek ugyanazon logika alapján kell számolnia, mint a többi országgal, hiszen a lényegét illetően semmiben nem különbözött a többitől: politikáját, szövetségkötéseit, háborúit nem (vallási) érzelmek, eskük vagy hasonlók határozták meg, hanem kizárólag geopolitikai helyzete, hosszú távú stratégiai céljai és gyorsan változó pillanatnyi érdekei.

Bethlen levelei

A *Secretissima instructio* Bethlen Gábor sokat emlegetett leveleit nagyjából a mű közepén, a gondolatmenetet megszakítva idézi. E

furcsa megoldással nyilvánvalóan csak azért lehetett élni, mert az idézett szövegek hatását és fontosságát illetően a szerző biztosra mehetett. Ami a Bethlen-historiográfiát illeti a hatás, tudjuk, nem maradt el, de az idézett levelek a jelek szerint már a kortársakat sem hagyta érintetlenül. R. Várkonyi Ágnesnek Bethlen-historiográfiát tárgyaló készülő könyvében egész fejezet foglalkozik egy 1621-es *Magyar országnak mostani állapotjáról* c. propaganda-irattal, ami többek között a *Secretissima instructió*ban ismertetett leveleket is közzétette eredeti formájukban, vagyis magyar nyelven.⁴⁵ Mint Várkonyi megállapítja, e leveleket (kiegészítve a már említett tatár kalgának írt 1621-es levéllel) „nyíltan vagy latens módon, de egyaránt felhasználták Bethlen politikájáról szólva az egymást követő, neves külföldi és hazai történétírók Gualdo Priorato, Malvezi, Georg Kraus, Battista Nani, Bethlen János, Pray György, Szalay László, Szilágyi Sándor, Gindely Antal, Angyal Dávid és mások” (a mások közé tartozik Szekfű Gyula is).⁴⁶ Várkonyi Ágnes azt is jogosan állapítja meg, hogy hatásuk ellenére a levelek eredetiségét eddig nem igazán vizsgálták, majd e hiányt pótolva sikerül felmutatnia a 400 éve lappangó tatár kalgának írt levél eredeti, Bethlen Gábor kézjeggyével ellátott példányát a Forgáchok levéltárában.⁴⁷ Hasonló példányok sajnos nem bukkantak elő a *Secretissima instructió*ba illesztett Nakkás Haszan és Iszken-

⁴⁵ Magyar országnak mostani állapotjáról egy hazája szerető, igaz magyar embernek tanáchlása. H. n. 1621. Lásd R. Várkonyi Ágnes készülő Bethlen historiográfiai monográfiájának 6. fejezetét „Magyarországnak állapotjáról”. Lásd még *Uő.*: Bethlen Gábor i. m. (3. jegyz.) 44–56. Vö. *Tömösvári Emese*: Esterházy Miklós nádor, Bethlen Gábor politikai ellenfele. Egy kritikai kiadás munkálatai (előadás). Elhangzott a Bethlen Gábor és Európa c. konferencián Kolozsváron 2013. október 26-án. Készülő doktori disszertációjában Tömösvári nem csak több nyelven közzéteszi a pamfletet, hanem a szerzőség kérdését is elemzi. Előadásában meggyőzően érvelt Eszterházy Miklós szerzősége mellett. Lásd még megjelenés alatt álló tanulmányát is: *Két Esterházy – egy Tanáchlás. Egy kritikai kiadás előkészületei*.

⁴⁶ R. Várkonyi Ágnes: Magyarországnak állapotjáról (az előző jegyzetben idézett kézirat).

⁴⁷ MOL P 187, Fasc. 157 no. 33.

der pasáknak írt levelekről, viszont számos bizonyító erejű tény szól amellett, hogy ezeket is eredetinek tekinthetjük. Az érvek bemutatása nem csak a *Secretissima instructio* keletkezéstörténete szempontjából lehet érdekes, hanem egyben további adalékokat szolgáltathat Bethlen Gábor oszmánbarát politikájához.⁴⁸

Az 1619-es Iszkender pasához írt levelet Bethlen saját behízelgő vallomása szerint egy olyan pasának írta, akinek már régóta „csaknem adófizető szolgálja”. Valójában, mint azt nemrég Sudár Balázs kifejtette, Bethlen és a pasa közötti kapcsolat rendkívül bonyolult volt, lényegében kölcsönösen egymásnak köszönhetőek felemelkedésüket.⁴⁹ Iszkender nem csak közbenjárt azért, hogy Bethlen a Porta fejedelemjelöltjévé váljék, hanem ő volt az, aki a trónkövetelőt 1613-ban oszmán seregek élén bekísérte Erdélybe. Később tehát valamilyen szinten Iszkender felelőssége lett (az egyszer már megszerzett, de a magyarok által visszafoglalt) váraknak, Lippának és környékének a visszaszerzése. Bethlen halogató politikája és az ebből következő feszültség ellenére, Iszkender egy táborba tartozott a Portán és a hódoltságban egyaránt bizonytalan támogatottságot élvező erdélyi fejedelemmel: egymásra szorultak. Bethlen halogató politikája nem vezetett eredményre, és szorult helyzete 1616-ban csaknem bukásához vezetett. Míg délről hatalmas, potenciális veszélyt jelentő török had tartott Lengyelország felé, északról Homonnai Drugeth György, erdélyi trónkövetelő támadott, aki mögött ott állt Kádizáde Ali budai pasa és a vele összeköttetésben lévő császári diplomácia.⁵⁰ E helyzet megoldását egyedül Lippa átadása jelenthette, ami az ellenálló katonák miatt a vártnál nehezebbnek bizonyult. A kritikus helyzet szerencsés

⁴⁸ Az Iszkender-levél történetében ismét korábbi tanulmányomra (*Almási G.*: Bethlen és a törökösség i. m. [1. jegyz.] 333–334), illetve R. Várkonyi Ágnes legújabb eredményeire támaszkodom (vö. 45. jegyzet).

⁴⁹ *Sudár B.*: Iszkender és Bethlen Gábor i. m. (1. jegyzet).

⁵⁰ Uo. 982–983. Nem csak Klesl levelezése, hanem az egész Turcica anyag is számos Ali pasától származó levelet tartalmaz. *Josef Frhr. v. Hammer-Purgstall*: Khlesl's, des Cardinals... Leben. Mit der Sammlung von Khlesl's Briefen... und anderen Urkunden... Bd. I–IV. Wien 1847–1851.

megoldásáért, tehát portai és hódoltságbeli oszmán ellenzékének leszereléséért Bethlen – mint maga is bevallja – nagy árat fizetett. Nem csoda, hogy a hasznot maradéktalanul be kívánta seperni, dicsőséges tettét saját megvilágításában minél több befolyásos pasa tudomására kívánta hozni, és a szultáni udvart „megszórta” leveleivel.⁵¹ Közéjük tartozott a Nakkás Haszan vezír pasának írt levél is (Haszan egy év múlva budai pasa lett), aki ekkor láthatólag Konstantinápolyban tartózkodott, és mint Kujudzsu Murád nagyvezír embere szintén Bethlen belső ellenlábasai közé számított. Nem tudjuk, a neki írt levél miként jutott a császárpártiak kezére, a konstantinápolyi császári követen vagy esetleg Ali budai pasán keresztül, vagy más módon, tény azonban, hogy Bécsben lecsaptak rá és hamarosan német fordítását is elkészítették (latin fordítása sajnos nem került elő).⁵² A levél népszerűségére utal, hogy magyar másolata két helyen is fellelhető: a Haus-, Hof- und Staatsarchivban és a Kriegsarchivban.⁵³ Ugyanakkor a Haus-, Hof- und Staatsarchiv egy másik részlegében, a Turcica anyaga között Bethlennek megtalálható egy teljesen azonos szöveggel, ugyanazon a napon írt levelének másolata (és német fordítása) ezúttal Daruzáde Musztafa agához címezve.⁵⁴ Bethlen tehát sietett Lippa

⁵¹ A kifejezést Sudár Balázstól kölcsönzöm, aki Nakkás Haszan beazonosításában is segített, amit ezúton köszönök, illetve felhívta a figyelmet II. Rákóczy György hasonló későbbi gyakorlatára. Vö. B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. Századok 146. (2012) 1015–1048 és 147. (2013) 931–1000 (kül. 1015–1017 és 994–995).

⁵² ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Miscellanea, Fasc. 431C Konv. A. fol. 113–116. A levél megküldését hálásan köszönöm Fazekas Istvánnak.

⁵³ Uo. és ÖStA, HKR, 1617–1619. Exp/Febr 1619 REG/DEZ. A levél megküldését hálásan köszönöm Papp Sándornak.

⁵⁴ ÖStA, HHStA, Türkei I. Karton 104. Konv. 2. 1616. VI., fol. 10–11, 38–39. „Az hatalmas giozhetetlen czasar belso hazaiban leuö kedues bochuletes hiuenek belso titkos tanachnaka es feé hopmesternek es tekintetes es nagisagos Darusáde Mustafa aganak, nekem mindenkor io akaro bochuletes uramnak serelmes apamnak” A német fordítás eltér az 52. jegyzetben említett fordítástól. Vö. Segédletek az Osztrák Állami Levéltár ... magyar vonatkozású

átadását kiaknázni, de még több mint fél évvel később is ebből akart tőkét kovácsolni (hivatkozva ekkor már a lengyelországi támadáshoz nyújtott erdélyi segédhadakra is). Diplomáciájára jellemző, hogy legközelebbi portai követküldésekor, 1717. március 5-én és 6-án négy különböző szultáni tanácsban ülő pasát címzett meg ugyanazzal a levéllel Fogaras várából, és további öt saját kezű aláírásával ellátott levelet adott át követének, konkrét címzett helyett általános megszólítással. Mindkét levélsorozat Lippa önfeláldozó átadásának ecsetelésével nyitott („sok vitézink halálokkal, vérek hullásával” szerezték meg⁵⁵), és az adó elengedéséért és a másik követelt vár, Jenő megtartásáért folyamodott.

E levelek megírása arról tanúskodik, hogy a fejedelem „érde-meit” a Porta még mindig nem értékelte kellően, és az erdélyi fejedelem megítélése keveset javult, sőt, az 1617. januári kedvezőtlen nagyvezíri személycsere csak rontott a helyzetén.⁵⁶ Iszkender és Bethlen ismét kívül maradtak a legbelsőbb portai körökön. Gyenge pozíciójukra utal, hogy 1617 nyarán együtt kellett Lengyelország ellen vonulniuk (Bethlen még áprilisban parancsot kapott rá), de Iszkender mellé a vállalkozás méretéhez képest kevés katonát rendeltek. Mint tudjuk, Bethlen bravúros késéssel érkezett, hogy aztán sikeresen részt vegyen a békeközvetítésben.⁵⁷ Erre a vállalkozásra utalt a *Secretissima instructio*, amikor Frigyes cseh királyt arra figyelmeztette, hogy az oszmánok szövetségébe tartozni azt jelenti, hogy bármikor a Portára rendelhetik, vagy más keresztények ellen mozgósíthatják.

A *Secretissima instructió*ban másodikként közölt, Iszkender pasának szánt 1619. november 4-i levelet Bethlen Gábor Bécs

irataihoz [elektronikus dok.]. Szerk. Fazekas István, Kenyeres István, Sarusi Kiss Béla. Bp. 2011.

⁵⁵ Török-magyarkori állam-okmánytár. I–VII. köt. [TMÁOT]. Szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. (Török-magyarkori történeti emlékek. Okmánytár) Bp. 1868–1872. I. 168–174.

⁵⁶ Sudár B.: Iszkender és Bethlen Gábor i. m. (1. jegyz.) 986.

⁵⁷ Uo. 987.

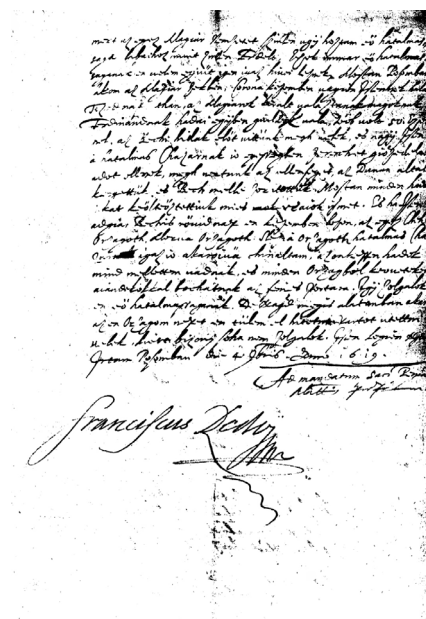
várható ostroma és remélt királyválasztása előtt, hatalma egyik csúcspontján írta, vagyis a harmincéves háborúban elért első sikerei után. A levélben arra szólította fel a pasát, hogy hagyjon békét hátországnak, Erdélynek, és ne lázítsa a szászokat ellene. Iszkendernek, a levél szerint, számot kellene vetnie a megváltozott erőviszonyokkal, ami a fejedelem háborús sikereinek és új protestáns szövetségeseinek volt köszönhető. Bethlen futárától azonban az ambiciózus moldvai fejedelem, az egykori dalmát kalandor és Habsburg kém, Gaspar Graziani [Gratiani] a levelet elvette és nem továbbította.⁵⁸ Jellemző, hogy Bethlen a levél elfogását úgy értelmezte, hogy Graziani tudhat valamit portai helyzetének meggyengüléséről, ha ilyen messzire ment.⁵⁹ A kalmárból lett új moldvai vajda valójában csak annyit tudott, hogy Bethlen portai helyzete instabil, és ennek fényében nagyratörő terveket szövögetett, részben Erdély felé kacsingatva. A levél elfogásával elsősorban a lengyel királyság előtt szeretett volna jó pontokat szerezni és „keresztényi” hitelét erősíteni, hogy a későbbiekben a lengyelekkel szövetségben az oszmánoktól függetleníthesse magát. Amikor Graziani Bethlen levelét a lengyelekhez eljuttatta, kíséző írásában arra biztatta őket, hogy „ez ellen az álnok és hitszegő ember, a keresztény köztársaság és a katolikus hit legátkozottabb ellensége ellen, mindenki lázadjon fel.”⁶⁰ A levelet széltejében-hosszában lemásolták (lásd a Bécsben őrzött másolatát a 2. ábrán), és

⁵⁸ Grazianira lásd Papp S.: Bethlen Gábor i. m. (16. jegyz.) 916–918. (További irodalom uo. Ld. még Páun, Radu G.: Belső ellenségek. Hatalmi kapcsolathálók és oszmánellenes katonai lázadások a 16–17. századi Havasalföldön és Moldvában. Korall 48. (2012) 62–89.) Graziani 1620. szeptember 20-án az oszmánok bosszújától félt két moldvai bojár áldozata lett, miután a szultán öt elmozdító 300 fős csapatát korábban lemészároltatta.

⁵⁹ TMÁOT (55. jegyz.) I. 215.

⁶⁰ „... insurgant omnes adversus perfidum istum ac fidefragum hominem, Reipublicae Christianae ac catholicae fidei acerbissimum hostem...” Bethlen Gábor fejedelem politikai i. m. 317–318. (Graziani egy lengyel főúrnak, 1619. nov. 4.) Vö. MOL A 98 8. d. fol. 95^r–97^v.

a lengyel király titkára nem csak Ferdinánd császárnak küldette meg, hanem a magyar országgyűlésre is eljuttatta.

2. ábra. Bethlen 1619-es levelének bécsi másolata Rhédey Ferenc váradai kapitány kézjeggyével (ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 169. Konv. C. fol. 193^v)

Később elkerült az ekkor már mellőzött trónkövetelő, Homonnai kezébe is, aki szintén megküldte a Habsburg uralkodónak.⁶¹ Ekkorra már Bethlen is értesült a szemtelen moldvai vajda akciójáról, és elkeseredve számolt be az ügyről konstantinápolyi követének:

Én erről Szkendert akarván meginteni hogy afféle dolgoktól supersedeáljon, ne igazgassa Erdélyben az én dolgomat a mit nem öreá bíztak, a mint én hogy az ő dolgait nem igazgatom. Minémű levelet írtam volt magam kezével néki, im igaz páriáját küldtem kegyelmeteknek. Azt a levelet Gás-

⁶¹ MOL A 98 8. cs. fol. 127^r–128^v (itt 127^v). (Homonnai Ferdinándnak, 1620. febr. 18.)

pár [...] felnyitotta és azontúl lengyel királynak küldte, melyben hogy írtam, hogy én is vagyok ő hatalmasságának olyan igaz szolgája mint Szkender, melyet most is cselekedettel bizonyítok, holott az egész Magyarországot szintén olyan igaz jóakarójává csináltam hatalmas császárnak mint Erdélyt etc, hogy abból a punktból kihozassák és megbizonyíthassák, hogy én teljességgel császár addictusa vagyok, a keresztyén országokat pogány kezében akarom ejteni, mindenütt mostan lengyel király és Gáspár vajda azt hirdetik felőlem a keresztyén országokban nagy hamisan. Az én levelemnek páriáját lengyel király maga secretáriusától küldte ki az országnak mostani gyűlésében [a pozsonyi országgyűlésre], azzal akarván nem csak elidegeníteni az országot tőlem, hanem ellenem támasztani, kiben noha kedve nem tölt, de azért sokaknak elméjét megtántorította; kik a török frázessel való íráshoz nem tudnak semmit, nem tudván azt, hogy senkinek nem engedi török császár maga kezeit illetni, hanem lába feje felett való részit köntösinek adják követek megcsókolására; de azt is nem szabadon, hanem rabul, kezeket fogván.⁶²

Az erdélyi fejedelem tehát elkeseredve nyugtázta, hogy elfogott levelét ellenségei mennyire jól ki tudták ellene használni, mert az emberek többségének fogalma sincs az oszmánokkal való kommunikáció kultúrájáról, vagy arról, hogy mekkora kompromisszumokkal és áldozatokkal jár egy nagyhatalom farvizén evezni és mégsem fulladni a vízbe. Ráadásul nem is egy, hanem két nagyhatalom szorongatásáról van szó. Mint azt legfőbb ellenlábasának Melchior Kleslnak 1515 elején írta, más lenne az oszmánokhoz való hozzáállása, ha

távol innen, a keresztyén királyságok szívében, veszélytelen helyeken [élnék], ahol a rettenetesen félelmetes török hatalomról hírből is alig hallanék, ahol keresztyénként más keresztyénekkel gyötrelmek és lelkiismeret-furdalás nélkül nyugodt és békés életet élhetnék, nem úgy, mint itt, ahol a torkukba helyezve, ezer veszélyen keresztül nem is

⁶² Szilágyi Sándor: Oklevelek Bethlen Gábor 1619–21. hadjáratai történetéhez. MTT 4. (1857) 183–224, itt 211. (1620. febr. 22.)

annyira élek, mint inkább csak őrt állok, és a keserű és terhes napokat meg órákat számlálom.⁶³

De mit lehet tenni, ha a sors úgy hozta, hogy két hatalmas császár egyaránt ragaszkodik az őket megillető adóhoz, miközben mindkettőjüknek tetszeni nemhogy lehetetlen, de minden emberi értelmet meghaladó mutatvány – folytatta Kleslnék írt levelét.

Bethlen szempontjait (amivel a mai magyar historiográfia is többé-kevésbé azonosul⁶⁴) nem a fejedelem védelmére hoztuk fel, hanem kommunikációs tehetségének illusztrálására. Az erdélyi fejedelem pontosan tisztában volt vele, mikor, kinek, mit és milyen stílusban kell írnia. Kétségtelen, hogy rendkívüli tehetséggel forgatta a tollát, és olyan hitelességgel helyezkedett az éppen megszólított személy helyzetébe és mérte fel elvárásainak horizontját, hogy levelein és szándékain még ma sem könnyű kiigazodni. Nem csoda, hogy ellenségei lecsaptak minden általa írt sorra, és igyekeztek felhasználni ellene. Az Iszkerenderhez írt levelének magyar nyelvű másolata ma is olvasható az Osztrák Állami Levéltárban.⁶⁵

A szerző és a példányok nyomában: az eddigi kísérletek

A *Secretissima instructio* elemzése alapján a szerzőről és a mű keletkezéséről eddig csak hozzávetőleges sejtéseink lehetnek. A

⁶³ *Uő.*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. II. 8.) Bp. 1873. 20. (1615. febr. 19.)

⁶⁴ Lásd pl. a Történettudományi Intézet honlapján „Bethlen 400: Bethlen Gábor emlékezete” c. bejegyzést: „400 éve, 1613. október 23-án lépett trónra Bethlen Gábor, Erdély legjelentősebb fejedelme. Közvetlen elődje átgondolatlan politikája, illetve a 15 éves háború pusztításai miatt súlyos örökséget – lerombolt országot, kiürült államkasszát, meghasonlott politikusgárdát – kellett átvennie. Az Erdélyi Fejedelemség mozgásterét eleve beszorította a török protektorátus és a Habsburg Birodalom felőli állandó fenyegetettség. A helyzetet tovább nehezítette az egész Európát átfogó hatalmi és gazdasági válság, amely a cseh felkelésbe s végül a 30 éves háborúba torkollott.”

⁶⁵ ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Fasc. 169. Konv. C. fol. 193. A levél megküldését egyszerre köszönöm Fazekas Istvánnak és Papp Sándornak.

pamfletbe illesztett levelek alapján okunk van feltételezni, hogy a röpirat szerzője a császári udvarhoz kötődő személy volt. A mű egységes nyelvezete és szigorú szerkezete arra utal, hogy egyetlen szerzőről van szó, aki mögött azonban a császári udvarhoz köthető segítőtársak álltak, akik információkkal, dokumentumokkal látták el, és akik a mű terjesztésében is kivették részüket.

Ezt a feltételezést erősíti az a tény, hogy a mű számos különböző (elsősorban német nyelvű) kiadása köthető a több császári propagandairatot is kiadó, már korábban említett Sara Mang özvegyének nyomdájához. Mangné többek között olyan röpiratokat is közölt, mint Bethlen egy évvel később elfogott tatár kalgához írt levele,⁶⁶ Meroschwa levéltraktátusa, Pázmány Péter *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio* c. ismert opusa⁶⁷ vagy Ferdinánd különböző kiáltványai (többek között német fordításban a Bethlen királlyá választását és országgyűléseit semmisnek nyilvánító császári kiáltvány is⁶⁸). A rejtélyes özvegyasszony bár másoknak is dagozott (többek között például jezsuita missziókról is közölt németre fordított beszámolókat) a császári udvar propagandakampányába ugyancsak intenzíven belevetette magát: megrendeléseinek jelentős része a jelenlegi katalógusok tükrében Bécsből érkezett. A Meroschwának írt levelet nem csak latinul, hanem német kiadásban is nyilvánosságra hozta; az

⁶⁶ Copia Eines Schreibens so Bethlen Gabor den ersten Aprilis Anno 1621. auß Tirnaw an einen Fürsten der Tartarn. Augspurg: Mangin, [1621].

⁶⁷ Első megjelenése 1619-ben Pozsonyban és Bécsben (RMK II. 397 és RMK III. 6049). 1620-ban már latin-magyar kiadásban: *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio*. Az magyarországi tamadasoknak hamissan költött eredetinek rövid velős hamissitassa. [Bécs: Gregor Gelbhaar] 1620. (RMNy 1202.)

⁶⁸ Der Röm: Kay: Auch zu Hungern und Böheim Königl: Mayest: Edictal Cassation der widerrechtlichen, vermeinten, für sich selbs nichtigen Wahl Gabrieln Betlen im Königreich Hungern: So dann Auffhebung unnd Annullation Aller zu Preßburg und Neuensol bey daselbst gehaltenen unordenlichen versamlungen ergangnen handlungen und verabschidungen. Auß dem Latein zu mäniglichs desto besserm Bericht der Hungerischen Rebellion verteutscht. Augspurg: Mangin, 1621.

1620-ban megjelent 14 kiadásból és utánnyomásból 8 az ő műhelyének tulajdonítható.⁶⁹ Hasonló arányban vehette ki a részét a német nyelvű *Secretissima instructio* terjesztéséből.⁷⁰ Az 1620-as latin kiadásokból azonban csak egy tulajdonítható egész biztosan az ő műhelyének, márpedig valószínűleg egy kései, amit Pázmány *Falsae originis motuum* c. könyvecskéjével kötött össze. Ráadásul ugyanebben az évben Sara Mangin műhelyéből a *Falsae originis motuum* német nyelvű fordítása is megjelent.⁷¹

Pázmány Pétert tehát már a legalapvetőbb vizsgálatok is gyanúba keverik. Valószínűleg hasonló nyomokon indulva jutott a Régi Magyarországi Nyomtatványok idevonatkozó kötete is arra a következtetésre, hogy a mű „Pázmány Péter környezetében fogant”.⁷² Pázmányt és környezetét még gyanúsabbá teszi, hogy a *Secretissima instructio* hatására még 1620-ban megjelent, Alvinczi Péter által írt kassai válaszkiadványban Pázmány neve már a címlapon szerepel: *Macchiavellizatio, amelyben egy jezsuitáskodó meg akarja bomlasztani a szövetségesek lelkét (a cím az övéké). Valaki felfedezte és Pázmány Péter érsek úr patyolat tiszta életének ajánlva röviden kiszedte*.⁷³ Azon pedig már aligha csodálkozunk,

⁶⁹ Forrás: VD17 (keresőszó: Meroschwa).

⁷⁰ Wolfgang Weber számítása szerint 5 német nyelvű kiadás, illetve utánnyomás jelent meg nála 1620-ban, a német VD17 katalógusa alapján ennél is több: 8. Weber, W.: *Secretissima instructio* i. m. 125–126.

⁷¹ [Pázmány P.]: *Ungerischer Rebellions Brunn. Das ist: Wahrer Gegenbericht Wider die Unwahre Inzicht: Als ob Ihr Kayserliche Mayest: an jetzigen Ungerischen Unwesen die Schuld t hett. Oder Woher dieselbige Unruhe entsprungen: Getreulich Auß dem Latein ins Teutsche versetzt. Augsburg: bey Sara Mangin Wittib, 1620. (RMK III. 1278.)*

⁷² Lásd a 41. jegyzetet.

⁷³ [Alvinczi Péter:] *Macchiavellizatio qua vnitorvm animos Iesvaster quidam dissociare nititvr /illorum est titulus/. Detecta per quendam et in gratiam dni. archiepiscopi castissimae vitae, Petri Pazman succincte excepta. Oratio parresiasica, qva avxilia a rege et ordinibus Vng. petuntur habita Neo-Solio in Comitibus. Epistola Eucharit Martini Budissimo-Lusatii ad celebrem Theologum, Dn. Matthiam Hoe ab Hoheneg, &c. Comitem Lateranensem, &c. Addita est epistola Casp. Scioppii, in qva haereticos jure infelicibus lignis cremari concludit. Omnia horum temporum genio accomodata, lectu*

hogy szintén Sara Mangin adta ki – még 1620-ban – az Alvinczi válaszára adott katolikus feleletet, a *Castigatio libelli Calvinistici* című munkát.⁷⁴ E mű szerzője a Pázmány belső köréhez tartozó Balásfi Tamás volt. Lényegében tehát a *Secretissima instructio* védelmére valóban „Pázmány környezete” vállalkozott, és az asszociációt özv. Mangné is magáévá tehetette, hiszen aligha véletlenül adta ki egyetlen kötetben Pázmány *Falsae originis motuum*át, ami a protestáns rendi sérelmekre adott katolikus felelet volt, és a *Secretissima instructió*t.⁷⁵

A *Secretissima instructio* nem csak nyomtatásban terjedt vilámgyorsan, hanem minden jel szerint kéziratban is, erre utal a relatív nagyszámú ma is megtalálható kéziratot másolata.⁷⁶ Ezek közül mindenképpen a legérdekesebb az az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott, a kézírás alapján 17. századra datálható másolat, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár őriz. A kézirat különlegessége címében rejlik: *Secretissima instructio Gallo-Britanno Batava Friderico V. comiti palatino electori data a Petro cardinale Pazmany, et principe Lobkoviczio cancellario Bohemiae conscripta*. Íme tehát egy kortársnak vagy legalábbis 17. századnak tűnő kézirat, amely a mű szerzőségét egyértelműen Pázmány Péternek

dignissima. Saragossae, Excudebat Didacus Ibarra, M Dc XXI. Cum licentia officii SS. Inquisitionis. [Kassa]: [Festus] [1620]. Elemzését lásd *Heltai J.*: Alvinczi Péter i. m. (36. jegyz.) 136–137.

⁷⁴ E művekre vonatkozóan lásd alább a 117–118. oldalakat. *Balásfi Tamás*: *Castigatio libelli calvinistici, cui titulus est: Machiavellizatio, quem calvinista quidam praedicans, responsi nomine ad Secretissimam instructionem gallo-britanno-batavam, Friderico V. Comiti Palatino Electori datam, Viennam Austriae misit, et vulgavit. Castigatus a Thoma Balasfi. Augustae Vindelicorum, apud Saram Mangiam Viduam, 1620.*

⁷⁵ Ezek alapján az érvek alapján jut Noel Malcolm is arra a következtetésre, hogy a Régi Magyarországi Nyomtatványok szerzőivel egyet lehet érteni, és a legnagyobb valószínűséggel Pázmány környezetében keresendő a szerző. *Malcolm, N.*: *Reason of State* i. m. (5. jegyz.) 43.

⁷⁶ ÖNB, Cod. 6024, 6625, 8852, 13390; OSZK, Quart. Lat. 1252: „Anecdota diplomatica Hvngariae. Collectio Jacobi Ferdinandi Miller.” ff. 12–25. Van egy prágai 18. század eleji másolata is: *Knihovna Národního Muzea* (MS I C 1, tom. XIV, f. 611^r–633^r).

és a korábbi cseh kancellárnak, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovicnak tulajdonítja. A műnek tehát – e kézirat szerint – nem egy, hanem két szerzője volt. Ez a korban talán nem tekinthető kivételesnek, hiszen a Camerarius vagy a Jocher által szerkesztett kancelláriai propagandairatok megjelenését is feltehetőleg egy művelt hivatalnokkar segítette. Pázmány és Popel Lobkovic összedolgozása pedig nagyon is elképzelhető.

Pázmány Pétert Bethlen hadai 1619-ben nem csak menekülésre kényszerítik és megfosztják jövedelemforrásaitól, hanem egész addigi karrierjét törik kettőbe. Amennyiben a kálvinista erdélyi fejedelem uralma megmarad az elfoglalt észak-magyarországi területeken, a katolikus egyház búcsút mondhatott volna vagyona jó részének, sőt brutális üldözésekre vagy helyenként az erőszak elszabadulására is számíthatott volna, ahogyan ezt a kassai jezsuiták lemészárlása jelezte.⁷⁷ A Bécsbe menekült érseknek elemi érdeke volt a helyzet visszarendeződése, Bethlen legyőzése vagy visszavonulásra kényszerítése. A kényszerű bécsi emigrációban élő érsek ugyanakkor minden valószínűséggel rettenetesen ráért mindenféle szellemi munkára. Sőt, mint kancellár és a király belső tanácsosainak egyike a Magyarországról beérkező információkhoz, jelentésekhez és elfogott levelekhez is hozzáférhetett – ha nem is mindig első kézből.⁷⁸ És jóllehet Lobkovic és Pázmány közti levelezésből csak két darab maradt fenn, melyek csupán jó kapcsolatokra világítanak rá, e két egyformán Bécsben élő személy viszonyára nem feltétlen a levelezés a legjobb forrás.⁷⁹ Más forrásokból például tudjuk, hogy előfordult, hogy a két politikus egymás mellett dolgozott

⁷⁷ *Ipolyi Arnold*: A jezsuiták viszontagságai Magyarországon a 17. század első negyedében. Magyar Sion 2. (1888) 401–415 és 561–583.

⁷⁸ Pázmány 1620-as bécsi befolyására, a Titkos Tanácsban való részvételére lásd *Frankl [Fraknói] Vilmos*: Pázmány Péter és kora. 1. köt. (1570–1621). Pest 1868. 542–546. Hiányzik ugyanakkor Pázmány ekkori politikai tevékenységének részletes modern feldolgozása.

⁷⁹ Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I–II. köt. Kiad. Hanuy Ferencz. Bp. 1910–1911. I, 237, 351. (1621. márc. 13 és 1623. aug. 29.)

a császár érdekében, így például 1620 augusztusában Ferdinánd őket küldi tárgyalni a francia békeközlőkkel Charles de Valois Angoulême hercegével és Philippe de Béthune gróffal, annak a Hans Ludwig von Ulm császári alkancellárnak a társaságában, aki mint tudjuk bajor Miksa udvarával (vagyis Wilhelm Jocherrel) a fő összekötő szerepet játszotta a katolikus propaganda kérdésében.⁸⁰

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic egészen hasonló cipőben járt, mint Pázmány, sőt talán nála is súlyosabban érintették a cseh felkelés következményei. Lobkovic ugyan a nevezetes defenesztrációt megúsztta, mert éppen Bécsben tárgyalta a frissen megválasztott császárral, jelentős birtokait azonban elveszítette.⁸¹ Őseihez méltóan, Lobkovic is rendkívül művelt és tájékozott volt, felesége, a spanyol anyától származó dúsgazdag Polyxena z Pernštejna révén pedig nem csak kapcsolatokban, hanem birtokban is gyarapodott: így került a Lobkovicokhoz a sokáig levéltárakként szolgáló roudnicei kastély is. Spanyol és francia kapcsolatainak köszönhetően Lobkovicnak még Pázmánynál is nagyobb rálátása lehetett a nemzetközi politikára. A kérdéses időszakban a császár közvetlen környezetéhez tartozott és olyan katolikus kulcsfigurákkal állt levelezési és személyes kapcsolatban, mint az ekkor kiemelkedően fontos szerepet játszó bécsi spanyol nagykövet Oñate grófja, a spanyol udvar pillanatnyilag legbefolyásosabb tanácsosa Baltasar de Zúñiga (akiknek a nevével még találkozni fogunk), Franz Christoph Khevenhüller, vagy a császári hadvezér Charles Bonaventure de Longueva, Buquoy grófja.⁸²

⁸⁰ Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulesme, Comte de Bethune, et de Preaux Chasteau-Neuf. Paris 1667. 226. Ulmra lásd *Almásy G.*: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 337, 91. lábjegyzet és *Anton Gindely*: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. Geschichte des böhmischen Aufstandes von 1618. Bd. I–III. Prag 1869–1878. III. passim.

⁸¹ Svědectví o ztrátě starého světa: manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicé z Pernštejna. Kiad. Pavel Marek. České Budějovice 2005. 116–117, 175–187.

⁸² Zdeněk Lobkovic levelezése a nelahozevesi Lobkowicz Könyvtár és Levéltárban található, a B 209–231 jelzet alatti hét dobozban. A levelezés abc

Zdeněk Lobkovicnak és Pázmány Péternek azonban nem ugyanaz volt magához az írás gyakorlathoz való hozzáállása. Míg Lobkovic az ország egyik leggazdagabb és a cseh felkelés előtt legbefolyásosabb arisztokráciájának számított, Pázmány szerény származású, jezsuita neveltetésű egyházi-értelmiségi ember volt. Míg Pázmánynak életeleme volt az írás és a publikálás, és mindig is ambíciója volt, hogy az emberek széles rétegeire hasson, Lobkovic nevéhez nem fűződnek publikációk, és még jól megőrzött levéltárjában is legfeljebb csak szűkszavú naplójegyzeteket találunk ezekre az évekre vonatkozóan.⁸³ Alapos okunk van feltételezni, hogy Lobkovic öntudatos nemesi identitásába nehezen illeszkedett volna, hogy névtelen röpiratokkal támogassa a katolikus tábort. Kételyeinket Lobkovic kiváló mai cseh kutatói is megerősítik, akik kizártnak tartják, hogy e büszke patrióta olyan kijelentésekre ragadtassa magát (akár csak a szarkazmus kedvéért is), mint a *Secretissima instructio* tanácsosa, aki szerint a csehek „sörös lehelettel és bőfögések közepette, teli gyomorral eltelve hozzák meg döntéseiket” (176–177), miközben „természetüknél fogva faragatlanok, durvák, nyakasak, döntéseik elhamarkodottak és cselekedeteik kiszámíthatatlanok” (185–187).⁸⁴

Hasonló kételyeink azonban Pázmány Péterrel kapcsolatban is könnyedén felmerülhetnek. A legkritikusabb szöveghelyre már felhívtuk a figyelmet: tipikusan nem magyar – hanem német – szempontú elszólásnak tűnik, amikor az idős tanácsos arról beszél, hogy Magyarország most erőfeszítések nélkül hullik az oszmánok ölébe, amiért „annyi sok költséggel és emberáldozattal küzdöttek, [amelyet] egész Európa teste védelmezett”. (293–295.) Nehezen elkép-

sorrendbe szedett kéziratos katalógusának megküldését ezúttal köszönöm Petr Slouka könyvtárosnak.

⁸³ Lobkovic német és latin nyelvű kalendáriumokat használt naplójegyzetek céljából. Az 1592 és 1628 közötti időszakból 35 kalendárium őrződött meg a Lobkowicz levéltárban. Az információt köszönöm a levéltár munkatársának Soňa Černockának.

⁸⁴ Ezúton köszönöm Petr Matának és Pavel Mareknek lelkes segítségnyújtásukat a mű szerzője utáni nyomozásomban.

zelhető, hogy egy magyar szerző itt a mondatot ne önérzetesen, éppen fordítva fejezze be – „amely egész Európa testét védelmezte” –, és a „kereszténység védőbástyája” toposzát mintegy visszajára fordítsa. Hasonlóképp nehezen elképzelhető, hogy Pázmány az erdélyi fejedelem által meghódított Magyarországról ne próbált volna meg differenciáltabban beszélni, utalva annak császárhű, katolikuspárti nyugati felére, vagy mint esztergomi érsek az egyházi rendről, akár csak a szatíra kedvéért is, olyan lesújtó módon írjon, mint azt a *Secretissima instructio* tette: „ez az egész fajta csak a nyugalomnak, a hasának és a luxusnak él [...], mint valamiféle állatok, akik, ha van elég eleségük, zsibbadtan ácsorognak és ártatlanul horkolnak, ha viszont éhesek, megindulnak.” (805–809.)

Pázmány szerzőségével kapcsolatban más, külső szempontok miatt is kétségeink merülhetnek fel. Először is a mű rendkívül tömör és egyéni stílusa vethet fel kérdéseket. Másodszor, a mű nehezen illeszthető Pázmánynak ebben az időben megjelent műveinek sorába. A már többször említett *Falsae originis motuum Hungarorum succincta refutatio* egy latin-magyar kétnyelvű vitairat, formailag Alvinczi Péter *Querela Hungariae / Magyarország Panasza* (Kassa 1619) c. opuszára felelet, valójában azonban a magyar rendek sérelmeit összefoglaló *Ordinum regni Hungariae ad propositiones in Comitibus Posoniensibus anni MDCXIX. responsum et attestatio* (Pozsony 1619) c. kiadványra válasz.⁸⁵ Mint vitairat a rendi-közjogi panaszokkal hasonló jogi szellemben vitatkozik, amelyeknek középpontjában a Pázmány karrierje szempontjából kardinális fontosságú 1618-as királyválasztás szabálytalanságai és a koronázási feltételek be nem tartása volt.⁸⁶ Pázmány az isteni törvénybe foglalt

⁸⁵ *Heltai*: Alvinczi Péter i. m. (36. jegyz.) 129–132.

⁸⁶ Már Pázmány érseki megválasztása is lényegében a trónutódlás kérdésének megoldását szolgálta, mutat rá Tusor Péter megjelenés előtt álló tanulmányában. *Tusor Péter: Hungary and the Habsburg succession. The bishopric appointment of Péter Pázmány in 1616.* In: *A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks, and Representations, 1541–1699.* Szerk.: Almási G., Sz. Brzeziński, Horn I., K. Teszelszky, Zarnóczy Á. [Newcastle upon Tyne 2014].

alattvalói engedelmességre hivatkozik, amelyet Bethlen és a rendek megsértettek „lázadásukkal”. Nem közjogi, hanem vallási vitairat volt az érsek 1620-as *Reovid Felelet Ket Calvinista keonyvecskere* c. írása, amelyben részben szintén Alvinczivel, részben más kálvinista prédikátorokkal vitatkozik.⁸⁷ Már a fehérhegyi csata után a közelebbi revánsot előkészítve jelent meg Pázmánynak egy másik 1620-as latin könyve, amelyben kimutatja, hogy Bethlennek (és a besztercebányai országgyűlésnek) a katolikus egyház elleni törvényei isteni és emberi joggal ellentétesek, de különösképp a *Tripartitummal*, és a kisajátított egyházi ingatlanok és birtokok visszajárnak neki és a katolikus egyháznak.⁸⁸ Mint láthatjuk, ezek az írások szigorúan a magyarországi viszonylatokon belül mozogtak, kifejezetten a magyar politikai közéletben voltak érdekelték, magyarországi vallási-politikai ellenfeleket céloztak meg, és a nemzetközi perspektíva beemelése a legkevésbé sem volt a céljuk. Nehéz elképzelni, hogy az esztergomi érsek képes lett volna egyidejűleg a *Secretissima instructio* rendkívül távlatos gondolkozására, belehelyezkedni abba a sok tekintetben az ellenséges táborok felett álló írói helyzetbe, ami az *Instructióra* jellemző. Az is kérdéses, hogy az érsek rendelkezett-e a megfelelő kapcsolatokkal ahhoz, hogy olyan részletes értesülései legyenek a nemzetközi helyzetről, mint a *Secretissima instructio* szerzőjének, aki a legalaposabban tisztában volt úgy a németalföldi viszonyokkal (pl. Nassaui Móríc és Van Oldenbarnevelt bonyolult kapcsolatával), miként a német birodalmi városok vagy éppen Ve-

⁸⁷ [Pázmány P.]: *Reovid Felelet Ket Calvinista keonyvecskere*. Mellyeknek egygyke okát adgya, miért nem felelnek az Calvinista Praedikátorok az Kalaúzra. Masika Itinerarium Catholicumnak neveztetik. [Bécs: Gregor Gelbhaar] 1620. (RMK I. 505.)

⁸⁸ *Pázmány P.: Vindiciae ecclesiasticae: quibus edita a Principe Bethlen in clerum Hungariae decreta, divinis humanisque legibus contraria, ipso jure nulla esse, demonstrantur. Authore Petro Pazmany Archiepiscopo Strigoniense. Psalm: 108. v. 28. Domine, maledicent illi, & tu benedices; qui insurgunt in me, confundentur: servus autem tuus laetabitur. Induantur, qui detrahunt mihi, pudore. Viennae Austriae, Ex Officina Typographica Wolfgangi Schump, Typographi Aulici. Anno 1620. E művét Lobkovicnak is megküldte a 79. jegyzetben említett 1621. márciusi levelében.*

lence helyzetével. Ezekből a megfontolásokból kiindulva valószínűbbnek látszik, hogy nem Pázmány volt a műnek szerzője. Azt azonban, hogy a Magyarországra vonatkozó precíz információk és a Bethlen-levelek Pázmány közreműködésével jutottak el a szerzőhöz, továbbra is alapos okunk van feltételezni. Erre utal az is, amit a *Secretissima instructio* kapcsán kibontakozó, Alvinczi Péter és Balásfi Tamás közötti vitából leszűrhetünk.⁸⁹

Az OSZK kéziratának szerzői attribúcióját tehát csak komoly fenntartásokkal fogadhatjuk. Nem lesznek pozitívabbak a benyomásaink akkor sem, ha az OSZK kéziratát a többi kézirrattal és nyomtatvánnyal összevetjük. A nagyszámú félreolvasásnak tűnő hiba, a nyomtatott verzióktól való különböző eltérések, illetve egy kipontozott rész arról tanúskodnak, hogy a másoló egy nehezen olvasható kéziratból dolgozott. Összefoglalva a következő lényegesebb eltéréseket találhatjuk: az OSZK kéziratának másolója a „Vezir” szót következetesen „Vezer”-nek írja; „Homonnai” nevét „Homonnay”-ra javítja; egy helyen „Betlem” nevében pótolja a h betűt: „Bethlem”; a „Waivodam in Walachiam”-ból „Vayvodam in Valachiam”-ot csinál; „Eperies”-ből „Eperjes”-t; a nyilvánvalóan mindenütt hibásan írt „Faesat/Fascat” helységnévből „Facsat”-ot; „Totvaraggya”-ból „Totvaradgya”-t; „Temesvariensis”-ből „Tömösvariensis”-t; a „priscorum Hungarorum progenitores” kifejezést nagy betűvel írja: „Priscorum Hungarorum Progenitores”. Egyértelmű tehát, hogy a másolója magyarországi származású volt. Sajnos a gyakori félreértésekből az is megállapítható, hogy a kézirat nem az eredetire ment vissza. Megfordítva az egész vizsgálatot viszont az a tanulság is levonható, hogy az *eredeti* kézirat minden valószínűséggel nem magyarországi személytől származott, sőt a szöveg és az eddigiek alapján azt is joggal feltételezhetjük, hogy német (vagy esetleg olasz) anyanyelvű volt.⁹⁰

⁸⁹ Lásd alább „A *Secretissima instructio* hatása” c. részt.

⁹⁰ A szöveg egyes neolatin kifejezései olasz/német (pl. a „humor” szó, mint kedv, lelkiállapot) ill. spanyol hatásokról is árulkodnak (lásd az „exacto altoque ingenio” kifejezést).

A szerzősége vonatkozó eddigi külföldi elgondolások valóban német származású írókat céloztak meg. Egyes német könyvtári katalógusok, illetve egy német példány kézírásos könyvbejegyzése arra utal, hogy voltak, akik bedőltek a könyvben kreált fikciónak, és elhitték, hogy a szerző személyét valóban V. Pfalzi Frigyes környezetében kell keresni: így lettek Volrad von Plessen és Ludwig Camerarius pfalzi tanácsosok szerzőjelöltek.⁹¹ Ez olyan mérvű felületesség, mint Alvinczi *Macchiavellizatió*ját a katolikus publicista Kaspar Schoppének tulajdonítani.⁹² A mű első kutatója, az 1874-ben a *Secretissima instructio*-ból disszertáló Herman Becker viszont egy közelebbről meg nem nevezett belga jezsuitának tulajdonította a mű szerzőségét, de szóba került száz évvel később a müncheni jezsuita kollégium tanára, Jakob Keller is,⁹³ aki valóban bekapcsolódott az 1621-ben kitörő pamfletháborúba.⁹⁴ A meggyanúsítottak közé tartozik még Hermann Conrad von Friedenberg báró is, akinek a *Sur les causes des mouuemens de l'Europe* c. műve 1621-ben egybekötve jelent meg Párizsban a *Secretissima instructio* részleges francia fordításával.⁹⁵ Paolo Sarpi olasz

⁹¹ *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 36.

⁹² Michael Holzmann és Hans Bohatta (Deutsches Anonym-Lexicon 1501–1850. Weimar 1905. III. 99.) Lásd Borsa Gedeon és társai ismertetését. Régi Magyarországi Nyomtatványok i. m. (41. jegyzet).

⁹³ Vö. *Weber, W.*: Secretissima instructio i. m. 14.

⁹⁴ Névtelenül megjelent művei között: Ander theil Anhaltischer Cancellay: Das ist Gründtliche Widerlegung und Bestraffung der hiebevör in Latein Außgangner Spanischer Cancellay und Teutschen Prodromus sampt anghengter und im Augusto dieses 1623. Jars Endecker Gaborischer newer Correspondens und darauff jetzigem erfolgtem Hungarischen Feldzugs Auch Erbärmliches Christlichen Blutvergiessens in Hungarn. H. n. 1624; Litura seu castigatio Cancellariae Hispanicae a Ludovico Camerario. H. n. 1624.

⁹⁵ E rendkívül ritka mű címe: Deux Discours tres-beaux et fort remarquables. Le premier: sur les causes des mouuemens de l'Europe, servant d'aduis aux Roys & Princes, pour la conseruation de leurs estats, composé par le baron de Fridembourg. & par le comte de Furstenberg en son ambassade presenté au Roy de France. Le deuxiesme: Secrete instruction au Conte Palatin sur l'estat & affaires de l'Allemagne, Boheme & Hongrie. Sommaire de la vie ... de Bethleem Gabor. Paris 1621. A „Sur les causes...” több önálló kiadásban is megjelent franciául. Vö. a 223. jegyzettel.

kutatói, Gaetano és Luisa Cozzi ebből arra következtettek, hogy a *Secretissima instructio* szerzője is Von Friedenberg báró volt.⁹⁶ Velük szemben Noel Malcolm amellett érvelt, hogy a báró, aki az általános monarchiaellenes érzelmeket teszi felelőssé a harmincéves háború kirobbanásáért, egészen másfajta stílusban írt, mint a *Secretissima instructio* szerkesztője.⁹⁷ Mint később látni fogjuk, nem Malcolmnak, hanem a Cozzi házaspárnak volt igaza: a Von Friedenberg álnevet használó szerző (akinek a *Sur les causes* c. műve 1619-ben jelent meg először latinul) és a *Secretissima instructio* írója azonosak.⁹⁸

A szerzőség megállapítására tett eddigi legkomolyabb történelmi próbálkozás viszonylag új keletű. Wolfgang Webertől származik, aki 2002-ben egy előszó kíséretében publikálta a *Secretissima instructio* két hasonló kiadását. Weber szerint is a szerző német származású volt, még hozzá augsburgi polgár, neve Paul Welser (1555–1620), a híres patrícius Welser család egyik sarja.⁹⁹ Paul öccse Markus Welser (1558–1614) kora legműveltebb és legtajékozottabb polgárai közé tartozott, és szinte mindenkivel, akivel érdemes volt, kapcsolatban állt: nem csak Justus Lipsiusszal, hanem Keplerrel, Galileóval és Paolo Sarpival is, de jó viszonyt ápolt a bajor uralkodó házzal is.¹⁰⁰ (Ugyanebből a neves családból szár-

⁹⁶ *Paolo Sarpi*: Opere. Kiad. Gaetano Luisa Cozzi. Milano 1969. 1171 (jegyzetben). Vö. *Malcolm, N.*: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 39, 25. jegyzet. Ezt veszi át *B. M. Dooley*: The Social History of Skepticism i. m. (10. jegyz.) 89.

⁹⁷ *Malcolm, N.*: uo.

⁹⁸ Oratio paraenetica de auctoritate regum et principum asserenda, & bellorum causis in Europa ab Herimanno Chunrado Barone in Friedenburg, Equite aurato, Comite Palatino, missa ad reges et principes. H. n. 1619. Lásd alább a 223. jegyzetet.

⁹⁹ *Weber, W.*: Secretissima instructio i. m. (7. jegyzet) 8–12.

¹⁰⁰ *Evans, R. J. W.*: Rantzau and Welser: Aspects of Later German Humanism. History of European Ideas 5. (1984) 257–272; *Völker, M.*: Das Verhältnis von *religio patriae*, *confessio* und *eruditio* bei Marx Welser. In: Die europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter des Konfessionalismus. Hg. Herbert Jau-mann. Wiesbaden 2001. 127–140; *Papy, J.*: Lipsius and Marcus Welser: the antiquarian's life as via media. In: The World of Justus Lipsius, a Contribution Towards his Intellectual Biography. Ed. Marc Laureys et al. Bruxelles–Rome 1998. 173–190.

mazott még a 16. században II. Tiroli Ferdinánd szép és művelt felesége, Philippine Welser.¹⁰¹) Markus Welser azonban már 1614-ben elhunyt, és bátyának, Paulnak sem hasonló léptékű kapcsolati hálójáról, sem komolyabb publikációs tevékenységéről nincs tudomásunk, leszámítva egy-két fordítását, amelyekre később még visszatérünk.¹⁰² Tény azonban, hogy 1615 óta Paul és testvére Matthäus adósságok miatt házi fogságban ültek, ahol ugyan megvolt a szabad idejük és talán a motivációjuk is egy katolikuspárti pamflet megírásához (amitől akár kiszabadulásukat is várhatták volna), de aligha rendelkeztek azzal a szerteágazó, többek között a császári udvar legbelsőbb körei felé is mutató kapcsolatrendszerrel, amelyre a *Secretissima instructio* meglátásaihoz, értesüléseihez szükségük lett volna. Így az sem valószínű, hogy hozzáférésük lehetett olyan forrásokhoz, mint Bethlen Gábor idézett levelei – amint azt joggal állapítja meg Weber kritizálva Noel Malcolm is.¹⁰³

Wolfgang Weber három érvre alapozta elgondolását: a Welser család jó kapcsolataira, a Sara Mangin-féle augsburgi kapcsolatra – Paul fordításai szintén Mangnál jelentek meg¹⁰⁴ –, de mindenekelőtt egy wolfenbütteli latin *Secretissima instructio* példányon található feljegyzésre: „auctor Paulus Welser Senator Augusta[e]”¹⁰⁵ Ahogy a későbbi katalógusok,¹⁰⁶ úgy Weber is meglehetősen kritikátlanul kezelte a bejegyzést és a korát sem vizsgálta. Nemrég Wolfenbüttelben kutatva Zászkaliczky Márton fedezte fel, hogy a kérdéses kötet címlapján a jobb alsó sarokban egy halvány monogram is található

¹⁰¹ *Eduard Widmoser*: Philippine Welser (1527–1580). Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben 2. (1953) 227–245.

¹⁰² *Weber, W.*: *Secretissima instructio* i. m. (7. jegyzet) 10.

¹⁰³ *Malcolm, N.*: *Reason of State* i. m. (5. jegyz.) 37. Vö. *J. Müller*: *Der Zusammenbruch des Welserschen Handelshauses im Jahr 1614*. Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte 1. (1903) 196–234.

¹⁰⁴ *Trigault, N.*: *Historia von Einführung der christlichen Religion in das große Königreich China durch die Societät Jesu*. Augsburg: Sara Mangin Wittib, 1617. Vö. 221. lábjegyzettel és *Weber, W.*: *Secretissima instructio* i. m. (7. jegyzet) 10.

¹⁰⁵ HAB Wolfenbüttel 30.8 Pol (1). Vö. VD17 23:233470B.

¹⁰⁶ *Weber, W.*: *Secretissima instructio* i. m. (7. jegyzet) 11, 16. jegyzet.

ugyanattól a kéztől. A „G. S.” monogram feltehetően egy valamikori könyvtárostól származik, aki számos korabeli művön hagyta rajta kézjegyet és úgy tűnik, előszeretettel írta fel ismeretlen szerzős művek címlapjára a művek (vélt vagy valós) szerzőjének a nevét is.¹⁰⁷ G. S. véleményem szerint azonos a könyvtár névadó alapítójával, Braunschweig-Wolfenbüttel hercegével, II. Ágosttal (1579–1666), aki fiatal kora óta gyűjtötte és katalogizálta a könyveket és kéziratokat. Több fedőnevet is használt élete során, így például Gustavus Selenus (G. S.) néven több könyvet is publikált, 1616-ban pl. egy sakk-könyvet, 1624-ben pedig a középkori és kora újkori titkosírás kézikönyvét.¹⁰⁸ II. Ágost hercegnek Paul Welserre vonatkozó feltételezése vagy értesülése tehát korabelinek tekinthető, ami persze nem feltétlen jelenti azt, hogy nyomban hitelt is érdemel.

Welser szerzőségének felvetését ennek ellenére mégsem tekinthetjük kellően megalapozottnak – különösen mert a házi fogságban ülő 65 éves patrícus (aki 1620 októberében el is hunyt) nem állt sem az események középpontjában ahhoz, hogy megfelelő információkkal rendelkezzen, sem a császári udvarral eléggé szoros kapcsolatban (ha egyáltalán létezett bármiféle császári kapcsolata). Márpedig joggal feltételezhetjük, hogy a császári udvarnak valamilyen szinten köze volt a pamfletíróhoz, hiszen Bethlen elfogott levelei csakis az udvarból szivároghattak ki. Mindenesetre a Paul Welserre mutató nyomot nem kell feltétlen sutba dobunk. Elképzelhető ugyanis, hogy a házi fogságban ülő Paul – Sara Manginnal való ismertsége lévén – közreműködött a mű német fordításában vagy esetleg latin kiadásában.

Nem könnyíti meg a helyzetünket, hogy a kiadások többségének nyomdai beazonosítása (a mai nomdai ismereteink fényében)

¹⁰⁷ Ezúttal szeretném megköszönni Zászkaliczky Mártonnak a lelkes segítségnyújtást!

¹⁰⁸ Forrás: Wikipedia. Das Schach- oder König-Spiel: in vier unterschiedene Bücher, mit besonderm fleiß, gründ- und ordentlich abgefasset von Gustavo Seleno. Lipsiae: Groß, 1616; Gustavi Seleni Cryptomenytices et cryptographiae Libri IX... H. n. 1624.

lehetetlen vállalkozásnak tűnik, sőt, a szövegkritikai vizsgálatok alapján az sem tűnik eldönthetőnek, volt-e „eredeti” latin nyomtatvány, és ha igen, melyik volt az.¹⁰⁹ Figyelemre méltó ugyanakkor az a két kiadás, amelyeket szövegbeli sajátosságaik alapján talán leginkább nürnberginek azonosíthatunk be.¹¹⁰ E kiadások rövidebb kiegészítéseikben (és néha kihagyásaikban) legtöbbször a szöveg poénjait nyomatékosítják, egy esetben pedig az aktualizáció volt a céljuk: amikor az eredeti szövegben az idős tanácsos arra bízta a cseh királyt, hogy biztosítsa be gyermekei trónöröklését Csehországban, e példányok azt is hozzáteszik, hogy ez már okosan meg is történt épp a napokban („prout nuper”) „elsőszülött fiad esetében”. Erre az eseményre, vagyis Frigyes Henrik trónutódlásának csehországi rendi jóváhagyására, 1620. április 29-én került sor.¹¹¹

¹⁰⁹ Németországi nyomdák esetében (azok számassága miatt) a nyomdai beazonosításnak nincsennek segédeszközei. Ezzel együtt igaz, hogy Sara Mang műhelye viszonylag jól felismerhető grafikai megoldásokat használt.

¹¹⁰ *Secretissima Instructio*, Gallo-Britanno-Batava, Friderico I. Electo Regi Bohemiae et Comiti Palatino Electori, data, Ex Gallico Conversa, Ac bono publico, in lucem evulgata. (Weber [7. jegyzet], 124, no. 8; ld. 1. ábra.) E variánsnak létezik egy tökéletes párja, ami más tipográfiával, feltehetőleg másik kiadónál jelent meg. Ez az azonos című, 14 számozatlan folió terjedelmű kiadás az OSZK, Röpl. 523. E kiadások érdekessége, hogy II. Ágost bejegyzése is e variánsban található, illetve, hogy ezek az egyetlen olyan kiadások, amelyek Frigyes cseh királyak nevezik. A nürnbergi származásra onnan következtettek, hogy Nürnberg említését két kényes helyen is törli a szöveg (vö. a kiadás kritikai aparátusával). Malcolm azt feltételezi, hogy az eredeti kéziratra az a nyomtatvány (mint látjuk, nyomtatványok) mehetett vissza, amely Frigyes valóban cseh királyak nevezi, míg a többi katolikus kiadó a fikciónak ezt a fokát már bántónak vélte, és Frigyes csak mint pfalzi választót nevezi meg címében. *Malcolm, N.: Reason of State* i. m. (5. jegyz.) 37. Ezt a hipotézist azonban gyengítik a szóban forgó példány(ok) egyéb sajátosságai (amelyet a többi nem követ), illetve az a megfigyelés, hogy az egyes újrakiadások során, a kiadók a legtöbbször a címen, impresszumon, tipográfián és grafikán is variálnak. Valószínűbb, hogy egyszerűen csak nagyobb szerkesztői szabadsággal élő kiadóról van szó.

¹¹¹ *Gindely, A.: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* i. m. (80. jegyz.) III, 114–115; *Brennan C. Pursell: The Winter King: Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*. Aldershot 2003. 102.

Kérdés azonban, hogy volt-e egyáltalán „eredeti” nyomtatvány, amire az összes többi támaszkodott, és ami a leghelyesebben tükrözte az „eredeti” kéziratot? Ha létezett is ilyen (bár az is lehet, hogy több ilyen „eredeti” példány volt, vagyis az egyes eltérésekért már magát a szerzőt és nem a közreadót illeti a felelősség), a terjesztés minden valószínűséggel már kezdetben több csatornán, párhuzamosan folyt. Erre utal az is, hogy a Mang-féle német fordítástól függetlenül egy másik német fordítás is megjelent a piacon (mint látni fogjuk, épp Bécsben),¹¹² amíg három 1620-as latin kiadás a Habsburg propagandát is előszeretettel terjesztő Abraham Verhoeven (1575–1652) antwerpeni műhelyéből származott.¹¹³ A sokcsatornás terjesztésre utal az is, hogy a mű általam vizsgált négy bécsi és egy budapesti kézírata mind különböznek egymástól, és mind látszólag különböző (kézíratos vagy nyomtatott) forrásokra vezethetők vissza.

Az Ausztriai Nemzeti Könyvtár négy különböző kolligátumban őrzi a *Secretissima instructio* másolatait.¹¹⁴ Ezek közül csak egy

¹¹² Lásd pl. e három kiadást (az első kettő azonos fordítás): 1) Geheime instruction und Erinnerung... (Ez a 234. jegyzetben idézett bécsi példány: Webernél [7. jegyzet], 126, no. 18.) 2) Geheime Instruction und Erinnerung Auß Frantzösischer, Engelländischer und Holländischer geschöpffte Regierkunst: Sampt zugethaner Propheci H. Doctor Liechtenbergers. An den Durchleuchtigsten Fürsten unnd Herren, Herrn Friderichen, Pfaltzgrafen bey Rein Churfürsten [et]c. [Fals kiadóval és hellyel:] Ury: Darbaley, 1620. (Weber [7. jegyzet], 126, no. 20.). 3) Secretissima Instructio, oder Allergeheimnestes Gutachten, nach welchem sich Fridericus der Fünfft, Pfalzgraff bey Rhein, in allen begeben den Fällen Regulieren, und durch was mittel er sein vermeintes Königreich Böheim, zu seinen grossen Rhum, wider seiner Feinde willen, behaupten möge. Durch Seiner vertrautesten Freunde einem zugesandt. (Weber szerint [uo., no. 12.] „Sara Mangin Wittib” a nyomdász, de az általam látott – Weber által is hivatkozott – példányon csak évszám van. Ettől függetlenül a címlapon lévő szimbólum egyértelműen Mang nyomdájára utal.)

¹¹³ Vö. Weber, W.: *Secretissima instructio* i. m. (7. jegyzet) 123 és *Willem Pieter Cornelis Knuttel*: *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. Hága 1889. I/1, no. 3036. Verhoevenre lásd *Kees Teszelszky*: Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején 1604–1626. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. (1. jegyz.) 203–244, itt 222 (további bibliográfia uo.). A bécsi példányra lásd alább a 234. jegyzetet.

¹¹⁴ A fontosabb szövegbeli eltéréseket a szövegkiadás apparátusa tünteti fel.

német-svájci, protestáns érdekeltségű (többek között Bocskaira és Klesre vonatkozó írásokkal), egy spanyol, illetve kettő velencei származású.¹¹⁵ A spanyol(-flamand) kolligátum talán a legérdekesebb, hiszen szinte teljességgel kortárs gyűjtésnek tekinthető. Ez az iratcsomó a flamand származású, európai kapcsolati hálóval rendelkező, művelt Lucas van der Torréhez kötődik, aki 1619 végétől Madridban élt, és többek között Baltasar de Zúñiga, a spanyol politika akkori irányítójának környezetében is felbukkan.¹¹⁶ E gyűjtésben, többek között, a holland vallási konfliktus elemzésére és Van Oldenbarneveltire vonatkozó írások is megtalálhatók.¹¹⁷ Egy másik kódex feltehetőleg velencei gyűjtés és elsősorban az 1620-as évekre vonatkozó iratokat tartalmaz, egyebek közt az egykori spanyol velencei követnek, Alonso de la Cuevának, Velencét kritizáló beszámolóját is. (Cueva 1618-ban a francia hugenották segítségével szeretett volna lázadást provokálni Velencében, hogy lehetővé tegye a spanyol beavatkozást.¹¹⁸) A negyedik kolligátum biztosan velencei származású, különböző politikai beszámolókat, leveleket, követjelentéseket és megfigyeléseket tartalmaz – mint például egy a Velence érdekeltségébe is tartozó svájci Valtellinára vonatkozó leírást.¹¹⁹

A szerteágazó szöveghagyományra utalnak az egymás után elkészülő fordítások is: a két 1620-as német, az 1620/21-es francia, a

¹¹⁵ Cod. 8852.

¹¹⁶ Cod. 6024 (a kódex Zuñigához intézett leveleket is tartalmaz). Lucas van der Torréhez lásd *Alejandra Guzmán Almagro*: Lucas van der Torre, Van Torre, Torrius: la identidad de un erudito flamenco a la luz de algunos documentos. *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies* 59. (2010) 165–189. Van der Torre barátja Robert de Scheilder Zuñiga alkalmazottja volt, és ebben az időben szintén Madridban tartózkodott (uo. 175). Van der Torre kapcsolati hálóját elemezte nemrég egy konferencián Fabien Montcher (Robert de Scheilder y Lucas van der Torrius como agentes de una red europea de conocimiento histórico a inicios del s. XVII; forrás: Academia.edu).

¹¹⁷ Cod. 13390.

¹¹⁸ *José Manuel Troyano Chicharro*: Don Alonso de la Cueva-Benavides, tercer señor y primer marqués de la Villa de Bedmar (1574–1655). *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses* 168. (1998) 123–160.

¹¹⁹ Cod. 6625. Feltehetőleg 1641-ben gyűjtötték egybe.

feltehetőleg többé-kevésbé kortárs angol és a szintén kortárs olasz fordítás.¹²⁰ A szétszórt kéziratokból, az 1620-as kiadások nagy számából, illetve a gyorsan elkészült fordításokból akár azt is feltételezhetnénk, hogy a *Secretissima instructio* még az 1620-as év elején elkészült.¹²¹ Az eddigi kutatók, Malcolm és Weber ennél lényegesen megengedőbbek: Weber például augusztus-szeptemberre teszi a könyv megírásának végső dátumát.¹²² Egyikük sem vizsgálja azonban, hogy milyen támpontot ad maga a mű (azon kívül, hogy a fehérhegyi csatát már nem említi), pedig mint láthattuk, léteznek ilyen támpontok. Ilyen az imént említett cseh királyi utódlás elismertetése április 29-én, amiről láthatólag a mű szerzője még nem tudott (bár mintha előre látta volna az esemény bekövetkeztét), de az egyik (talán nürnbergi) közreadó már igen. Ez persze még nem feltétlenül jelenti azt, hogy művét szintén április környékén írta. Írhatta több hónappal korábban is, de valamivel később is – a hírek vándorlásának megvolt a maga üteme. Az mindenestre biztos, hogy az április végén útra kelő francia békeközvetítésről hallgat (aminek az eredményeképp születik meg a protestáns részről inkább kudarcosnak tekinthető ulmi megállapodás július 3-án), mint ahogy Bajor Miksa Ulmot követő fegyveres megindulásáról is (Felső-Ausztriába július 24-én tört be a Liga hadserege).¹²³

¹²⁰ A francia fordításra lásd a 135. jegyzetet, az angolra és az olaszra a 7. jegyzetet.

¹²¹ Victor-Lucien Tapié szerint már 1620 elején széleskörű cirkulációról lehetett szó. V-L. Tapié: *La politique étrangère de la France et le début de la guerre de trente ans: 1616–1621*. Paris 1934. 451. Vö. Malcolm, N.: *Reason of State* i. m. (5. jegyz.) 38, 23. jegyzet.

¹²² Weber, W.: *Secretissima instructio* i. m. (7. jegyz.) 22. Vö. Malcolm, N.: *Reason of State* i. m. (5. jegyz.)

¹²³ Az ulmi tárgyalásokhoz lásd Gindely, A.: *Geschichte des Dreissigjährigen Krieges* i. m. (80. jegyz.) III, 28–41. Nem árt megemlíteni, hogy a tárgyalás előtt Frigyes részéről (Ludwig Camerarius május végi müncheni látogatása során) a pfalzi fegyverszünet részét képezte Bethlen Gáborral való viszony rendezése is. Camerarius követelései között szerepelt, hogy Ferdinánd mondjon le Cseh- és Magyarországról, és ezen túlmenően a magyar végvárrendszer fenntartásához éves hozzájárulást fizessen Frigyesnek. Gindely, A.: uo. 25.

A mű azonban legalább még egy támpontot nyújt a közelebbi datáláshoz. Egy helyen az idős tanácsos utal Frigyes követküldésére: „Azok a követségeid, amelyeket részben már elküldtél Konsztantinápolyba, részben most készítesz elő és látsz el bőségesen szent adományokkal, hogy a törököt lekötölezd, nem a biztonságodat fogják szolgálni, hanem csak alávetettségedet kifejezni.” (316–320.) A két követküldésre való utalásával a *Secretissima instructio* szerzője ismét bebizonyítja, mennyire jól értesült. Bár a szakirodalom alig említi, a cseh király valóban már 1620 januárjában elküldte Bitter nevű követét a Portára, a szultáni audienciára azonban csak áprilisban került sor, ennek hatására döntött a Porta, hogy követségbe küldi Prágába Mehmet Agát.¹²⁴ Ezzel párhuzamosan Bethlen Gábor május végétől egyre nagyobb nyomást gyakorolt Frigyesre, hogy fényes követséget küldjön a Portára. Egy június 1-i levelében Bethlen értesíti Thurzó Imrét, hogy Frigyes ismét megsürgette, hogy „hogy az elrendeltetett követeket meg ne késlelje, hanem expedálja mingyarást”.¹²⁵ Thurzót magát is arra kéri, hogy maga is írjon levelet, „és persuadeálja is az királynak, az követeket mind az ajándékokkal együtt ne késleltesse, expedálja késedelem nélkül, mennél splendidus és nagyobb apparátussal lehet”. A második követküldésről a végső döntés csak a csasz megérkezése és július 5-i prágai kihallgatása után született meg. A kihallgatás után pár órával már az oszmán szövetséghez való csatlakozás jövőbeli következményeit latolgatták Prágában, míg katolikus tudósítók azt bizonygatták, hogy a szultán célja nem a segítségnyújtás, hanem a csehek éves adójának megszerzése.¹²⁶

¹²⁴ H. Forst: Der türkische Gesandte in Prag 1620 und der Briefwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II. Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 16. (1895) 566–589, itt 569.

¹²⁵ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1879. 212.

¹²⁶ Gindely, A.: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges i. m. (80. jegyz.) III, 161–162. Vö. Frigyes július 7-i Kassára, Samuel Ješinhez írt levelével, amiben beszámol róla, hogy Bethlen figyelmeztette, hogy a Portára küldött követségben ne csak a királynak, hanem a konföderációnak is legyen külön

Egy gazdagon ellátott, nagy portai követküldés tervéről hozott döntés tehát hónapok alatt született meg, így már meglehetősen korán keringhettek róla pletykák, a legvalószínűbben májustól. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy az első követség híre csak viszonylag lassan terjedt el: Ferdinánd császár például csak május 7-én küldött róla értesítést a bajor udvarnak. (A bajorok reakciója a szokásos volt: elképesztő, hogy az istentelen rebellek saját kárukra ennyire messzire merészkedjenek, de ők lesznek majd az elsők, akik az ősellenség rabságába esnek.)¹²⁷

A fenti meggondolások alapján a mű keletkezésének idejét tehát a legvalószínűbben május környékére tehetjük. Többről van azonban itt szó, mint a datálás kérdéséről, ami – mint látni fogjuk – a szerző meghatározása szempontjából már önmagában is kardinalis kérdés. A pontos datálásnak hála az eddigieknél lényegesen világosabban láthatjuk a mű igazi tétjét, valódi kontextusát, és egyben az is magyarázatot nyer, hogy miért kap ekkora hangsúlyt az oszmán szövetség kérdése, és ezzel összefüggésben az erdélyi uralkodó személye. Katolikus szempontból ugyanis 1620 tavaszára az igazán komoly veszélyt már jobbra csak az oszmánok esetleges háborús csatlakozása jelentette. Bajor Miksával már 1619 végén megszületett az a titkos paktum, amelyben a császár Csehország lerohanásáért területeket és a pfalziak császári választójogát ígérte cserébe. A legfőbb potenciális protestáns szövetséges, a lutheránus János György szász fejedelem, V. Pfalzi Frigyes királlyá választása következtében a Protestáns Uniótól elidegenedett és 1620 márciusára már egyértelműen a császárpárt oldalára állt: a katolikus bajor Miksával karöltve ítélte el Frigyes akcióját. Ugyanakkor a spanyol szövetséges is egyre áldozatkészebbnek bizonyult, miközben a spanyol Németalföld felől a kormányzó, Habsburg Al-

követe. *Documenta bohemica Bellum Tricennale illustrantia*. I-III. Szerk. Josef Kočí *et al.* Prag 1971–1981. II. no. 621 (221. o).

¹²⁷ Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten, 1618–1651. (Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge 1,1.) Hg. von Georg Franz. München 1966. 184.

bert fenyegette Pfalzot; Albert tavasszal már a toborzáson dolgozott. És jóllehet a francia király – belpolitikai konfliktusok miatt – végül nem nyújtott katonai segítséget, békeközvetítői Ferdinánd császár (lehetőleg mérsékletes) megerősítésén ügyködtek. És ami Frigyes számára a legszomorúbb volt, Angliát továbbra sem sikerült a semlegesség helyzetéből kimozdítani.¹²⁸ A cseh király körül tehát tavasz végére kezdett elfogyni a levegő.

Ilyen körülmények között nyilvánvalóan katolikus szempontból felértékelődött az oszmán veszély, különösen hogy protestáns oldalon – elsősorban Csehországban és Ausztriában – az oszmán szövetséggel szembeni ellenérzések erdélyi és pfalzi nyomásra lassan megengyhültek.¹²⁹ Az ellenérzések enyhülésére utalt a Georg Tschernembl¹³⁰ által vezetett ausztriai protestáns rendek áprilisi linzi gyűlésén hozott határozat, mely szerint az osztrák rendek is külön küldenek a Portára követséget, méghozzá viszonylag fényeset: erre a célra 5000 guldent ajánlottak fel.¹³¹

A szoruló hurok ellenére a háború még senkinek sem tűnhetett lejátszott játszmának, ráadásul sokan tartottak egyszerre két vasat a tűzben és esetleges erőltetődéskor a katolikusoknak kedvező külpolitikai helyzet könnyedén megbombolhatott. A Bethlen közvetítésével remélt oszmán segítségnyújtáson, Frigyes cseh király cseh-morva-sziléz támogatásán, a hollandok esetleges mozgósításán, a birodalmi városok vagy egyes német fejedelemségek segítségnyújtásán még nagyon is sok múlhatott. A *Secretissima instructio* éppen ezekre a lehetőségekre fókuszált.

¹²⁸ Dieter Albrecht: Maximilian I. von Bayern 1573–1651. München 1998. 516–517; Pursell, B. C.: The Winter King i. m. (110. jegyz.) 95–106; Luc Duerloo: Dynasty and Piety: Archduke Albert (1598–1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars. Farnham 2012. 478–488.

¹²⁹ Gindely, A.: Geschichte des Dreissigjährigen Kriege i. m. (80. jegyz.) III, 178–179.

¹³⁰ Tschernembl oszmánokkal szembeni pozitív, latitudináris gondolkodására lásd Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 358–360.

¹³¹ Gindely, A.: Geschichte des Dreissigjährigen Kriege i. m. (80. jegyz.) III, 179.

Az eddigi datálás helyességét igazolja egy francia nyomtatvány is: az évente kiadott *Mercure François*-ról, az első francia „újságról” van szó, amelyet Jean Richer alapított 1606-ban.¹³² Bár időközi nyomtatványként tartják számon, újságnak aligha nevezhető, inkább krónika jellegű, amely elsősorban külpolitikai eseményekről számolt be francia közönségnek, 1618 után pedig gyakorlatilag a harmincéves háború krónikájává vált (egyebek között tárgyilagos hangnemben ír az erdélyi részvételéről is). Az 1620-ra vonatkozó krónika valószínűleg az 1621-es év elején jelent meg, így időrendi beosztása nem feltétlen tekinthető mérvadónak, de mégis érdekes támpontot nyújthat.

Mint francia orgánum a *Mercure François* természetesen részletesen beszámol a francia békeközvetítők munkájáról (levelezésük még a 17. század során megjelenik francia fordításban¹³³), így a már említett júniusi ulmi találkozóra is kitér.¹³⁴ Érdekes módon a krónikát az ulmi találkozó után a *Secretissima instructio* szövegének francia fordítása szakítja meg, pontosabban a szövegnek csak az első felét közli (Bethlen két levelével egyetemben), vagyis csak a helyzetértékelő, esélyeket latolgató gondolatokat, az aktuális „tanácsot” már nem.¹³⁵ Az átvezető soroknak a korábbiak fényében hitelt adhatunk: „Az ulmihoz hasonló találkozókon mindig kering valamilyen beszéd. Nem feledkezve meg erről a gyakorlatról a császáriak ezt a szabad beszédet („Libre discours”) vagy legtitkosabb tanácsot terjesztették, amely a pfalzi választófejedelemhez lett címezve és a német-, cseh-

¹³² Jean Richer [és Etienne Richer]: Le Mercure françois, ou la suite de l'histoire de la paix. Paris 1605–1624. Digitalizálva: <http://mercurefrancois.ehess.fr/>. Szakirodalma nem csak magyar, de francia részről is hiányzik.

¹³³ Ambassade extraordinaire i. m. (80. jegyz.) A forrással és a francia követküldés történetével Hámori Nagy Zsuzsanna foglalkozik készülő doktori disszertációjában. Vö. Hámori N. Zs.: Az utazás, mint időhúzó tényező szerepe a hainburgi béketárgyalásokon (1621. január 25–április 22.). In: Összekötnék az évezredek. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Szerkesztésben közreműködött: Hámori Nagy Zs., Illik P., Marti T. Piliscsaba 2011. 114–124.

¹³⁴ Vö. Malcolm, N.: Reason of State i. m. (5. jegyz.) 38–39.

¹³⁵ Richer, J.: Le Mercure françois i. m. 157–174.

és magyarországi helyzetről szól.”¹³⁶ A *Mercure François* szerzőjének értesülései szerint tehát a *Secretissima instructio* júniusban a protestáns-katolikus ulmi találkozón már a legjobb helyen volt, azoknak a kezében, akiket részben befolyásolni szándékozott. Elképzelhető, hogy a szöveget már eleve az Ulmra vonatkozó információs paksa-métában kapta meg, ezért is szánta rá magát részleges fordítására e helyen. Arról azonban sajnos már nem számol be, hogy a szöveg ekkor már nyomtatásban vagy még csak kéziratban terjedt.

A szöveg részleges közlése után a *Mercure* egészen pontosan arra az Alpokon túli helyszínre kalauzol bennünket, ami a *Secretissima instructio* szerzőségének kiderítése szempontjából – amint következő részben látni fogjuk – kulcsfontosságú. A Milánótól északra fekvő Valtellinában 1620 júliusában véres események zajlottak.

Túl az Alpok hágóin

Közvetlenül a *Secretissima instructio* fordítása után a Valtellinában lezajlott események ismertetését a következőképp kezdi a *Mercure François*:

Ez év júliusában a valtellini katolikusok titkos lázadásban törtek ki, fegyvert ragadtak és a völgyben az összes protestáns kálvinista, úgy a honpolgárok, mint az idegenek kiirtására törtek, amiben Feria hercegének, Milánó Spanyol Királyságot képviselő kormányzójának a segítségét élvezték. Megszerezték az egész Valtellina feletti ellenőrzést, ami a legbiztosabb és legkényelmesebb átjáró Itália és Németország között.¹³⁷

¹³⁶ „Or en telles Assemblées comme celle d’Ulme on fait semer tousiours quelque discours. Aussi les Imperiaux n’oublions pas ceste coustume, firent courir ce Libre discours, ou Instruction tres-secrete, sur l’estat des affaires d’Allemagne, Boheme & Hongrie, adressé à l’Eslecteur Palatin.” *Richer, J.:* Le *Mercure françois* i. m. 157.

¹³⁷ „Au mois Iuillet de ceste année les Valtelins Catholiques ayans par complot secret pris les armes, mirent à mort dans leur vallée tous les Protestantes Calvinistes, tant les naturelles du pays que les estrangers, & estans suportez du Duc de Feria Gouverneur de Milan pour le Roy d’Espagne, se rendirent maistres de tout la

Hogy a harmincéves háború e mellékes helyszínén zajló tragikus eseményeket jobban megértsük, hosszabb kitérőre van szükségünk. A jobbára olasz nyelvű és többségében katolikus Valtellina csak egyike volt annak a három völgynek, amelyet 1512-ben a milánói hercegségtől elhódítva magához csatolt a Drei Bünde („Hármas Szövetség”) nevű független köztársaság („Freistaat”). Ez a köztársaság a mai Svájc meredek hágók és hegygerincek szabdalta délkeleti részén, a mai Graubünden (Grisons) kanton területén feküdt (3. ábra).¹³⁸

3. ábra. A Drei Bünde és a déli alávetett tartományok (Veltlin = Valtellina) (Wikipedia, Marco Zanoli)

Valteline, le plus seur, & le plus commode passage de l'Italie en Allemagne.”
Richer, J.: Le Mercure françois i. m. 174–175.

- ¹³⁸ Olaszul Cantone dei Grigioni, franciául Grisons, latinul Rhetia, illetve rheti. Általános irodalom: *Carlo Pascale*: Legatio Rhaetica. Paris 1620; *Fortunat Sprecher von Bernegg*: Historia motuum, et bellorum, postremis hisce annis in Rhaetia excitatorum et gestorum. Köln 1629; *Petrus-Dominicus Rosio de Porta*: Historia reformationis ecclesiarum Raeticarum ex genuinis fontibus... Vol. 2/1. Augsburg 1774; *Cesare Cantù*: Il Sacro Macello di Valtellina. Le guerre religiose del 1620 tra cattolici e protestanti tra Lombardia e Grigioni. Milano 1832; *Pietro Angelo Lavizari*: Storia della Valtellina. Capolago 1838; *Andreas Wendland*: Der Nutzen der Pässe und die Gefährdung der Seelen. Spanien, Mailand und der Kampf ums Veltlin; 1620–1641. Zürich 1995.

A Hármas Szövetség területén a 16. század során a részben rétoromán, részben német nyelven beszélő közösségek körülbelül kétharmada a református hit mellett döntött; a szabad vallásgyakorlat természetes joga ugyanakkor megmaradt a katolikus közösségek számára. A három területi egységből álló Hármas Szövetség alkotmányos és igazgatási rendszerét három történelmi szövetségkötés határozta meg, a kormányzás köztársasági alapokon nyugodott, az egyes területek önrendelkezési jogai pedig szélesek voltak. A déli „alávetett területek” – Valtellina, Chiavenna és Bormio – többé-kevésbé szintén megőrizhették szabadságaikat, a legkevésbé az északi területeknél gazdagabb és termékenyebb Valtellina, amelyet a Hármas Szövetség által delegált kormányzó és podeszta irányítottak. Ha Valtellinát összevetjük a szintén heterogén, de lényegesen centralizáltabb, spanyol kormányzó által irányított és a Spanyol Királysághoz tartozó katolikus Milánóval, e vallásilag vegyes, széles önrendelkezési jogokkal rendelkező régió egészen más világot képviselt. A reformáció nem feltétlen a protestáns Svájc – esetünkben Zürich – irányából terjedt délre (bár innét is), zászólásai között inkább Itáliából menekült protestánsokat, vagyis az itáliai evangélikus mozgalom tagjait találhatjuk, de állandó paphiány miatt a rétorománok is jelen voltak. Az itáliai katolicizmus szempontjából Valtellina fekete báránynak számított, az egykori itáliai evangélikus mozgalom hátvédjének, eretnek könyvek és gondolatok közvetítőjének. A valtellinai protestánsok eretnek-sége ráadásul általános tekintélytagadással párosult – állította az itáliai katolikus propaganda.

A 16. századi vallási sokszínűség azonban a 17. század elejére már egyre ridegebb vallási megosztottsággá és kölcsönös bizalmatlansággá fejlődött. A Hármas Szövetség politikáját mindinkább meghatározó radikális reformátusok szemében a valtellinai katolikusok egyre erőteljesebben Milánót pártoló „spanyolos”, gyanús elemekké váltak, vagyis a „szabadság ellenségeivé”.¹³⁹ A

¹³⁹ *Wendland, A.*: Nützen der Pässe i. m. 73–74.

konfesszionális konfliktus középpontjában a szokásos templom-építési és iskolaalapítási próbálkozások álltak a katolikus többségű Valtellinában is.¹⁴⁰

A konfliktus eszkalálódásába azonban alaposan besegített Valtellina kiemelkedő földrajzi fontossága és a „nemzetközi helyzet fokozódása”. Valtellina nyújtotta ugyanis a legrövidebb átjárót az itáliai spanyol Habsburg területekről északra, a Habsburg Tirolon keresztül a spanyol Németalföldre. Természetesen léteztek más átjárók is, pl. Savoyán keresztül, de Savoyával Spanyolország épp ebben az időszakban került konfliktusba, míg a Gotthard és Brenner hágókon keresztül vezető utak járhatósága nagyban függött a helvétek és velenceiek kegyein.¹⁴¹ Nyílt titok volt hát, hogy Spanyolország előbb-utóbb meg fogja próbálni Valtellinát saját ellenőrzése alá vonni,¹⁴² és az erre vonatkozó milánói tervek az 1610-es évektől egyre konkrétabb formát öltöttek.¹⁴³ Madrid azonban vonakodott az engedélyt megadni, mert tartott a konfliktus kiterjedésétől. Valtellina megszállása nem csak a spanyol hatalomra féltékeny (és az átjárót szintén használó) franciákat sérthette, hanem a velenceieket, sőt a pápát is, aki jobban tartott a spanyolok megerősödésétől, mint az eretnekek aknamunkájától. A spanyolok óvatosságában közrejátszott az is, hogy a madridi kormányzást még mindig a holland protestánsokkal 1609-ben fegyverszünetet

¹⁴⁰ Míg a felekezetiileg teljesen semleges, humanista tantervű iskolaalapítás terve mögött a katolikusok (joggal) a reformáció térnyerésének stratégiáját sejtették, az ellenséges válaszreakcióikból a protestánsok a „spanyol” és itáliai befolyást olvasták ki, szintén joggal, hiszen Federico Borromeo milánói érsek iskolájából egyre militánsabb katolikusok érkeztek Valtellinába. Lásd Talpin 276–295. Vö. a velenceiek jelentésével (kb. az 1610-es évekből): „Cardinal Boromeo [...] portato dal santissimo zelo che era in lui della propagatione salute della fide Cattolica non poteva soffrire che in quella Valle desero? alla sua giurisdizione e su gli occhi quasi di Milano si annidassero e sorgessero seminarii di scelerati heretici...” *Relatione copiosissima dello Stato di Milano e insieme de’ Grisoni e Suizzeri*, in ÖNB Cod. 6625, f. 37^v.

¹⁴¹ *Wendland, A.*: Nutzen der Passe i. m. (138. jegyz.) 79–85.

¹⁴² Vö. ÖNB Cod. 6625, f. 37^r.

¹⁴³ *Wendland, A.*: Nutzen der Passe i. m. (138. jegyz.) 95–109.

kötő Lerma hercege (Francisco Gómez kardinális) irányította, aki az ország egyre nyilvánvalóbb belső gazdasági és társadalmi váltságát a külső konfliktusok redukálásában vélte megoldhatónak.¹⁴⁴ A cseh felkelés következtében azonban a be nem avatkozás politikáját Baltasar de Zúñiga nyomására a spanyol udvar fokozatosan revideálta, és a kincstár nehézségei ellenére a cseh felkelést ügyét prioritássá tette (a közép-európai Habsburg császárság megmaradásának ügye egyáltalán nem volt mellékes a spanyolok itáliai birtokai szempontjából sem), és az ausztriai ház, Mátyás, majd Ferdinánd császár támogatása mellett döntött. A spanyol politika új jelszavai a *reputación* és *conservación* lettek, és mint azt egy 1619-es mű kifejtette (Juan de Salazar: *Política española*), nem a királyi hatalom megőrzése lett fő elméleti célja, amint azt az államérdek teoretikusai hajtogatták, hanem a katolicizmus megerősítése.¹⁴⁵

A cseh felkeléssel párhuzamosan a Hármas Szövetség államában is a protestánsok radikalizálódásának lehetünk tanúi. A vallási-politikai indulatok kezdtek elszabadulni, és a spanyolokkal szövetséget kereső vagy egyszerűen csak gyanús katolikusokat 1618 nyarától egy kálvinista prédikátorok uralta, közösen felállított büntetőbíróság elé rendelték.¹⁴⁶ Mondani sem kell, hogy az erőszak és egy befolyásos püspök mártírhalála nem tett jót az amúgy is zaklatott viszonyoknak és az elítélt vagy elmenekült „spanyolosok” helyébe hamar újak álltak. Míg az ítélőszék követséget küldött a frissen megválasztott cseh királynak, Frigyes választófejedelemnek,

¹⁴⁴ *Peter Brightwell*: The Spanish Origins of the Thirty Years' War. *European Studies Review* 9. (1979) 409–431; *Antonio Feros*: Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III, 1598–1621. Cambridge 2000. 243–253. Mindketten idézik Lerma 1618. júniusi beadványát, amiben a császár anyagi támogatása ellen foglal állást, azzal, hogy ez a császárt a fegyveres konfliktus felé mozdítaná el, amihez a spanyoloknak újabb támogatást kellene majd nyújtania, de nem lesz miből. Ekkorra viszont a háború már nem lesz megállítható.

¹⁴⁵ *Wendland, A.*: Nützen der Passe i. m. (138. jegyz.) 96–99; *Brightwell, P.*: The Spanish Origins i. m. 135–137.

¹⁴⁶ *Rosio de Porta, P. D.*: Historia reformationis i. m. (138. jegyz.) 262–270; *Wendland, A.*: Nützen der Passe i. m. (138. jegyz.) 74–78.

hogy támogatását kérje és biztosítsa a hágók protestáns ellenőrzéséről, a katolikus párt fejeit a spanyolok titokban szervezték és támogatták.¹⁴⁷ Milánó új harcias kormányzója, Feria hercege 1620 márciusában újabb kísérletet tett Madrid meggyőzésére: „a vallási ügy [vallási feszültség] és a [Hármas Szövetség] zsarnoksága folytán a helyzet olyannyira kedvező, hogy a vállalkozás kivitelezésére egyszerre van jó alkalmunk és ürügyünk”,¹⁴⁸ majd a választ meg sem várva, a spanyol udvar tudta nélkül katonai készülétekbe kezdett. A nemzetközi helyzet kényessége miatt azonban a spanyolok továbbra is tartottak a nyílt beavatkozástól, és inkább a valtellini spanyolpártiak megszervezésére, felfegyverzésére és a határok megerősítésére törekedtek. Túl a befolyásos valtellini családok megnyerésén a szélesebb körű támogatás megszerzésére is szükségük volt, vagyis a szervezkedéstől idegenkedő katolikus lakosság megnyerésére.¹⁴⁹ 1620 tavasza már a polgárháborúra való készülődés jegyében zajlott mindkét fél részéről, miközben a katolikus párt propagátorai a protestánsok kiirtásának legitimációján dolgoztak. A pokol július elején szabadult el, és két hét alatt 400-600 valtellini protestáns hitű polgár legyilkolásához és több száz elmeneküléséhez vezetett.

Nem sokkal a „Sacro Macello” (szent mészárlás) után, július végén megindult északról az ellentámadás, melynek során az egyik legyilkolt kálvinista házában katolikus iratokat találtak, köztük azt a propagandaanyagot, aminek a kedvéért ezt a hosszú kitérőt tettük.¹⁵⁰ A megtalált propagandairat címe *Consilium Ministrorum Rhaeto-Venetorum, Ilantii anno MDCXX. die XV. Iunii habitum*,

¹⁴⁷ Wendland, A.: Nützen der Passe i. m. (138. jegyz.) 101–103.

¹⁴⁸ „[...] per materia de religión y las tiranías que hazen [a Hármas Szövetség] es tan oportuna, que juntamente se tiene pretexto y facilidad para salir con questa empresa...” Uo. 102. Madrid pozitív válaszába az is belejátszott, hogy a hollandokkal 1621-ben lejárt 12 éves fegyverszünet utánra katonailag fel akartak készülni, és az alpkbéli átjáró emiatt is fontossá vált.

¹⁴⁹ Uo. 111.

¹⁵⁰ Rosio de Porta, P. D.: Historia reformationis i. m. (138. jegyz.) 345–354. Vö. Sprecher, F.: Historia motuum i. m. (138. jegyz.) 137.

vagyis „A rétoromán-velencei prédikátorok tanácsa, Illanz, 1620. június 15.” A szöveg lényegében arról szerette volna a valtellini katolikusokat meggyőzni, hogy ha nem irtják ki az „eretnekeket”, akkor őket fogják kiirtani. Az események kortárs történetírója, az idősebb Bartholomäus Anhorn (1566–1642) a Hármas Szövetség református prédikátora 1621-ben maga is menekülésre kényszerült, ekkor már a betörő osztrákok elől.¹⁵¹ Kéziratban maradt 1623-as krónikája később a polgárháború fő forrásává vált.¹⁵² Anhorn beszámol róla, hogy a *Consilium* kéziratát a spanyolos „banditák” terjesztették, különösen egyikük, akit inkább nem nevezne meg. Ez a személy faluról falura járva, az útkereszteződésekben, főutcákban vagy ahol csak két személybe belefutott, terjesztette az írást és kommentálta egyes paragrafusait.¹⁵³ A szöveg terjesztője azt is megnevezte, hogy ki volt a szerzője, aminek bizonyítására a vélt szerző „saját kezűleg írt” levelét is prezentálta a propagandaanyag mellé, amelyet állítása szerint akkor fogtak el, amikor az illanzi gyűlésről Davos felé tartott, hogy megvigye az ottani reformátusoknak az illanziai politikai stratégiájáról szóló írást. Miután a református prédikátorokat lejárató, azokat mindenre elszánt machiavellistáknak leíró *Consilium* híre elterjedt, a reformátusok hamar kiderítették, hogy természetesen nem a megnevezett kálvinista prédikátor a szerzője (akinek kézírása is egészen más volt), és hogy júniusban nem is tartottak Illanzban gyűlést, hanem Malansban, ahol szó sem volt politikai stratégiáról.¹⁵⁴ A *Consili-*

¹⁵¹ Christian Immanuel Kind: Bartholomäus Anhorn. In: Allgemeine Deutsche Biographie. Band 1. Leipzig 1875. 464–465.

¹⁵² Bartholomäus Anhorn: Grauwüpntner Krieg: das ist ein warhaffte, einfalte und unpartheyesche beschreibung, durch was anlaß und ursachen der schwere landtkrieg, so diß louffende 1623 jahrs noch im werck ist, in den dryen Grauwen Pünten in alter freyer hoher Rhaetia entstanden seye. A kézirat eredetije Gothában található – VadSlg Ms 236 jelzeten –, másolatban a zürichi Zentralbibliothekben: Ms A 146.

¹⁵³ Gotha, VadSlg Ms 236, f. 188r; Zürich, Ms A 146, p. 331. Vö. Rosio de Porta, P. D.: Historia reformationis i. m. 354–355, aki szinte szósz szerinti fordításban hozza Anhornt.

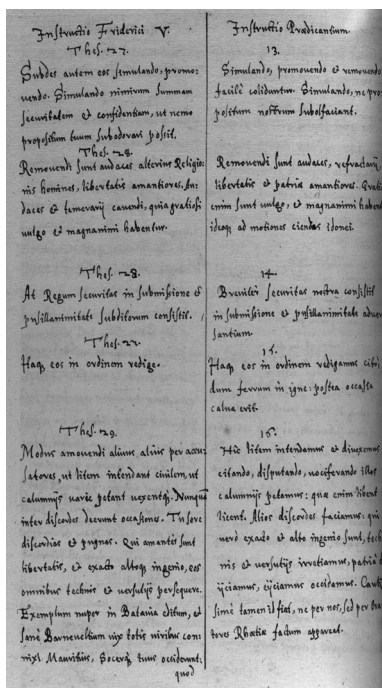
¹⁵⁴ Gotha, VadSlg Ms 236, f. 188r–189r; Zürich, Ms A 146, p. 331–333.

um tehát egy katolikus koholmány. Nyilvánvalóan Anhorn nem vesztegetett volna ennyi szót a történet kifejtésére, ha nem gondolta volna, hogy a katolikusok körében terjesztett *Consilium* ne befolyásolta volna a későbbi vérengzést, aminek a jeligéje valóban a kálvinisták kiirtása vagy elüldözése volt.

Mint az eddigiekből sejteni lehet, a *Consilium* (lásd az 2. mellékletet) a *Secretissima instructio*ra rímel. Sőt, nemcsak rímel rá, hanem gyakorlatilag annak kivonatát adja, az esszenciáját, természetesen az új szituációra adaptálva. Ahol az *Instructio* azt írja, hogy „a kocka el van vetve, átkeltél a Rubiconon, elhatározásod mellett most már ki kell tartanod. A csúcsról Méltóságod már csak lezuhanni tud, leereszkedni aligha”, a csak pár oldalas *Consilium* azt írja, „a kocka el van vetve, átkeltünk a Rubiconon, elhatározásunk mellett most már ki kell tartanunk. A csúcsról már csak lezuhanni tudunk, leereszkedni aligha”. A *Consilium* szerint a református prédikátorokat – akár csak V. Frigyet – csak önérdéküket néző hamis barátok veszik körül, ezért gyorsan kell cselekedniük, és tüzzel-vassal kell rendet teremteniük, és ott kell előre törniük, ahol a legkevésbé számítanak rájuk.¹⁵⁵ Ahol a *Secretissima instructio* azt írja, hogy „a főurakat általában ki kell irtani; ne csodálkozz, királyi intés mondja ki, hogy a nagyra nőtt kalászt le kell dönteni”, a *Consilium* azt állítja, hogy „a nagyra nőtt kalászt ledöntjük. Először a püspököt, az ellentmondó apátokat, főpapokat és papokat, másodszer a spanyolos politikusokat egymás ellen izgatjuk, hogy egymást felemésszék.” Végül pedig, ahol a *Secretissima instructio* azt írja, hogy „háromszáz főrangú halála vagy kiűzése árán királyságodat rendbe rakod”, a *Consilium* leszögezi, hogy „háromszáz férfi halála árán el lesz rendezve az ügyünk”.

A *Consilium* és a *Secretissima instructio* rendkívüli hasonlóságára műve írásakor már Anhorn is felfigyelt, olyannyira, hogy az egyes paragrafusok közötti egyezésekre külön felhívta a figyelmet (4. ábra).

¹⁵⁵ „itaque eos in ordinem redagimus cito dum ferrum in igne” (lásd a 2. mellékletet).

4. ábra. B. Anhorn: Grauwputzner Krieg (Gotha, VadSlg Ms 236, f. 186v)

A valtellinai háború eseményeit megörökítő, szintén kitűnő és szintén kortárs történetíró Fortunat Sprecher (1585–1647) 1629-es művében Anhornhoz egészen hasonlóan adja elő a *Consilium* megtalálásának történetét, de láthatólag annak részleteit nem ismerte. Ugyan Sprecher is megemlíti a *Consilium* és a *Secretissima instructio* közötti egyezést, de ennyivel meg is elégszik, az egyezést nem elemzi.¹⁵⁶ Ami ennél lényegesen fontosabb: a kortárs Sprecher megnevezi a *Secretissima instructio* vélt szerzőjét: „egyesek azt állítják, hogy Kaspar Schoppe a szerzője”. 150 évvel később Rosio de Porta már így fogalmaz: a mű szerzőjének „általában Kaspar Schoppét tartják”.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Sprecher, F.: Historia motuum i. m. (138. jegyz.) 137.

¹⁵⁷ Rosio de Porta, P. D.: Historia reformationis i. m. (138. jegyz.) 346.

Összefoglalva az eddigieket, 1620 júniusának második felében egy a *Secretissima instructio* kivonatát adó röpiratot terjesztettek Valtellinában, a *Secretissima instructio*hoz hasonlóan a kálvinistákat lejárató, szövetségeseiket elbizonytalanító céllal. Ugyanebben a hónapban a *Secretissima instructio*t már az ulmi politikai találkozón is terjesztették. Az eddig nagyjából májusra datált röpiratot elképzelhető, hogy júniusra már ki is nyomtatták, az azonban szinte kizártnak tartható, hogy túlzott ismertségre tett volna szert Európa-szerte.¹⁵⁸ Annak még ennél is kisebb az esélye, hogy egy valtellini katolikus, miután a polgárháborúra készülve a völgyet egyre inkább lezárták és ellenőrizték, hozzájuthatott volna a *Secretissima instructio* egy Németországban vagy Hollandiában kinyomtatott példányához. De ha mégis feltesszük, hogy ez így történt, aligha képzelhető el, hogy ez a valtellini katolikus hirtelen felindulásból megalkotta volna annak saját helyzetére adoptált kivonatát és megszervezte volna a terjesztését.

Tekintettel tehát a *Secretissima instructio* születése és a *Consilium* terjesztése közötti rendkívül rövid időre, egyedül az a következtetés látszik elfogadhatónak, hogy a két írásnak ugyanaz volt a szerzője, már csak azért is, mert ilyen mélységű reciklációra, mint amit a *Consilium* kapcsán tapasztaltunk, legnagyobb eséllyel csak a *Secretissima instructio* írója lehetett képes. Márpedig ezt a szerzőt nem a valtellini katolikusok között kell keresnünk, akiket a polgárháborús időkben aligha érdekelhetett túlzottan V. Frigyes sorsának alakulása, hanem a Valtellina megszerzésére törekvő milánói herceg környezetében.

E logika szerint a katolikus hit önjelölt bajnoka és a Habsburg párt szabadúszó ügynöke, Kaspar Schoppe (1576–1649) valóban tökéletes jelölt a szerzőségre. Schoppe már nem csak jó ideje a milánói spanyol hercegség területén vagy környezetében élt, hanem szoros kapcsolatot ápolt mind a spanyol királyi, mind a császári

¹⁵⁸ Valtellinában nyilván még nem ismerhették, egyébként a *Consilium* hamissága is lelepleződhetett volna. Igaz, a célközönség nem kifejezetten a latin politikai pamfleteket olvasgató értelmiségi volt.

udvarral, sőt kapcsolata II. Ferdinándhoz még a császárválasztást megelőző időkre visszanyúlik, amikor Ferdinánd még csak Stájerország főhercege volt. A simancasi levéltárban kutatva Ulrich Nagel nemrégiben megtalálta azokat a dokumentumokat, amelyek igazolják, hogy Schoppe a spanyol udvartól évjáradékot kapott, amelyet 1614 és 1623 között a Spanyol Királyság bécsi követségén keresztül fizettek ki (helyesebben, kellett volna kifizessenek) a számára, utána pedig a római követségén keresztül.¹⁵⁹ Évjáradékért a kérelmet személyesen kellett benyújtani, és e célból mint Ferdinánd főherceg tanácsosa és ágense, 1613-ban Schoppe Madridba utazott és a következő év során kérvénye mellé egy önéletrajzot is mellékel.¹⁶⁰ Ebben az írásban német lovagként mutatkozik be, 70 (50 latin és 20 német nyelvű) mű szerzőjeként, melyeknek többségét a katolikus hit védelmében és a spanyol király és a „Casa de Austria” tekintélyének öregbítése végett írt. Hogy szolgálatait folytathassa, a legalkalmasabb helynek Milánó városa tűnik számára, vagyis a spanyol birodalom közepe, a Róma és Németország közötti kapocs, ahonnan különös szolgálatot tehetne a spanyol királynak a katolikus és eretnek fejedelemségekkel való levelezése (vagyis ügynöki tevékenysége) révén, ami a protestánsok esetében a megtérésüket is szolgálná. Ajánlóvelei a kölni választófejedelemtől, a római spanyol követtől és a már korábban emlegetett Baltasar de Zúñigától származtak. Zúñigáról nem csak azt kell tudni, hogy 1618 után az aktívabb spanyol háborús beavatkozás fő szószólója lett, hanem hogy már bécsi nagykövetként is Ferdinánd utódlásáért küzdött, így az 1617-es Ferdinánd utódlását megpecsételő titkos Oñate-szerződés előkészítőjének is ő tekinthető. Schoppe spanyol apanázsával a madridi udvari államtanácsban nem min-

¹⁵⁹ Az AG de Simancas, Estado, Leg. 2508, no. 14 szerint 1623. június 1-én, amikor Schoppe kifizetését Rómába helyezik, a spanyol udvar tartozása 4920 forint volt. Ezúton is szeretném megköszönni Ulrich Nagelnek a Schoppe utáni nyomozását, illetve Marti Tibornak közvetítést Ulrich irányába.

¹⁶⁰ Ennek – és a Schoppe járadékát tárgyaló államtanács vitájának – a király számára prezentált összefoglalását ismerjük (1614. május 19): AG de Simancas, Estado, Leg. 2776, no. 403.

denki értett egyet, nyelvét egyesek túl élesnek találták (különösen az angol királlyal szemben) és egyébként sem volt spanyol alattvaló. A király mégis megajánlott neki havi 80 escudót, azzal a kitéttel, hogy figyelmeztessék, hogy az angol királyról tisztességesen beszéljen (5. ábra).¹⁶¹

de parte
403
El fons. de España a 19 de Mayo de 1618
Lo brevis qe se le dio a 19 de Mayo de 1618
Alm. m.
8x 982
se le dio 80 esc. al mes y pagados
los señores m. de la casa de la reina
nada del di. negro de la embaxada
en un gran de qe mire en un gran
espejo en qe se vea el Rey
ello y de fole aqui 400 d. para
camino foras de qe se le dio
y al se le dio en qe se le dio
cerca en el Rey de Inglaterra
E 2776

5. ábra. Schoppe spanyol évjáradékára vonatkozó döntés
(AG de Simancas, Estado, Leg. 2776, no. 403)

Schoppe I. Jakab angol királlyal való konfliktusára még a következő részben visszatérünk, annyit azonban már most megjegyezhetünk, hogy a spanyol érdekek maximális figyelembevételével íródott *Secretissima instructio* valóban megkímélte az angol királyt.

Schoppe nem csak a spanyol király kegyét élvezte, hanem 1607-től Ferdinánd főherceg tanácsosaként is működött. Mikor 1618-tól egy darabig a mantovai Ferdinando Gonzaga szolgálatába szegődött, aki udvarába rangos értelmiségieket akart csábítani,

¹⁶¹ „se le advierte qe se le dio a 19 de Mayo de 1618” Uo.

a herceg három évre „elkérte” Schoppét ausztriai névrokonától.¹⁶² Honoráriumaként Gonzaga hercege többek között a pápai udvarnál évi 1000 scudós évjáradékot járt ki Schoppe részére. A provinciális Mantovával szemben azonban Schoppe végig Milánót preferálta, ahol nem csak műveltebb társaság vette körül, hanem bejáratos volt a legfelsőbb körökbe is; mint látni fogjuk, ő közvetített 1620 elején a milánói kormányzó és Gonzaga hercege közötti politikai tárgyalásokon. Már 1617-ben megismerte Milánóban az átutazóban lévő Oñate grófját, majd 1619-ben szoros barátságot kötött az egykori velencei követtel, Alfonso de la Cueva-val is,¹⁶³ aki egyike volt a Valtellina megszállását szorgalmazó befolyásos spanyol politikusoknak.¹⁶⁴ A bécsi követségen (vagyis Oñate grófján) keresztül fizetendő spanyol évjáradék kifizetése azonban annak ellenére elmaradt, hogy 1619 végétől már maga a kormányzó, Feria hercege is folyamatosan a helyzet megoldását sürgette.¹⁶⁵

Fortunat Sprecher információi Kaspar Schoppe szerzőségéről tehát megbízhatóknak tűnnek. Mivel a *Secretissima instructio* szerzőjének a fenti gondolatmenet jegyében csak olyan személy képzelhető el, aki a valtellini események közelében tartózkodott, bejáratos volt a legfelsőbb körökbe, és európai szintű, a császári udvarig is kiterjedő információs hálózattal rendelkezett, Schoppe szerzőségében, úgy tűnik, megnyugodhatunk. A következő, Schoppe gondolatvilágát és tevékenységét alaposabban bemutató részben az is világossá fog válni, hogy a *Secretissima instructio* mennyire beleillett életművébe. Érvelésünket tovább erősíti, hogy a fent említett Hermann Conrad von Friedenberg álnéven megjelent *Sur les causes des mouuemens de l'Europe* c. (eredetileg latin

¹⁶² Kaspar Schoppe: Autobiographische Texte und Briefe. Band I/1–2: Philotheca. Hg. Klaus Jaitner. München 2004. 97–99.

¹⁶³ Uo. 98–100.

¹⁶⁴ Wendland, A.: Nützen der Passe i. m. (138. jegyz.) 97.

¹⁶⁵ Kaspar Schoppe: Autobiographische Texte und Briefe. Band II/1–5: Briefe. Kiad. Klaus Jaitner. München 2012. 1286, 1289, 1291–92, 1296, 1312, 1335, 1338–39, 1347, 1354, 1364.

nyelvű) opus szerzőjének is Schoppét tartják.¹⁶⁶ Vagyis az 1621-es francia kiadású, „Friedenberg” művével egybekötött *Secretissima instructio*nak ugyanaz a Schoppe-Friedenberg volt a szerzője.

Nos, ha végigtekintünk Schoppe 1620 első fél évére vonatkozó, nemrég megjelent levelezésén, nem csak viszonylag rendezetlen értelmiségi-ügynöki létére, hanem a *Secretissima instructio* datálására vonatkozóan is okosabbak lehetünk.¹⁶⁷ A német publicista 1620 elejétől legújabb patrónusa udvarában, Mantovában tartózkodott, és részt vett a Mantova és Milánó közötti politikai tárgyalásokon, melynek során a Gonzagák Monferratot más birtokokra szerették volna elcserélni.¹⁶⁸ A rendelkezésre álló levelek szinte semmi különös szellemi tevékenységről nem tudósítanak: a Gonzagák genealógiája után most az Esték genealógiájával foglalkozdik, kapcsolatait ápolja, betegségére panaszlik és a spanyol évjáradék kifizetése miatt aggódik. Ennek megoldása végett egy spanyolországi utazás tervét is fontolgatja. Egyebek között a bajor udvarral is levelezésben áll: V. Vilmostal (Miksa herceg édesapjával) három szívélyes levelet is vált ebben a félévben, ugyanakkor bajor Miksán keresztül Ferdinánd császárra kíván nyomást gyakorolni bécsi kifizetése végett.¹⁶⁹ Ferdinánddal való – a jelek szerint nem túl szoros – kapcsolatát jellemzi az a Ferdinando Gonzaga nevében írt formális kérvény, amelyben a herceg Schoppe szerzői jogainak védelmét kéri a császártól.¹⁷⁰ Ferdinando e kérvényben Schoppét már több mint száz mű szerzőjeként írja le (vagyis hat év alatt 30-al gyarapodott könyveinek száma), melyek egy része még kiadásra vár. A harmincéves háború eseményei viszont szinte nem is említődnek a levelezésben, amit persze nagyban befolyásolhat, hogy milyen levelezőpartnerekkel váltott levelei maradtak

¹⁶⁶ Lásd fentebb, 161. o.

¹⁶⁷ Schoppe, K.: Briefe (165. jegyz.) i. m. 1290–1350.

¹⁶⁸ Klaus Jaitner: Einleitung. In: Schoppe, K.: Philotheca i. m. 99–100; Schoppe, K.: Philotheca i. m. 489.

¹⁶⁹ Schoppe, K.: Briefe (165. jegyz.) i. m. 1388.

¹⁷⁰ Uo. 1319–1320.

fenn (ugyanakkor léteznek letépett végű levelei is). Kivételt képez az a március végi levél, amelyben Schoppe beszámol a bajor udvar küldötteivel folytatott beszélgetéséről, majd kifejezi az iránti reményeit, hogy Pfalzot hamarosan mindkét irányból letámadják, ami a kálvinisták arroganciájának kifejezetten jót tenne.¹⁷¹ Schoppe a jelek szerint össze is barátkozott a bajor követek egyikével, akit olyannyira meghatottak a német származású spanyol ágens egzisztenciális problémái, hogy felajánlotta, lakjon egy évig a házában Augsburgban, állja a költségeit. Schoppe május elején azonban még mindig a spanyolországi utat tervezgette, amihez Oñatén keresztül remélte Ferdinánd császár ajánlólevelét megszerezni.¹⁷²

Május elején végül Schoppe elhagyta Mantovát és 11-ére visszazért Milánóba.¹⁷³ Indulása előtt még papírra vetette, hogy a kormányzás művészetéről fog könyvet írni a spanyol uralkodó részére; a könyv rövid lesz és világos szerkezetű, katalán és latin nyelven fog megjelenni. A hozzá való anyag már megvan a kéziratban lévő *Machiavellica* c. írásában (amin feltehetőleg még május elején is dolgozik¹⁷⁴): csak annyi lesz a feladata, hogy átfogalmazza és Machiavelli említését mellőzze a szövegből.¹⁷⁵ A munkának azonban

¹⁷¹ Uo. 1316.

¹⁷² Uo. 1326.

¹⁷³ Lásd Schoppe naplószerű életrajzát. *Schoppe, K.*: De vita sua. In: *Mario d'Addio*: Il pensiero politico di Schoppe e il machiavellismo del Seicento. Milano 1962. 671–684, itt 678.

¹⁷⁴ Kéziratai között található bejegyzés szerint: „Verba Gasparis Scioppii in libro qui inscribitur Machiavellicorum operae pretium, quem absolvit mense Maio 1619”. Idézi *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. 136.

¹⁷⁵ *Schoppe, K.*: Briefe i. m. (165. jegyz.) 1329. A szóban forgó mű – amire a következő részben még visszatérünk – *Chiragogia regia, sive manductio ad artem imperandi hoc est rudimenta politica pro Regibus et Principibus Catholicis* címmel készült el, és a firenzei hercegnőnek, Maria Magdalenának lett szánva. (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Fondo Scioppiano 215, f. 86^r–156^r.) Nyomtatásban egyes fejezetek elhagyásával *Fragmenta pedagogiae regiae, sive manductionis ad artem imperandi* címmel jelent meg 1621-ben Milánóban. Ld. uo. 1330. Vö. *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 152–153, 424–498. *Uő.*: Il principe della Controriforma: la Chiragogia regia di Gaspare Scioppio. In: Kaspar Schoppe (1576–1649):

Milánóban nem állt neki, csak július második felében fogott hozzá, már távol Milánótól, Bagni di Lucca fürdővárosában. Hogy mivel töltötte idejét Milánóban, ahová a kormányzó invitálására tért vissza a mantovai tárgyalások lezárása végett, azt nem tudjuk, minden jel szerint azonban az udvar kezdetben nem sokat törődött vele. Feria hercege, a kormányzó előtt csak június elején sikerült megjelenie, amiről egy június 3-i levelében számol be (e levélnek az eleje van letépve). Ekkor a levél szerint átnyújtott a kormányzónak egy könyvecskét, és erős szavakkal tette szóvá egy hónapos mellőzöttsége feletti sértettségét, amit a könyvecskében is megírt. A herceg azt válaszolta, hogy el fogja olvasni a könyvet és tesz róla, hogy Schoppe aggodalmai eloszoljanak.¹⁷⁶ Régi barátja, a kormányzó tanácsosa pedig megígérte neki, hogy ráveszi a kormányzót, hogy legalább 1000 dukátot fizessen számára.¹⁷⁷

A megmaradt levelek között egészen kivételesnek számít az a június 17-i, Matthäus Rader nevű müncheni jezsuita rétornak írt rövid levele, amelyben Schoppe kifejti, hogy a legfontosabb a kálvinisták birodalmi városi szövetségeseit célba venni és elidegeníteni kálvinista barátaiktól. Ezt leginkább úgy lehet elérni, ha híresebb papok a kálvinisták ellen hangolják a tömegeket. Ennek érdekében ezeket az emberek meg kell vásárolni („eorum operam pretio emi”). Nehezebben fognak így a kálvinisták (vagyis a pfalziak) a magyar haderővel együtt ellenállni a katolikusoknak, és nagyobb legitimitása lehetne a felettük aratott győzelemnek („et possunt salvo pudore vinci”). A szászoktól ugyanis nem kell tartani, ők a katolikusok pártján vannak. De nincs ideje a helyzet

Philologie im Dienste der Gegenreformation: Beiträge zur Gelehrtenkultur des europäischen Späthumanismus. Hg. Herbert Jaumann. Frankfurt am Main, 1998. 151–176/435–458, itt 446. (= Zeitsprünge: Forschungen zur Frühen Neuzeit, 2 (1998), Heft 3/4 [külön szám].)

¹⁷⁶ Egészen máshogy számol be az eseményekről önéletírásában, amely szerint a kormányzóval való találkozását a Monferratóval kapcsolatos tárgyalásoknak szentelte, a találkozóra egyből sor került és a herceg egyből leszámolt neki 500 dukátot. *Schoppe, K.*: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 492.

¹⁷⁷ *Schoppe, K.*: Briefe i. m. (165. jegyz.) 1338.

részletes kifejtésére. Ha akarja Rader, beszélje meg a helyiekkel, és ha gondolja, tárja a hercegi tanács elé. Most ennél többet nem tud írni.¹⁷⁸

A levelezés áttekintése, ha nem is szolgál további megfellebbezhetetlen bizonyítékokkal, Schoppe szerzőségének körülményeit jól megvilágítja. Ha későn is, május elejétől Schoppe végül az események fősodrába kerül, miközben folyamatosan azon gondolkodik, hogyan tehetne olyan szolgálatot a spanyoloknak, hogy kifizetéséért ne kelljen folyamatosan könyörögnie, vagyis fontossága, befolyása elismerést nyerjen. A mű megírására tehát a levelezés alapján legkorábban május vége felé kerülhetett sor. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy Feria kormányzó legbelső köréhez Schoppe nem tartozik hozzá, sőt a herceg még a személyes találkozó – és az említett könyvecske átnyújtása – után is jó ideig hűvös marad irányában.¹⁷⁹ A herceg hálája azonban végül nem maradt el: Schoppe naplóbejegyzése szerint június 23-án végre 500 dukátot nyújt át Schoppének és a korábbi mantovai tárgyalásokat illetően is válaszol neki.¹⁸⁰ Vagyis a honorárium átnyújtása időben egybeesik a valtellini propagandaaakcióval (emlékezzünk rá, a valtellini röpirat június 15-re volt datálva), és valószínűsíthető, hogy éppen azt (és a *Secretissima instructio*) megírását jutalmazza. Schoppe tehát sikerrel jár Milánóban, amit rögvest el is hagy. Valójában még említett régi barátjában, a kormányzó tanácsosában sem kell csalódnia, mert július 3-án újabb 500 dukát üti a markát, ezúttal már a spanyol évjáradék nevében.¹⁸¹

A levelezésből azonban az is kiderül, hogy Schoppe nem csak Feria hercegével, hanem Ferdinánd császárral és Miksa bajor herceggel sem volt igazán szoros kapcsolatban. A milánói udvarral és értelmiségi körökkel azonban kapcsolatai szilárdnak tűnnek, és mint láthattuk, a bajor udvar irányában is jó kapcsolatokkal ren-

¹⁷⁸ Uo. 1346.

¹⁷⁹ Uo. 1347. (Június 17-i levél.)

¹⁸⁰ Schoppe, K.: De vita sua i. m. (173. jegyz.) 678.

¹⁸¹ Uo.

delkezett. A jezsuita atyának, Radernek írt levele arra utal, hogy Schoppe június elejére már alaposan belevetette magát a napi politikába. Arra azonban sajnos a megmaradt levelekből sem kapunk választ, hogy Bethlen Gábor leveleinek másolatai miként kerülhettek a kezébe. Hiányzik tehát egy szál, ami a császári udvar felé mutat, és kellőképpen megmagyarázná, miképpen lehetett Schoppe ennyire jól informált egyes magyarországi ügyek, például Lippa visszafoglalása vagy Bethlen Gábor 1617-es lengyelországi katonai felvonulása kapcsán. Az a tény azonban, hogy ennek Schoppe fennmaradt levelezésében nem maradt nyoma, nem jelenti azt, hogy ez a szál nem létezett, vagy nem juthatott másodkézből – a milánói udvaron keresztül – ezekhez az információkhoz és dokumentumokhoz. Régi bécsi udvari kapcsolatai közé tartozott többek között Zdeněk Lobkovic volt cseh kancellár is, akihez valamikor Schoppe egy izgalmas előszót is intézett, még első római útja alkalmával, 1600-ban.¹⁸² Lobkovic, mint említettük, jóban volt Oñate grófjával, levelezett Zúñigával, és bécsi száműzetésében is aktív politikai szerepet vállalt: 1620. június 6-án például mint „Bohemiae cancellarius” ő rakja rá a császár felhatalmazására a pecsétet, amely bajor Miksának hivatalosan is szabad kezet ad a Csehországba való katonai bevonulásra és minden eszköz megragadására az ellenség legyőzése érdekében.¹⁸³

Bár a cseh kancellárnak írt dedikációra 20 évvel korábban sor került, és nem tudunk Lobkovic és Schoppe későbbi (vagy akár Pázmány és Schoppe) kapcsolatáról, nehezen képzelhető el, hogy Schoppe ne ragadott volna meg mindent annak érdekében, hogy a bécsi spanyol követen, Oñatén keresztül végre megkapja évjáradékát. A császári udvarral és az ott dolgozó magyarokkal – így különösen Pázmány Péterrel – való közvetlen vagy akár többszörösen közvetett kapcsolatfelvételre tehát mindenképpen sor kerülhetett 1620 tavaszán, amelynek során Schoppe olyan doku-

¹⁸² Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 175–179. Az *Apologeticus adversus Hunium...* (München 1601) dedikációjáról van szó.

¹⁸³ Die Politik Maximilians I. i. m. (127. jegyz.) 362, lábjegyzet.

mentumokhoz juthatott, melyek titkos publikációs tevékenységét segíthették. Azzal ugyanis a katolikus világ legfelsőbb köreiből mindenki tisztában volt, hogy Kaspar Schoppe tolla félelmetes hatalmat jelent.

Machiavelli redivivus

Nem könnyű röviden jellemezni egy olyan ember életét, akitől majdnem 100 művet tartanak jelenleg számon,¹⁸⁴ nem számítva a feltehetőleg jelentős számú névtelenül megjelent könyvet és az elképesztő méretű kéziratos hagyatékot (csak a szándékosan hátrahagyott kéziratmennyiség több mint 20,000 oldalra tehető, míg az eddig ismert, Schoppe által használt álnevek száma is 20 felett van).¹⁸⁵ Nem kérdés, hogy egy grafomán emberrel állunk szemben, a század egyik legnagyobb publicistájával és polemikusával. Már csak írásainak tárgyköreit felsorolni is hosszabb listát eredményez: a filológiától a politikai és vallási propagandán, a politikai filozófián, általános vallási-teológiai (és a katolikus egyház megreformálására vonatkozó) értekezéseken, a pedagógiai és didaktikai

¹⁸⁴ Nicéron több mint 100 címet sorol fel, Dünnhaupt 87 művet (plusz 7 posztumusz megjelentet), de az utánn nyomásokkal, másodkiadásokkal együtt több mint 200 címet. *Jean-Pierre Nicéron: Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la République des lettres.* Paris 1729–1738. XXXV, 165–230. *Gerhard Dünnhaupt: Personalbibliographie zu den Drucken des Barock.* Band 5. Stuttgart 1991. 3734–3792.

¹⁸⁵ *Frank-Rutger Hausmann: Werk und Leben des Oberpfälzer Philologen Kaspar Schoppe als Forschungsaufgabe.* In: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 435–458, itt 446. Anagrammák: Aspasius Grocippus, Pascasius Grosippus. Álnevek: Juniperus de Ancona, Augustinus Ardinghellus, Wilhelm Ferdinand von Efferen, Euphormio, Mariangelo a Fano Benedicti, Christian Gottlieb von Friedberg, Fortunius Galindus, Sanctius Galindus, Bernardinus Giraldu, Operinus Grubinius, Daniel Hospitalius, Holofernus Kriegssoederus (Kriegseder), Nicodemus Macer (Macrus), Eucharis Martini, Philoxenus Melander, Theophilus Sanctafidius, Christoph von Ungersdorff, Alphonsus de Vargas, Renatus Verdaeus. Vö. *Hugo Altmann: Schoppe.* In: Biographisch-Bibliographischen Kirchenlexikon. Hg. Traugott Bautz. Herzberg 2001. XVIII, 1261–1297.

műveken, a több mint harminc jezsuita ellenes íráson keresztül egészen a historiográfiai illetve profetikus művekig szinte minden megtalálható bibliográfiájában.

Arra a kérdésre azonban, hogy ki volt Kaspar Schoppe, publikációi csak részben felelnek meg. E kérdésre általában vagy különböző foglalkozásbeli, hivatásbeli kategóriák, társadalmi rangok felsorolásával szoktunk válaszolni (pl. történész, városi jegyző stb.), vagy megjelöljük azokat a társadalmi csoportokat, intézményeket, amelyekhez az illető tartozott. Schoppe azonban ellenáll a szokványos kategóriáknak, enyhén szólva összetett és ellentmondásos személyiség. A köztes állapotok embere, akire talán leginkább még az „ügynök” meghatározás illik a legjobban, még ha nem is kizárólag egyes udvarok és kormányok, hanem magának a katolikus ügy-nek volt az ügy-nöke. Bár egyházi rangot és járandóságot nem fogadott el, életét az ellenreformáció sikerének szentelte, és meglehetősen szerényen, tonzúrával a fején, magányosan élt, a házasságkötést tudatosan kerülve.¹⁸⁶ Világos tehát, hogy a teljesebb kép, és a *Secretissima instructio* eszmetörténeti kontextusának felfejtése érdekében alá kell merülnünk az életrajz mélységeibe.

Kaspar Schoppe 1576-ban született Oberpfalzban egy nürnbergi lutheránus lelkészcsalád gyermekeként.¹⁸⁷ Apja magyarországi katonai érdemeiért várnagyi rangot kapott és egy kis helyi várban szolgált; fiát állítólag katonasorsra szánta és az alapos latin iskola után (ahol némi görögöt és hébert is elsajátított) a Nürnberg melletti altdorfi akadémiára küldte továbbtanulni. Schop-

¹⁸⁶ Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 40. Jaitner megerősíti, hogy még a legelszántabb ellenségei sem gyanúsították homoszexualitással.

¹⁸⁷ A Schoppére vonatkozó legfontosabb általános modern irodalom: *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.); *Frank-Rutger Hausmann*: Zwischen Autobiographie und Biographie: Jugend und Ausbildung des Frankisch-Oberpfälzer Philologen und Kontroverstheologen Kaspar Schoppe (1576–1649). Würzburg 1995; *Ingrid de Smet*: Menippean Satire and the Republic of Letters, 1581–1655. Genf 1996. 151–168; Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.); *Altmann, H.*: Schoppe i. m. (175. jegyz.); *Jaitner, K.*: Einleitung i. m. (168. jegyz.)

pét Altdorfban, majd Heidelbergben olyan szellemi nagyságok tanították, mint a történész-biográfus és diplomata Marquard Freher vagy a Szenci Molnár Alberttel is kapcsolatban álló filológus és jogász Konrad Rittershausen. 1595-ben, 19 évesen már Rittershausen javaslatára ment át a katolikus Ingolstadtba, ahol az idős holland Obertus Gifanius lett a mestere. Schoppe későbbi konverziója tükrében Gifanius élete és mentalitása feltehetőleg nem hagyta érintetlenül: a humanista jogtudomány professzora azok közé tartozott, akik nehezen szenvedték a vallási viszályok egyetemekre is begyűrűző légkörét, és emiatt többször is helyváltoztatásra kényszerültek, végül pedig a katolicizmusban kerestek menedéket.¹⁸⁸ Akárcsak a konvertita Gifanius, aki harminc évvel korábban Zsámboky János kéziratát felhasználva közölte az antikvitás egyik meghatározó művét, az epikureus filozófiát közvetítő lucretiusi *De rerum naturát* (nem keveset sajátítva el Denis Lambin korábbi kiadásából),¹⁸⁹ 19 éves korában Schoppe is egy puszta filológiai természetű munkával mutatkozott be a nyilvánosság előtt: a tolerancia bajnokaként számon tartott Symmachus és más latin auctorok szövegkiadásához fűzött szövegkritikai javaslatokat, olyannyira sikeresen, hogy még a legnagyobb filológus-

¹⁸⁸ Igaz, a katolikus Ingolstadtban viszont túlságosan nyitottnak, vagyis protestánspártinak minősült, nem csoda, hogy folyamatosan a császári udvarra kacsintgatott. Ebben egyik legfőbb segítője régi barátja, a bécsi könyvtáros Hugo Blotius volt: levelezésükből több mint száz levél maradt fenn (ÖNB Cod. 9737⁵). Élete végére el is éri célját, és bekerül a császár tanácsosai közé, és Prágába költözik. Személyéhez lásd *Martin Mulsow: Mehrfachkonversion, politische Religion und Opportunismus im 17. Jahrhundert. Plädoyer für eine Indifferentismusforschung.* In: *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese.* Hg. Kaspar Greyerz et al. Gütersloh 2003. 132–150. Továbbá *Almási Gábor – Kiss Farkas Gábor: Szöveggondozás és kapcsolatápolás. Zsámboky János életműve a reneszánsz filológia tükrében.* ItK 117. (2013, tél) 627–691, itt 677–678.

¹⁸⁹ Lásd *Almási G. – Kiss F. G.: Szöveggondozás és kapcsolatápolás* i. m. Fiatalokrában Schoppére is erősen hatott Lucretius. Lásd *Hausmann, F.-R.: Zwischen Autobiographie* i. m. (187. jegyz.) 109.

mesternek, Josephus Justus Scaligernek is kívívta elismerését.¹⁹⁰ Két évvel később, 21 évesen, már a szövegkiadás módszertanáról publikált könyvet *De arte critica* címmel, ami műfajában a század mindössze harmadik komolyabb, egyáltalán nem lebecsülendő próbálkozásának számított.¹⁹¹ Schoppe karrierje tehát tipikus humanista karrierként indult, amit hamarosan a kötelező itáliai út volt hivatott lezárni. Bárhogyan is alakult később az élete, az erős humanista alapokat, a kiváló nyelvi készséget és a kritikai gondolkodást élete legharcosabb időszakában is megőrizte.

Schoppe megtérésére az itáliai út vége után már a kozmopolita prágai császári udvarban került sor. Helyszínéül a Prágában élő sziléziai humanista jogtudós, Johann Matthäus Wacker von Wackenfels császári tanácsos könyvtárszobája szolgált, ahol egyebek mellett az egyház korai történetének katolikus interpretációját (a *Magdeburgi századokra* adott katolikus választ) – az *Annales Ecclesiasticit* – olvasva döntött a lutheranizmus elhagyásáról.¹⁹² Ne lepődjünk meg, ha Schoppét hamarosan már pont annak a római kardinálisnak, Caesar Baroniusnak a szolgálatában találjuk, aki az *Annales*t írta, és aki mellett megtérésének első interpretációját publikálta.¹⁹³ A korábbi életmű fényében Schoppe megtérése viszonylag váratlannak tűnik.¹⁹⁴ Egyértelmű magyarázata valószínű-

¹⁹⁰ *Gasperus Schoppius: Verisimilium Libri Quatuor. In quibus multa veterum scriptorum loca, Symmachi maxime, Cor. Nepotis, Propertii, Petronii, aliorum emendatur, augentur, inlustrantur.* Nürnberg 1596. Ingolstadti filológiai munkáinak segítőtársai is voltak, akikkel Gifaniustól nem egyszer féltve őrzött kódexeket sikerült megkaparintani; Symmachust például egyetlen újévi éjszaka alatt csempészték ki és nézték át. *Hausmann, F-R.: Zwischen Autobiographie i. m. (187. jegyz.)* 90–92.

¹⁹¹ Francesco Robortello és Willem Canter után. Lásd *Anthony Grafton: Kaspar Schoppe and the Art of Textual Criticism.* In: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 231–243; *Klara Vanek: „Ars corrigendi” in der Frühen Neuzeit: Studien zur Geschichte der Textkritik.* Berlin 2007. 63–99, 118–136. Későbbi Symmachus kiadása: *Symmachi epistolarum.* Moguntiaci 1608.

¹⁹² Vö. *Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.)* 31–34.

¹⁹³ *Gaspar Scioppius: Epistola de veritate.* Roma 1599.

¹⁹⁴ Vö. *Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.)* 32–33.

leg nem létezik; az interpretáció a mai napig a találgatások szintjén mozog, melyek között az egyik főszerepet a zord apa viszi. Ennél valószínűleg távolabbra jutunk, ha figyelembe vesszük a katolikus prágai udvar irenikus szellemét, és magának a művelt Wackernek a példáját (aki végeredményben Schoppe térítőjének tekinthető). Wacker, egy kéziratban maradt levele szerint, a katolicizmust az intellektuális nyugalom és társadalmi felemelkedés miatt választotta, belefáradva a vallási civakodásba és reménytelennek látva a konfessziók közötti kiegyezést.¹⁹⁵ 1598-ra, amikor Schoppe Prágában felkeresi, Wackernek már mindenképpen visszaigazolódott hat évvel korábbi konverziója: karrierje meredeken ívelt felfelé (a sziléziai püspök szolgálatából épp 1597-ben lett császári tanácsos), és ráadásul szellemi függetlenségét, nyitottságát, sőt protestáns kapcsolatait is megőrizte (többek között például Keplerrel vagy Szencivel is barátságban állt).¹⁹⁶

A konverzió akárcsak Wacker számára, Schoppe előtt is egy új világ kapuit tárta ki, de nem a prágai udvarét, hanem Rómáét. Az 1598-as, Wacker társaságában megtett római út sokáig meghatározta Schoppe életét. A római udvar prelátusai lecsaptak az intelligens és ügybuzgó friss német konvertitára, aki a protestáns világ felé ígéretes kapcsolatokkal rendelkezett, és Schoppe felkarolása hamarosan hivatalos formát is öltött. Amint arról a Wackernek is közvetlen példát nyújtó, szintén konvertitaként számon tartott Lipsiusnak 1600. március 4-én Schoppe kifejti, Caesar Baronius

¹⁹⁵ Wacker levele Nicolaus Rehdigernek (1592. 07. 20.): Wrocław, Egyetemi Könyvtár (levéltár), Red. 17 (Klose), p. 108–112. Wackerhez lásd *Theodor Lindner*, Johann Matthäus Wacker von Wackenfels. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens 8. (1868) 319–351; *Erich Trunz*: Wissenschaft und Kunst im Kreise Kaiser Rudolfs II.: 1576–1612. Neumünster 1992. 22–26. Megtéréséhez *Almásy Gábor*: Conversions and Confessionalization in the 1580s in the Habsburg Empire. (Előadás a Renaissance Society of America 2010-es velencei konferenciáján.) Elérhető: Academia.edu.

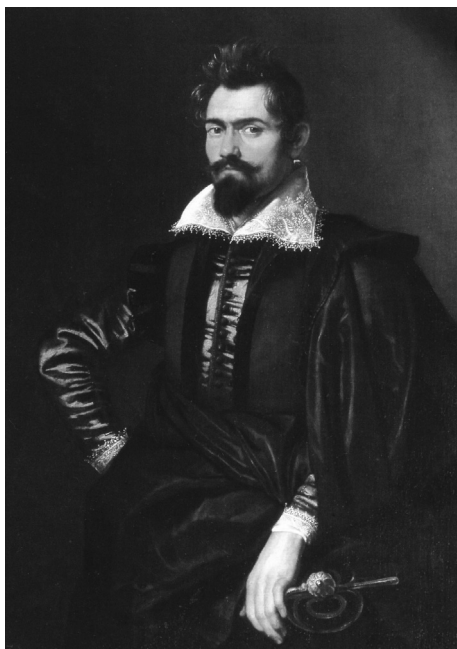
¹⁹⁶ Wacker Girodano Bruno irányában is nyitott volt, könyvtárában megtalálható volt például Bruno *De l'infinito universo et mundi* (1584) c. opusza. Iwo Korzan, Praski krąg humanistów wokół Giordana Bruna. Euhemer 71–72. (1969) 81–93, itt 86–88.

elérte, hogy a pápa havi 15 scudós jövedelemmel támogassa, a különböző kardinálisok pedig egyre másra próbálják udvarukba csábítani.¹⁹⁷ Ekkor még a katolikus világ melletti egyre hangosabb kiállása a békés római kulturális élet feletti lenyűgözöttségével társult. Az első apologetikus és toleráns időszak azonban viszonylag hamar lezárult. Népszerűségének és római támogatásának tudatában a beléfkettett bizalmat egyre harcosabb katolikus kiállással szerette volna meghálálni, bár továbbra is hangoztatta a katholicizmus relatív toleranciáját a protestantizmuséhoz képest.¹⁹⁸ Ugyanakkor a harcosabb retorika mögött nem feltétlen az egykori protestáns kapcsolatokhoz vezető hidak szándékos felégetése, hanem inkább a magasabb szintű hídépítés zajlott. A Rómában élő német publicista egy jó ideig az Alpokon túli peregrinusok fő tájékozódási pontjának számított, és vallásra való tekintet nélkül szívesen vállalkozott a közvetítő szerepére. Mint egyebek közt Baronius és Bellarmino kardinálisok pártfogoltja, új kapcsolatai között is hasonlóan magas rangú személyek jelentek meg. Németországi püspökök, hercegek és bárók között és mellett olyan emberekkel épített ki jó kapcsolatot, mint Johann és Hieronymus Fugger, a már említett augsburgi humanista szenátor Markus Welser, akivel bensőséges kapcsolatát később is megőrizte, vagy a leuveni kato-

¹⁹⁷ Ezt már 1599 elejétől kapja. *Schoppe, K.*: Briefe i. m. (165. jegyz.) 169. Lipsius-hoz való viszonyára lásd *Jan Papy*: Manus manum lavat. Die Briefkontakte zwischen Kaspar Schoppe und Justus Lipsius als Quelle für die Kenntnis der sozialen Verhältnisse in der Respublica Litteraria. In: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 276–297; és *Jaitner, K.*: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 40–43.

¹⁹⁸ Rittershausenhez fűződő baráti kapcsolata, amikor a katolikus hitről folyó vitájukat publikálja, szintén nyilvános bizonyítási vágyának esik áldozatul. Ld. *Gasper Schoppius*: Epistola de variis fidei Catholicae dogmatibus. Ad quendam in Germania Iurisprudentiae Doctorem et Professore. Ingolstadt 1599. A mű végén azonban a katolikusok protestánsokkal szembeni toleranciáját hangoztatja, és ennek szellemében ír Giordano Bruno máglyahaláláról is: bár Rómában a lutheránusok és eretnekek között nem sok különbséget tesznek, csak egy vérbeli eretnek, mint Bruno, elégetése képzelhető el (extrém esetben), egy lutheránusé soha. A szöveget újraközli: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 459–464.

likus humanista Erycius Puteanus.¹⁹⁹ Témánk szempontjából talán érdemes megemlíteni, hogy többek között a legtájékozottabb birodalmi politikusok közé tartozó báró Ludwig von Mollartot is ekkor ismeri meg, akit Ferdinand éppen 1619 őszén küldött portai követként Konstantinápolyba.²⁰⁰

6. ábra. Kaspar Schoppe 1603-ban. Peter Paul Rubens műve

Schoppe római tartózkodása során nem egyszerűen az ellen-reformáció újabb szócsöveként határozza meg magát: a katolikus jövőről alkotott víziója ennél lényegesen tágabb volt. Szellemi horizontját mindenekelőtt a zseniális látnokkal és politikai gondolkodóval, Campanellával való személyes ismeretség is tágí-

¹⁹⁹ *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 32; *Schoppe, K.*: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 273–307.

²⁰⁰ *Schoppe, K.*: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 282. Vö. *Gindely, A.*: Geschichte des Dreissigjährigen Krieges i. m. (80. jegyz.) III, 170.

totta, aki Schoppe világlátására alapvető befolyást gyakorolt, és akinek kiadatlan műveit Schoppe később meglehetősen szabadon használta fel saját műveiben.²⁰¹ Bár Schoppe nagy népszerűségnek örvendő és a vele kapcsolatos elvárásoknak többé-kevésbé megfelelően élte kiváltságos életét Rómában, a későbbi „bajoknak” már ekkor megjelennek az előjelei. Mint a már említett 1601-es Lobkovic cseh kancellárnak szánt, protestánsokkal polemizáló írásának előszavában kifejti, nem a jövedelemhalmozás éltette, és sem a pápától, sem a jezsuitáktól nem függ: „Német vagyok, vagyis abból a nemzetből származom, amely az összes többi nemzet közül a becsületességet (*candor*), őszinteséget és a szabad beszédet szinte teljesen a sajátjává tette: és az is maradok, amíg csak lelkem van.”²⁰² Hamarosan Schoppe ebben a szellemben, az egyházi függéstől távolságot tartva fogalmaz meg kritikákat a jezsuitákkal szemben, különösképp a hatalmas karriert befutott jezsuita oktatási renddel (az 1599-es *Ratio studiorum*mal) szemben. Véleménye szerint ugyanis a *Ratio studiorum* szerzőinek lenne mit átgondolniuk, és a magasabb szintű protestáns iskolarendszerekből elsajátítaniuk. Alighanem ez volt Schoppe első műve, amely fennakadt a cenzúrán és kéziratban maradt.²⁰³ Hasonlóan kritikus

²⁰¹ D'Addio, M.: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 56–64, 390–415. Vö. Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 57–60.

²⁰² „Ego Germanus sum, hoc est, ex ea natione quae candoris, sinceritatis et in loquendo libertatis laudem apud plerasque omnes nationes quasi propriam sibi fecit, et is manebo, quamdiu mihi spiritus.” *Gasper Schopp[i]us*: Apologeticus adversus Aegidium Hunium pro gemino de indulgentiis libro ill.mi Roberti Cardinalis Bellarmini, in quo praeter doctrinum indulgentiarum, iustificationis, satisfactionum et purgatorii de vitiis quoque et abusibus Curiae Romanae disputatur. München 1601. f. 2^v. (Schoppe, K.: Briefe i. m. [165. jegyz.] 176.) Idézi *Winfried Schleiner*: Scioppius' Pen against the English King's Sword: The Political Function of Ambiguity and Anonymity in Early Seventeenth-Century Literature. *Renaissance & Reformation* 26. (1990) 271–284, itt 282.

²⁰³ K. Schoppe: Satyricon, quo continetur ... examen disciplinae Jesuiticae... . Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Fondo Scioppiano 226. D'Addio, M.: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 39–49. Ez a pápának és a kardinálisoknak ajánlott mű D'Addio szerint radikalizmusa maradt kéziratban.

szellemben készített a pápa részére egy német püspökökről szóló memorandumot, amelyben a püspöki kar világias életét (vagyis a világi hatalommal és egyházi benefíciумokkal való visszaélését) és teológiai műveletlenségét kritizálta.²⁰⁴ Nem lehet csodálkozni, hogy a pápai kegy egy idő után erősen megkopott.

1607-ben végül Schoppe hosszú időre elhagyja Rómát és megjelenik a Német-római Birodalom politikai küzdőterén: pápai ágensként (hivatalos követi funkciót nem mernek rábízni) a regensburgi birodalmi gyűlésre utazik. Németországi megjelenésével párhuzamosan Schoppe egyértelműen radikalizálódik: nem csak a protestáns *respublica litteraria* legnevesebb képviselőivel (Scaligerrel, Casabounnal, Thou-val) szemben robbant ki véres publicisztikai háborút, hanem német nyelvű katolikus vitairatában is egyre elszántabb ellenreformátorként lép fel.²⁰⁵ A római ágensség mellett sikerül Ferdinánd főherceg (a későbbi császár) szolgálatába szegődni, és immáron az ő képviseletében tér vissza Rómába a pápával tárgyalni.²⁰⁶ Schoppe szívügyévé egyre inkább a katolikus nagypolitika válik, és különös érzékenységgel és éleslátással reagál azokra a feszültségekre és birodalmi problémákra, amelyek a harmincéves háborút megelőzték. Emlékiratában később azt állítja, hogy már az 1608-as sikertelen regensburgi birodalmi gyűlés alatt (amelyen már Ferdinánd ágenseként vesz részt), és különösen a fő kálvinista ideológussal, a már említett Anhalti Keresztéllyel folytatott beszélgetése után, benne fogalmazódik meg elsőként a katolikus liga gondolata.²⁰⁷ Ekkor döbben tehát

²⁰⁴ Uo. 38–39.

²⁰⁵ A Scaliger és védelmezői ellen folytatott küzdelemhez lásd *Ingrid de Smet*: How to make enemies, or Gaspar Scioppius and the might of the pen. In: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 201–230.

²⁰⁶ *Franziska Neuer-Landfried*: Kaspar Schoppe und die Gründung der Katholischen Liga. Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 33. (1970) 424–438.

²⁰⁷ Uo. Neuer-Landfried bebizonyítja, hogy a Liga gondolata nem tulajdonítható Schoppének; benne volt a levegőben, és feltehetőleg tőle függetlenül másokban is megfogalmazódott, elsősorban alapítójában, Bajor Miksában. Vö. *D'Addio*,

rá a kálvinisták veszélyességére, arra, hogy az Anhalti Keresztély körüli csoport, beleértve Nassaui Mórícot, készek háború árán is átírni a birodalmi rendet, azaz felrúgni az augsburgi békét, elismertetni a kálvinisták jogait és általában a protestánsok politikai túlsúlyát birodalmi szinten bebiztosítani.²⁰⁸ Nem csoda, ha politikai programjának centrumává az augsburgi béke megvédése válik, és azoknak a radikális katolikusoknak az élére áll, akik a kálvinisták birtokába került egykori katolikus javak visszaszerzését tűzik ki céljuknak. A donauwörthi katolikusok megsegítésére nyújtott császári katonai beavatkozás (1607), majd az azt követő sikertelen birodalmi gyűlés nyomán a pfalziak irányításával létrejön a Protestáns Unió (1608), majd bajor vezetéssel megszületik a katolikus válasz is, Katolikus Liga (1609). Ezzel párhuzamosan az osztrák és a magyar protestáns rendek soha nem látott megerősödése és a császári hatalom krízise olyan helyzetet teremtett a birodalomban, hogy a harmincéves háború nagy történése, Geoffrey Parker szerint leginkább azon lehet csodálkozni, hogy a fegyveres konfliktus csak tíz évvel később tör ki.²⁰⁹

Maga Schoppe az izgalmi állapotot nem csak aktívan megélte, hanem mindent megtett annak gerjesztése érdekében is. Propagandamunkájához bázisul Augsburgot választotta, még szorosabbra fűzve kapcsolatát a számtalan protestáns baráttal is rendelkező, széles látókörű Markus Welserrel és testvéreivel, akiket művei megírásába is beavatott, és akiknek támogatására a legkülönbözőbb formákban számíthatott (többek között Baltasar de Zúñigával való kapcsolatát is nekik köszönheti).²¹⁰ Minthogy könyvei egyre zajó-

M.: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 73–76 (aki teljesen hitelt ad Schoppe időskori autobiográfiájának): Schoppe, K.: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 320–324. Lásd még Geoffrey Parker: The Thirty Years' War. London 1984. 17–25; Peter Hamish Wilson: The Thirty Years War: Europe's Tragedy. London 2009. 225–227.

²⁰⁸ Schoppe, K.: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 330–334.

²⁰⁹ Parker, G.: The Thirty Years' War i. m. (207. jegyz.) 17–18.

²¹⁰ A legjobb útmutató a Welser testvérekkel való kapcsolatára a levelezés-kiadás indexe: Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 3274–3275 (lásd kül. 693, 731, 818).

sabb botrányokat kavartak, előszeretettel használt álnevet, különösen azokban a röpirataiban, amelyek a kálvinisták és lutheránusok közötti feszültséget kívánta gerjeszteni.²¹¹ Különösen nagy port vert fel I. Jakab angol király ellen saját nevében íródott *Ecclesiasticusa* (1611), amelyet részben Campanella gondolatai ihlettek – mint például a börtönben senyvedő szerzetes egyik fő műve, a még jó ideig kéziratban maradó *Atheismus triumphatus*. Amint 550 oldalas könyvében Schoppe kifejti, a társadalom működésének alapjait a – „katolikus”, vagyis egyetemes – vallásnak kell megteremtenie; ennek szellemében a protestánsok elleni kíméletlen háborúra szólít fel.²¹² Az *Ecclesiasticus* arra utal, hogy Schoppe egyszerre kezelte a „protestáns problémát” az elmélet és a gyakorlat szintjén.²¹³ Mindeközben Ferdinánd érdekében, és köztes állapotából kifolyólag, a németországi protestáns kérdés kezelésétől elzárkózó Rómát is megpróbálja meggyőzni a Katolikus Liga melletti aktívabb részvételben, de kritikus hozzáállása miatt a pápa előtti befolyását lassan szinte teljesen elveszíti.²¹⁴ Ugyanakkor Mátyás császár és különösen Klesl protestánsokkal szembeni kompromisszumos politikáját is folyamatos kritikával illeti, különösen hogy Klesl megmozdulásai valóban a Liga meggyengítéséhez vezettek.²¹⁵

²¹¹ *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 122–123.

²¹² *Gasper Scioppius*: *Ecclesiasticus. Auctoritati Serenissimi D. Jacobi Magnae Britanniae Regis Oppositus: In quo cum Argumento magnam partem Novotum Exemplo nemini adhuc visitato disputatur.* [Meitingen] 1611. Művet I. Jakab nyilvános elégetteti, és elítélésében a francia parlament is követi. *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 383–389.

²¹³ Hasonló figyelhető meg a Velence elleni propagandatevékenysége kapcsán. *A Squitino della libertà Veneta* (Mirandola 1611) c. – a „Velence-mítosz” ellen irányuló mű – kinyomtatását Schoppe intézte, és nem kizárt, hogy megírásában is részt vett. *Schoppe, K.*: Briefe i. m. (165. jegyz.) 967. Vö. *Franco Gaeta*: *Alcune considerazioni sul mito di Venezia.* Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance 23. (1961) 58–75, kül. 74.

²¹⁴ *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 88–90, 111, 114. Újabb kritikai megnyilvánulása, amikor a pápának írt beadványában ezúttal a bambergi püspök erkölcstelen életét ítéli el vehemensen.

²¹⁵ Uo. 110–112, 122–125. Ezzel az álláspontjával megint csak Ferdinánd érdekeit szolgálta.

Rómától való eltávolodásával párhuzamosan Schoppe a Rómában ugyancsak bizalmatlansággal kezelt spanyol uralkodó ház felé orientálódott, és 1614-ben, a már említett madridi útja során (amelyet szintén Ferdinánd és a Liga érdekében vállalt) sikeresen belépett III. Fülöp szolgálatába.²¹⁶ A német ágens madridi tartózkodása azonban nem csak az évjáradék megszerzéséről híres, hanem megveretéséről is. Több sikertelen próbálkozás után ugyanis az angol király spanyol követének emberei az utcán támadtak rá, és azzal a szándékkal, hogy levágják az orrát és a fülét, megsebesítették az arcát.²¹⁷ Az incidens kellően illusztrálja Schoppe publikációi által kiváltott Európa-szintű haragot, és egyben megmagyarázza, miért intette a spanyol uralkodó Schoppét, hogy tartózkodjon a további Jakab elleni támadásoktól.²¹⁸ Szempontunkból azonban ennél az incidensnél is fontosabbak azok a kéziratban maradt beszámolók, amelyeket Schoppe III. Fülöp számára készített a németországi vallási-politikai helyzetre vonatkozóan. A dokumentum érdekessége, hogy külön kitér az oszmánokkal való konfrontáció kérdésére.

Schoppe alapvetése, hogy a vallási konfliktus tétje a katolikusoktól jogtalanul elvett egyházi javak, ugyanis a német fejedelmek szegények és pénzre van szükségük. A kálvinisták az augsburgi vallásbékét új alapokra kívánják fektetni, és a protestánsok általában egyenlő jogokat követelnek a birodalom politikai intézményeiben. Ennek érdekében az oszmán hatalom nyomását a katolikusok és

²¹⁶ Lásd feljebb, 81. o.

²¹⁷ Lásd Canterbury érsekének beszámolóját. Idézi *Winfried Schleiner*: „A Plott to have his nose and eares cutt of:” Schoppe as Seen by the Archbishop of Canterbury. *Renaissance and Reformation* 19. (1995) 69–86, itt 71–72. Vö. *Uő*: Frühe Detektivarbeit zur Entlarvung des Autors der Corona Regia. In: Kaspar Schoppe (1576–1649) i. m. (175. jegyz.) 423–434.

²¹⁸ Nem csak az I. Jakabot sértő *Ecclesiasticus* volt a ludas, hanem a talán Madridban írt (vö. az előző jegyzetben idézett levéllel) *Legatus latro, hoc est, definitio legati Calviniani* c. opusz is, ami Henri Wotton egy *album amicorum*-ba való – I. Jakab számonkérését is kiváltó – beírásának kiforgatására épült. (Az eredeti, számdékosan kétértelmű, bejegyzés: „An ambassador is an honest man sent to lie abroad for the good of his country”). Lásd *Schleiner, W.*: Scioppius’ Pen i. m. (202. jegyz.) 275–277.

a császár megzsarolására használják fel, mert tudatában vannak, hogy az oszmán birodalom elleni védekezéshez protestáns támogatásra is szükség van. Ezzel párhuzamosan a törökökkel egyezkednek (nyilvánvalóvá téve számukra a birodalom erőinek megosztottságát), és újabb offenzívára próbálják rávenni őket, ami az ausztriai ház teljes beszorítását eredményezné. De nem csak az oszmánokkal egyezkednek, hanem a hollandokkal és a franciákkal is, és az ausztriaiakat, cseheket és magyarokat pedig nyíltan lázadásra biztatják (lásd az 1. mellékletet). A Protestáns Uniónak azonban van egy Achilles-sarka. Miközben a protestáns fejedelmek az egyházi birtokok szekularizációját saját hatalmuk megerősítésére és a nemesség alávetésére használták fel, szövetségre léptek a pór néppel, akik között a lutheránus propaganda kiváló munkát végzett. Az arisztokrácia azonban, még ha formálisan protestáns is, alapvetően ellenszenvet érez emiatt a kálvinizmus iránt. Ebből következik, hogy elengedhetetlen szükség lenne egy propaganda-kampányra, amely mindenki számára világossá tenné és tovább gerjesztené a lutheránusok és kálvinisták közötti feszültségeket, illetve leleplezné a kálvinisták arra irányuló törekvéseit, hogy a törökökkel kötött megállapodás révén a birodalomnak ártsanak.²¹⁹

²¹⁹ Schoppének három politikai jelentése maradt fenn ebből a korból, ebből én csak az első kettőt vizsgáltam (lásd az első mellékletet). A harmadikra, amelynek gondolatmenetét beépítettem, lásd *D'Addio, M.: Il pensiero politico* i. m. (173. jegyz.) 115–118. Vö. kicsivel korábbi név nélkül kiadott művével, amely részletesen ismerteti az augsburgi vallásbéke átírására vonatkozó protestáns törekvéseket: [*K. Schoppe*]: *Turbatus Imperii Romani status eiusque origo et causa*. H. n. [Augsburg: Mang] 1613. De a spanyolországi relációkban megfogalmazott gondolatok már 1612 őszén felmerülnek, amikor hat hét alatt megírja 40 főlíós „*Apologia Ungerdorffiana*” c. művét. E művének harmadik részében azzal foglalkozik, hogy mikre képesek a kálvinisták annak érdekében, hogy (a katolikusoktól eltulajdonított) püspöki javaikat megőrizték: nem kímélik a császári dinasztiát, fittyet hányak a birodalmi kamarai bíróságra és dekrétumokra, és a franciákat, hollandokat és a törököket a birodalom ellen izgatják. Ezek után kifejti a „kálvinista lelkiület” sajátosságait, ami teljesen értelmetlenné teszi, hogy disputációkban próbálják őket meggyőzni. Ebből az eredeti kéziratváltozatból végül egy egészen más jellegű és tematikájú német nyelvű, száz oldalas publikáció született 1615-

Talán felesleges hangsúlyozni, hogy ebbe a programba mennyire tökéletesen beleillett a hat évvel később íródott *Secretissima instructio*, vagy a minden valószínűséggel szintén Schoppének tulajdonítható Meroschwa-féle levéltraktátus (lásd felsebb).

Túlzás lenne azt állítani, hogy az 1614 és 1620 közötti időszakot, az újra Augsburgban, majd egy időre Milánóban élő Schoppe kizárólag militáns katolikus propagandának szentelte volna, tény azonban, hogy ez a többnyire álnéven folytatott tevékenysége folyamatos maradt: emlékezzünk rá, saját bevallása szerint publikációinak száma ez időszakban 30-al növekedett.²²⁰ Ezek közé tartozott az a mű is, amelyet 1616-ban a két évvel korábban elhunyt Markus Welser házi fogságban tartózkodó testvérei Paul és Matthäus fordítottak németre: *A katolikusok és a németországi szövetséges fejedelmek és rendek közötti polgárháború harsonája, [amely] e háború szükségességét és eljövételét zengi, melyben mindkét fél inkább fegyvert ragad, mint békét köt...*²²¹ A cseh felkeléssel kezdődő események később Schoppe hosszú éveken át hangoztatott politikai megérzéseit bőségesen visszaigazolták. 1619-ben a korábbiaknál még határozottabban már az egyértelmű katolikus fellépést és a spanyol beavatkozást sürgette (és legitimálta) minden korábbinál nagyobb visszhangot kiváltó műveivel, a *Szent háború harsonájával* („Classicum belli sacri”) és a III. Fülöpnek címzett *Consilium regiummal*.²²² A harmincéves háború propa-

ben, amelynek a fő üzenete azonban továbbra is, hogy a kálvinisták – szemben a lutheránusokkal – a birodalom érdekeivel ellentétes politikát követnek. [K. Schoppe]: Herrn Christoffen von Ungersdorff Erinnerung von der Calvinisten falschen betrieglichen Art und Feindseligkeit gegen dem H. Römischen Reich. H. n. 1616. Vö. Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 879–880.

²²⁰ Lásd fentebb 83. o.

²²¹ A címet a latin kézirat alapján idézem (ami a Welser testvérekre vonatkozó bejegyzést is tartalmazza). *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 123. Németül: Lermenblasen und Ursachen des besorgten innerlichen Kriegs... Vö. Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 1077, ahol csak Paul „egész szép” fordítását említi.

²²² *Gasper Scioppius*: Consilarii regii Classicum Belli Sacri sive Heldus Redivivus hoc est: ad Carolum V. Imperatorem Augustum suasoria de Christiani Caesaris

gandairódmának e viszonylag jól ismert darabjainál érdekesebb számunkra az a szintén 1619-es, fentebb már említett mű, amely Hermann Conrad von Friedenberg szerzői álnéven jelent meg, és szintén Schoppének tulajdonítható.²²³

Az *Oratio paraenetica* című röpiratában az „európai háború” okait tárgyalja és fejedelmi hatalom megerősítését tűzi ki céljául. A fiktív beszélő, a 83 éves Friedenberg báró egy kiszolgált katona, aki már túl van mindenen, és a tanácsok osztogatásához semmilyen egyéni érdeke nem fűződik, pusztán a tapasztalat beszél belőle. A tézise egyszerű: a háborús megmozdulások, forrongások, felkelések egyetlen irányba tartanak, a fejedelmi hatalom megroppantása és egy új – demokratikus-arisztokratikus – uralmi rend bevezetése felé. Amíg az uralkodók nemes céllal indulnak háborúba, addig a háborúk valódi mozgatói a hatalmi berendezkedés felforgatására törnek, így a háborúk általában teljesen máshogy végződnek, mint kezdődnek. Németország is, egyengülve a hosszú háborútól, végül oszmán iga alá fog kerülni.²²⁴ Mindezt Schoppe történelmi

erga Principes Ecclesiae rebelles officio, deq[ue] veris compescendorum Haereticorum, Ecclesiaeq[ue] in pace collocandae rationibus. Ticini 1619. *Uő.*: Consilium regium in quo a duodecim regibus et imperatoribus catholico Hispaniarum regi demonstratur, quibus modis omnia bella feliciter profligare possit... Ticini 1619. Lásd *D'Addio, M.*: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 144–151. A reakcióként megjelenő művek egy oldalas bibliográfiáját lásd *uo.* 149–150. Lásd még *Johann Philipp Abelinus*: Theatrum Europaeum. Band 1. Frankfurt 1635. 319.

²²³ *Oratio paraenetica* i. m. (98. jegyz.) Vö. *G. Dünnhaupt*: Personalbibliographie i. m. (184. jegyz.) F 17.2–3, aki a német mellett a 95. lábjegyzetben idézett francia fordításon kívül egy másik francia kiadásról is tud. (A német változat címe: Ein kurtze und trewhertzige Vermahnung an alle König, Fürsten und Potentaten... H. n. 1620.) A tartalmi és tematikus egyezéseken kívül (pl. Oldenbarnevelt megöletésének körülményei itt is többször előjönnek), vannak nyelvi hasonlóságok is. Schoppe pl. itt is előszeretettel használja az „in ordinem redigere” kifejezést, de előfordul itt is a neolatin „subodoro” szó. Nincs igaza tehát Malcolmnak a stílusbeli különbözőségről (lásd 5. jegyzetet). Az *Oratio Paraenetica*-t a szakirodalom szinte teljesen mellőzi, holott a kortársakra ez a mű is nagy hatással volt. Vö. *Gino Benzoni*: I teologi minori dell'Interdetto. Archivio Veneto 91. (1970) 31–108.

²²⁴ *Oratio paraenetica* i. m. (98. jegyz.) A3^{r-v}.

példákkal kívánja illusztrálni és felvázolja a nagy demokratikus összeesküvés elméletét. Szinte minden független köztársasági államot ebbe gyúr bele: a helvéteken, a Hármas Szövetségen, a svájci városállamokon, a hanza szövetség városain keresztül egészen Velencéig, Hollandiáig és másokig. Hogy általában a fejedelmi hatalom megrendítése irányába halad a történelem, arra a hugenottákat és Angliát hozza fel példának, illetve hosszan idézi, mennyire súlyos feltételekhez kötötték a katolikus(!) németalföldiek Habsburg Mátyás főherceg kormányzását a 16. század végén.²²⁵ A legfőbb ellenséget persze a hollandok jelentik, élükön a Velence-párti Móriccal, aki a franciabarát Oldenbarnaveltet eltette láb alól. Ebbe az értelmezési keretbe helyezi Schoppe az elmúlt évek szövetekezéseit is: a hollandok nem vallási okból támogatják a Velenceieket (emlékezzünk, a *Secretissima instructioban* is szó van a goriziai csatánál a holland segéderőkről), hanem mert egyformán érdekeltek a császári hatalom meggyengítésében. Ugyanezen okból támogatják a velenceiek a csehek felkelését: a meggyengült császársággal szemben könnyebben tudják majd saját hatalmi igényeiket érvényesíteni. És ugyanúgy a túlságosan erős fejedelmi hatalom meggyengítésének célja vezeti Nürnberget, Speyert és Wormsot is. Mindezeket a köztársaságokat, városállamokat egyáltalán „nem a vallás érdekli, hacsak nem annyiban, amennyiben a hatalmuk megerősítése érdekében hasznosnak tűnik.”²²⁶

Ha az *Oratio paraenetica*, a *Secretissima instructio* vagy a Meroschwa-féle levéltraktátus és számtalan más Schoppe-mű lapjairól Machiavelli gondolatai köszönnek vissza, az egyáltalán nem véletlen. Mint már említettük, Schoppe nem csak propagandaszövegek írásával múlatta napjait, sőt az 1610-es évek végén fő szellemi elfoglaltságát éppen Machiavelli tanulmányozása és újraértelmezése jelentette. Az említett propagandairatokat min-

²²⁵ Vö. Howard Louthan: *The Quest for Compromise. Peace-makers in Counter-Reformation Vienna*. Cambridge 1997. 143–154.

²²⁶ „Neque illis religio curae est, nisi quantum ad ampliandum imperium utilis esse videtur.” *Oratio paraenetica* i. m. (98. jegyz.) B3^v.

den valószínűséggel stílusgyakorlatoknak is tartotta tudatosan rájátszva a machiavellizmussal kapcsolatos előítéletekre és félelmekre. De ami a levelezése alapján ezekben az években valóban foglalkoztatta, az Machiavelli rehabilitálása volt: Machiavelli kiszabadítása azoknak az előítéletes értelmezéseknek a keretéből, amelyekre röpirataiban, mint láthattuk, ő maga is tudatosan rájátszott (és ezáltal tovább erősített). Ennek érdekében dolgozott 1618-ban többek között a *Machiavellica, hoc est Apologia duplex* c. könyvén, amelyben egyszerre kívánta Machiavelli egyházi elitelését megindokolni és félreértelmezésére rávilágítani.²²⁷ Machiavelli rehabilitációja nyilvánvalóan Schoppének nem csak azért volt fontos, mert egyértelműen hatása alatt állt (és ezt a hatást joggal feltételezhetjük, hogy részben Campanellának köszönhette²²⁸), vagy mert Machiavellihez hasonló érzékenységgel látott keresztül az emberi színlelésen és kereste az események valódi okait és mozgatórugóit, továbbá mert (akárcsak a jezsuiták vagy az egyházi visszaélések esetében) Machiavelli és a katolicizmus asszociációját olyan gyenge pontnak érezte, amelyet Európa sikeres újrakatolizálása érdekében ki kellett iktatni a protestáns előítéletek tárházából (és éppen ezért rámutatni a protestánsok machiavellizmusára), hanem nyilvánvalóan azért is, mert meg volt róla győződve, hogy a félreértelmezett Machiavelli, vagyis az erényes és

²²⁷ Machiavellica. Hoc est Apologia duplex quarum priore Sacrae Romanae Ecclesiae de Nicolai Machiavelli libris decreta defenduntur. Posteriore eiusdem Machiavelli innocentia adversus Calvinistas praecipue Italici nominis hostes propugnatur. In utraque vero Pseudopoliticorum Machiavelli doctrina ad propriam utilitatem nullo honesti turpisque discrimine conficiendam abutentium improbitas ipsius Machiavelli praeceptis confutatur. BV Vat. lat. 13669. Vö. Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 96; D'Addio, M.: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 133–135; 416–457.

²²⁸ Campanellának rendkívül ambivalens viszonya volt Machiavellihez, és bár írásai többségében támadja, tagadhatatlanul a hatása alatt van. Jellemző, hogy a már említett *Atheismus triumphatus* c. műve is részben a „machiavellista antikereszténységgel” kíván hadakozni (lásd a mű teljes címét). Vö. John M. Headley: On the Rearming of Heaven: The Machiavellism of Tommaso Campanella. *Journal of the History of Ideas* 49. (1988) 387–404.

mindenkor a közjót szem előtt tartó lángész, olyan politikai gondolkodást képvisel, amelyet az ellenreformáció sikere érdekében nyilvánosan is fel kell vállalni. Ez a nagyszabású projekt a kezdeti időszakban olyan bizakodással töltötte el, hogy levelezőtársának készülő könyvét biztos sikerként írja le, még ha tudatában van is a cenzúra meggyőzésének nehézségeivel.²²⁹ Miután a projekt kivitelezése lényegesen nagyobb akadályokba ütközött, mint amelyekre számított, Schoppe végül elhatározta, hogy szövegét átdolgozza. Amint láthattuk, az átdolgozás koncepcióját éppen Mantovából Milánóba költözésekor, 1620 tavaszán készítette el, és ezt a tervet valósította meg nem sokkal a *Secretissima instructio* megírása után Bagni di Luccában, ahova július elején gyógyulni érkezett.²³⁰ Az itt készült machiavellista kormányzási útmutató, a *Chiragogia regia* megírása utána a fürdővárosból egyenest Firenzébe távozott, ahol elsőként Machiavelli leszármazottait kereste fel a politikai gondolkodó rehabilitációja (vagyis saját írásainak kinyomtatása) érdekében, továbbá fontos firenzei prelátusokkal tartott ugyanerről közös tárgyalást.²³¹

Schoppe *Secretissima instructio* c. műve tehát e tudatos politikaelméleti tevékenységnek és gyakorlati politikai fellépésnek egyik metszéspontjában keletkezett. Bár a pamfletre adott magyarországi válasz szerzője, Alvinczi Péter nyilvánvalóan minderről mit sem tudott, és a szerző kilétéről sem voltak közelebbi ismeretei, telitalálatnak nevezhető, hogy *Macchiavellizatio* c. írásának középpontjába a *Secretissima instructio* machiavellizmusát helyezi.²³² Ugyancsak telitalálat volt Alvinczi részéről – aki igyekezett a *Secretissima instructio*t Pázmány Péter nevével összekötni –, hogy műve végén nem mástól közölt a katolikusok machiavellizmusá-

²²⁹ Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 1199–1200.

²³⁰ Lásd fentebb 85. o.

²³¹ Schoppe, K.: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 494–496. A *Chiragogia regia* szintén kéziratban maradt (vö. 175. jegyz.). Egyes fejezetei bekerültek viszont az 1621-es Milánóban publikált *Fragmenta paedagogiae regiae* c. opuszba.

²³² Lásd fentebb, 50. o.

nak illusztrálására egy rövid írást, mint Schoppétól. Schoppe azóta híressé vált, Giordano Bruno kivégzéséről írt levelét tudtommal elsőként Alvinczi adta ki. A levelet régi tanárának, Konrad Rittershausennek címezte és közvetlenül a kivégzés után küldte Rómából Altdorfba. Bár a levél Alvinczi értelmezésében az eretnekek tűzzel való elemésztésére szólít fel, valójában Schoppe fő célja az volt, hogy rámutasson, hogy ilyen (protestáns szempontból is jogosnak tekinthető) büntetésre csak az igazán elvetemedett eretnekek számíthatnak, a lutheránusok – az itáliaiak szokásos „eretnekezése” ellenére – egyáltalán nem.²³³

A Secretissima instructio hatása

Nem tudjuk, Schoppe milyen eszközöket és csatornákat használt fel a *Secretissima instructio* terjesztésére, de az év második felében megjelenő több mint 20 különböző latin és német kiadásból (még ha ezek csak néhány kiadó munkájának tekintendők is) nem csak arra következtethetünk, hogy a mű rendkívül hatásosnak bizonyult, hanem arra is, hogy a terjesztés, mint már korábban felve tettük, több szálon futott. A legvalószínűbb, hogy a terjesztésbe a bécsi császári kancellária is bekapcsolódott. A császári udvar közreműködésének jele, hogy a röpirat egyik német fordítása a kétfejű sast ábrázoló impresszum és egyéb tipográfiai jegyek alapján Bécsben jelent meg Matthäus Formica műhelyében.²³⁴ Bajor rész-

²³³ Vö. a 73. jegyzetben idézett címmel. A levél modern kiadásához ld. a 198. jegyzetet, ami sajnos nem kritikai kiadás, hanem csak egy későbbi, 1703-as kiadás újraközlése, mely egyes részleteiben eltér Alvinczi kiadásától. Érdemes lenne megvizsgálni Alvinczi miképpen került a levél birtokába. Megjegyzendő, hogy Rittershausen már a levél átvétele előtt szakít Schoppével. Vö. *Hausmann, F-R.: Zwischen Autobiographie i. m. (187. jegyz.)* 81–83.

²³⁴ A nyomdahely és a nyomdász megállapítását V. Ecsedy Juditnak köszönöm. Köszönöm Pojjákné Vásárhelyi Juditnak is a segítségét a kérdésben. Geheime instruction und Erinnerung an den Durchläuchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Friderichen, Pfaltzgrafen bey Rein, Churfürsten etc. Aus Franczösischer, Engelländischer und Holländischer Regier-Kunst geschöpffet. Gedruckt im Jahr 1620. Érdekes, hogy a kéziratban megmaradt német fordítása Bethlen

vételre utalhat talán, hogy a pamflet már júniusban eljutott az említett ulmi találkozóra.²³⁵ A két velencei származású fennmaradt kéziratból ugyanakkor arra következtethetünk, hogy az Alpoktól délre a pamflet elsősorban kéziratban terjedt, míg a madridi kézirat arra utalhat, hogy Schoppe munkáját a Spanyol Királyság fővárosába is igyekezett eljuttatni.

A korábbiak alapján joggal feltételezhetjük, hogy Bécs (és esetleg más fejedelmi udvarok mellett) Schoppe megküldte írását augsburgi barátainak is, sőt az is elképzelhető, hogy a mű egyik német fordítója valóban az a Paul Welser (és esetleg testvére Matthäus) volt, aki már korábban is fellépett Schoppe legalább egy művének fordítójaként,²³⁶ és aki, mint korábban láthattuk, II. Ágost Braunschweig-Wolfenbüttel hercege szerint a mű szerzőjének tekinthető. Minden valószínűséggel Schoppe Manginnál megjelent korábbi publikációinak kiadását is augsburgi barátai felügyelték.²³⁷ E megközelítésben a császári kancellária által is előszere-ttel használt augsburgi Sara Mangin műhelyébe nem feltétlen Bécsen keresztül jutott el a könyv, hanem közvetlenül Milánóból. Ugyanakkor a bécsi közvetítés hatására utal, hogy Sara Manginnál megjelenik egy Pázmány Péter *Falsae originis motuum* c. opusával egybekötött *Secretissima instructio* is. Schoppe tehát Bécstől függetlenül megküldhette a Welser testvéreknek (vagy más augsburgi, esetleg nürnbergi kapcsolatainak) is. A Welser testvérek pedig ugyanúgy Sara Manginnal dolgoztak, mint a katolikus propagan-

első levelének (vö. 52. jegyz.) nem kerül bele a műbe – a kiadó nyilván csak a latin alapján dolgozott. Elképzelhető, hogy Alvinczi – mint hamarosan látni fogjuk – ezt a példányt láthatta a beszercebányai országgyűlés során, igaz, ő határozottan bécsi impresszumot emleget. Vö. 257. jegyzettel.

²³⁵ Lásd fentebb, 69. o.

²³⁶ Lásd fentebb, 60. o.

²³⁷ Ilyen kiadványra példa a 219. jegyzetben említett mű is, amit tipográfiája és grafikai jegyei alapján azonosítottam be Mang termékének. Az augsburgi közvetítők között (Paul Welseren kívül) elsősorban Zacharias Furtenbach, Schoppe korábbi augsburgi szállásadója jöhet szóba. Vö. Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 88; Schoppe, K.: Briefe i. m. (165. jegyz.) 3108–3109 (index).

da császári irányítói, akik közé minden jel szerint Pázmány Péter (és Balásfi Tamás) is beletartoztak.

A *Secretissima instructio* Schoppének nem az első nagy port keverő írása volt. Emlékezzünk az angol király ellen íródott *Ecclesiasticus*-nak a hatására (ami csaknem Schoppe fülébe és orrába került), de jellemzőnek tekinthető az is, hogy volt, amikor Schoppe írásai már a megjelenés előtt felzúdulást keltettek, mint ahogy ez a Scaligerrel szembeni pamfletháború során történt.²³⁸ Hogy egy politikai célú publikációnak milyen hatása volt, azt mi sem tanúsítja jobban, mint a nagyszámú név nélkül vagy álnéven megjelent írás, és az ezektől való általános félelem. Amint a velencei polihisztor Paolo Sarpi titkára, Fulgenzio Micanzio fogalmazott: „A fejedelmi kancelláriákon dolgozó tehetséges emberek írásai hadseregeket indítanak fel és államokat döntenek romlásba.”²³⁹

A korabeli politikai röpiratok hatására talán egy extrém példa világít rá a legjobban. 1615-ban megjelent a *Corona regia* című botrányos gúnyirat I. Jakab angol király ellen, amely Isaac Casaubon (Schoppe egyik ellensége) nevében íródott. Ez a parodisztikus enkómion nem csak I. Jakab származását, protestáns céljait és erkölcsét, hanem vélt vagy valós homoszexuális kapcsolatait is célba vette. A király felháborodása nem ismert határokat. És bár kezdetben Schoppe neve is felmerült, a begyűjtött információk és stílusjegyek alapján maga a művelt király is arra az álláspontra helyezkedett, hogy Schoppe egyik barátja, a leuveni Erycius Puteanus lehet a szerző. A király bizonyítékokat követelt. A nyomozás a királyi ágens, William Trumbull irányításával több mint nyolc éven át folyt, de végül a döntő bizonyítékok megszerzése nélkül záródott.²⁴⁰

²³⁸ *Smet, I. de*: How to make enemies i. m. (205. jegyz.)

²³⁹ *Dooley, B. M.*: The Social History of Skepticism i. m. (10. jegyz.) 89.

²⁴⁰ A nyomozásról megmaradt dokumentáció (a Trumbull-papers) máig nincsen részletesen feldolgozva. A nyomzást leírja *Schleiner, W.*: Frühe Detektivarbeit i. m. (217. jegyz.) és tőle függetlenül *Gilbert Tournoy*: Erycius Puteanus, Isaac Casaubon and the Author of the Corona Regia. *Humanistica Lovaniensia* 49. (2000) 377–390. Bár tanulmányában egyik szerző sem zárja le a kérdést (mert Puteanus egyik tanítványa is felmerül lehetséges szerzőként), a Winfried Schleiner gondo-

Hasonlóan heves reakcióban részesült Velence városában a *Secretissima instructio*. Jóllehet a műnek csak egyetlen bekezdése foglalkozik direkt módon Velencével, ennek a rövid résznek és a mű többi Velencére vonatkozó megjegyzésének meglehetősen gyilkos hatása volt. A semlegességére külsőleg sokat adó városnak mindenképp kényelmetlen lehetett, hogy a *Secretissima instructio* a német protestáns kisállamok, Hollandia, Bethlen Gábor és az oszmánok társaságában mutatja be városállamukat a cseh király potenciális szövetségeseiként. Azok a megjegyzések pedig, amelyek a köznép megvetésére, a város oligarchikus berendezkedésére, vagy a környező államokkal szembeni alattomos hozzáállására vonatkoztak, a város tudatosan ápolt önképének (a „Velence-mítosznak”) gyenge pontjait vették célba.²⁴¹ Tegyük hozzá, hogy a Velence-mítosz elleni támadások az 1610-es évektől egyre komolyabb kihívást jelentettek. A Velence-ellenes publicisztikában Schoppe is tevékenyen részt vett, szerepet vállalt többek között a *Squitinio della libertà Veneta* (Csivitelés a velencei szabadságról) c. 1611-es röpirat megjelenésében, amelyet Markus Welser finanszírozott.²⁴² De már ezt megelőzően, 1607-ben is konfliktusba került Velencével, amikor átutazóban, számos Campanella-kézirat társaságában, felfedez-

zásában nemrég megjelent *Corona regia* egyértelműen Puteanus mellett teszi le a voksot. [*Erycius Puteanus*]: *Corona regia*. Ford. T. Fyotek, bevezetés Schleiner, W. Genf 2010. A *Corona Regiát* még Dünnhaupt is Schoppe műveként tartja számon. (*Dünnhaupt, G.*: *Personalbibliographie* i. m. [184. jegyz.])

²⁴¹ Velence köztársasági mítoszára lásd *F. Gaeta*: *Alcune considerazioni* i. m. (213. jegyz.); *Uő*: *Venezia da 'stato misto' ad aristocrazia 'esemplare'*. In: *Storia della cultura veneta*. Vol. 4/2. Ed. Girolamo Arnaldi, Manlio Pastore Stocchi. Vicenza 1984. 437–494. Lásd még *Edward Muir*: *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton 1981. 13–63

²⁴² Lásd a 213. jegyzetet. A röpirat szerzősége vitatott. A szóba kerülő szerzők között volt Velence spanyol követe is, Alonso de la Cueva, Bedmar márkija, akinek a Velence ellenes tevékenységéről a 64. oldalon volt szó. Bedmar említett követi beszámolójában a következőképp ír Velencéről: „Sono consueti in molte cose a simulare et dissimulare, et pero fanno molta apparenza et larga dimostrazione di confidenza et di ossequio verso di questa Corona [Spanyolország], ma in fatti sono nemicissimi anche del solo nome.” ÖNB, Cod. 13390, f. 203^v.

ték nála a Nápolyban fogva tartott szerzetes *Antiveneti* c. írását. Egy hetes velencei látogatása során Schoppe nem csak nyomdák-
kal tárgyalt Campanella kéziratainak publikálása ügyében, hanem
Paolo Sarpival, Velence legfélelmetesebb publicistájával is hosszan
értekezett. Sarpi a kor egyik legkiválóbb koponyájának számított.
Minthogy Velence politikájára alapvető hatással bírt, Schoppe meg-
próbálta meggyőzni, hogy mérsékelje Róma-ellenes álláspontját.²⁴³
A beszélgetés „sikerére” jellemző, hogy Sarpi titkára, Micanzio vé-
gül feljelentette Schoppét az *Antiveneti* miatt, és a Tízek Tanácsa
csak akkor engedte szabadon, amikor a szerzőséggel kapcsolatban
tisztázta magát (az *Antivenetit* azonban mint veszélyes, lázadásra
bújtogató iratot elkobozták).²⁴⁴ Nem csoda hát, hogy a *Secretissima*
instructio megjelenésére a városi tanács szintén fokozott érzékeny-
séggel reagált:²⁴⁵ komolyan tanácskozott a védekezés módjáról, és
kikérte Paolo Sarpinak a véleményét is.²⁴⁶

Sarpi egy kisebb értekezésben válaszolt, és egyáltalán nem kí-
vánta elbagatellizálni az ügyet: a rágalmakat terjesztő írások rend-
kívül károsak tudnak lenni az egyszerű emberek szempontjából,
akiknek a világról torz képet sulykolnak a fejébe.²⁴⁷

²⁴³ Sarpira lásd Gaetano Cozzi: Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa. Torino 1978; David Wootton: Paolo Sarpi: Between Renaissance and Enlightenment. Cambridge 1983; Ripensando Paolo Sarpi: atti del Convegno. Ed. Corrado Pin. Venezia 2006.

²⁴⁴ Fulgenzio Micanzio: Vita del Padre Paolo. Venezia 1687. 162; Jaitner, K.: Einleitung i. m. (168. jegyz.) 55–56. Az *Antiveneti* helye jelenleg: Velence, ASV, F 572.

²⁴⁵ A mű olasz fordítása (lásd a 7. jegyzetet) valószínűleg a részükre készült.

²⁴⁶ A következő bekezdésekben kibővítve átdolgoztam korábbi tanulmányom idevonatkozó részeit. Almási G.: Bethlen és a törökösség i. m. (1. jegyz.) 348–349.

²⁴⁷ Paolo Sarpi: Del confutar scritte malediche. 29 Genaro 1620 [1621]. In: Opere. Ed. Gaetano e Luisa Cozzi Milano 1969. 1170–1180. (Storici, politici e moralisti del Seicento.) A műre vonatkozóan lásd: B. M. Dooley: The Social History of Skepticism i. m. (10. jegyz.) 33–34; Pasquale Guaragnella: Agnosco stylum. Un consulto di Paolo Sarpi e la retorica. In: Gli occhi della mente. Stili nel Seicento italiano. Bari 1997. 39–122; Malcolm, N.: Reason of State, Propaganda i. m. 40–41; Filippo de Vivo: „Il vero termine di reggere il

Nemcsak azokra ártalmasak ezek az írárok, akik olvassák őket, hanem ami ennél is rosszabb, lehetőséget teremtenek a fecsegésre és beszéd témát nyújtanak az elégedetlenek és az [elégedetlenségben] érdekeltek számára, akik az egyszerű emberek között nyitott fülekre találva kártékony hatású fogalmakat oltanak beléjük, hintenek el és sulykolnak a fejükbe. Ennél is fontosabb, hogy a prédikátorokat és a gyóntatókat rossz szolgálatra ösztönzik [...]. Hogy nekik milyen hatásuk van, azt nem szükséges a történelemből vett példák alátámasztani.²⁴⁸

Ennek ellenére a tudós velencei amellett érvelt, hogy a rágalmakra adható legrosszabb reakció az apológia, hiszen csak sebezhetőségünket mutatja ki, és az ellenséget még erőteljesebb támadásokra ingerli. Az apológia mintegy a hibák megvallásának minősül, és a védekezést az emberi rosszindulatból kifolyólag amúgy sem szokás meghallani. Különösképp nem ajánlott a pusztá védekezés, amikor a vádak a kormányzás olyan aspektusait érintik, amelyek bár kívülről nézve visszatetszők, valójában jók, szükségesek és a bölcseknek tetszők. Ilyenek például a *Secretissima instructio* 15. bekezdésének Velencére vonatkozó rágalmai. Tovább ronthat a helyzeten, ha a (hamis) vádak tömörek és velősek, míg a megfelelő védekezés csak hosszú és körülményes lehet: az ilyen válaszból úgysem fog semmi megmaradni az emberek fejében, mert csak a rövid, szellemes mondások maradnak meg; a hosszú fejtegetésektől az elme csak elfárad.

Pozitív reakcióként Sarpi fölvetette az öndicsőítő propaganda lehetőségét, de azonmód le is söpörte az asztalról: az elfogultan dicsőítő írásokat senki sem olvassa, aki mégis átfutja őket, annak forog a gyomra. Sarpi végül is kétféle lehetséges reakciót látott helyesnek: lehet egyrészt kiegyensúlyozott történeti művekben az utókorhoz szólni, de ebben is rendkívül óvatosnak kell lenni.

suddito”: Paolo Sarpi e la gestione dell’informazione. In: Ripensando Paolo Sarpi i. m. (243. jegyz.) 237–270, itt 257–264.

²⁴⁸ Sarpi, P.: Del confutar scritture i. m. 1170.

Guicciardini például, aki a köztársaságot nem szerette és írt róla jót is, rosszat is, nagyobb szolgálatot tett Velencének, mint a város történetírói. A másik lehetőség olyan kiáltványokat tenni közzé, amelyek tárgyilagos hangnemben, jogi tájékozottsággal magyarázzák a köztársaság pillanatnyi politikájának helyességét. Ehhez azonban gyorsaság kell és rugalmas cenzúra, ami nincs. A meglehetősen ambivalensre sikerült befejezésben azonban Sarpi végül mégis ellentámadásra bízta,²⁴⁹ annak ellenére, hogy

mindenki azt vallja, hogy az alattvalók felett úgy lehet megfelelően uralkodni, ha az alattvalók a közügyekkel szemben tiszteletet éreznek és tudatlanságban vannak tartva. Mert ha beavatják őket, lassan arra vete-mednek, hogy a fejedelem tettei felett ítélkezzenek, és hozzászokván az ilyen [belső] információkhoz a végén már úgy tartják, hogy ez jár nekik, és amikor nem kapják meg, azt gondolják, igazságtalanság történt velük, és megvetettnek érzik magukat és gyűlölködni kezdenek.²⁵⁰

Sarpi minden bizonnyal egyet is értene ezzel az „általános vélekedéssel”, ha egy államot el lehetne képzelni zárt rendszerként, és nem kellene számolni az ellenséges hatalmak bomlasztó propagandatevékenységével: ilyen esetben, igenis, hasonló módon kell visszatámadni.

A *Secretissima instructio* azonban nyilvánvalóan nem a velenceieket érintette a legsúlyosabban, hanem a mű főszereplőit, Frigyes cseh királyt és szövetségesét, Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet. Cseh–pfalzi részről a válaszádat maga a mű fiktív főszereplője, Frigyes egyik hűséges tanácsosa vállalta magára az *Elenchus libelli famosi* című munkájában, és természetesen legfőképpen a cseh olvasóközönséget célozta meg. Az ismeretlen szerző – akárcsak Alvinczi – abból indul ki, hogy a *Secretissima instructio* egy tipikus

²⁴⁹ E megállapításban Filippo de Vivót követem (i. m.).

²⁵⁰ P. Sarpi: Del confutar scritte i. m. 1180.

jezsuita alkotás, a mű szellemiségét a jezsuita iskolák terjesztik.²⁵¹ Legfőbb célpontja tehát a jezsuiták színlelése: nem csak a gyakorlatban biztatnak színlelésre (a *Secretissima instructio* mintájára), hanem elméletben is egyetértenek vele. Lásd a francia jezsuita Pierre Cotton munkáját, aki Krisztus életéből öt példát is hoz a színlelésére (láthatólag a szerző nem tud róla, hogy Krisztus jó értelemben vett színleléséről már Erasmus is értekezik).²⁵² A pamflet ezek után többször is védelmébe veszi a „mi Frigyesünket”, akit gyermekkorától Platón szellemében és (a toleranciájukról híres) Theodosius és Valens császárok példáját követve, törvénytisztelő uralkodásra neveltek. A jezsuitákon kívül a beszéd másik fő célpontja az oszmán szövetség kérdése: érthetetlen, Bethlen miért ne élhetne az oszmánok segítségével, hiszen számos ótestamentumi példa hozható a hitetlenekkel kötött szövetségre.²⁵³ Mindenesetre jobb az oszmán frigy, mint az ausztriaiak vagy az inkvizíció által lekaszaboltatni. Az pedig felettébb gyanús a katolikus pártra nézvést, hogy az oszmánok megküldték a *Secretissima instructio* szerzőjének Bethlen leveleit, amelyek ráadásul az erdélyi fejedelem oszmánbarátsága szempontjából ellentmondásosak is. A szerző ugyanakkor magyar forrásokból is merít: fellebbenti az ekkorra már elterjedtnek számító párhuzamot Bethlen Gábor és Dávid király között,²⁵⁴ és kitér

²⁵¹ Elenchus libelli famosi, Qui inscribitur: Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava Friderico V. Comiti Palatino Electori data. H. n. 1621.

²⁵² Pierre Cotton (1564–1626) a jezsuitákat veszi védelmébe, azzal a váddal szemben, hogy a zsarnokgyilkosság elméletének terjesztésével hozzájárultak volna IV. Henrik meggyilkolásához. 1610-es párizsi publikációja (*Lettre déclaratoire de la doctrine des pères jésuites...*) egy kisebb fajta kálvinista–jezsuita röpiratháborúhoz vezetett. Vö. *Tournoy, G.*: Erycius Puteanus i. m. (240. jegyz.) 380. A színleléshez lásd *Albano Biondi*: La giustificazione della simulazione nel Cinquecento. In: Uő.: *Eresia e riforma nell'Italia del Cinquecento*. Firenze–Chicago 1974. 5–69, itt 24–29.

²⁵³ Elenchus libelli famosi i. m. 10–11.

²⁵⁴ A Bethlen–Dávid párhuzam már Bethlen hatalomra kerülése előtt kezdett az önmitológia fontos része lenni. Ehhez lásd *Heltai János*: Bethlen Gábor és Báthori Gábor viszonya a kortársak szemében. *Irodalomtörténet* 65. (1983) 685–708, kül. 699-től.

arra is, hogy a magyarokat már I. Ferdinándtól kezdve maguk az ausztriaiak kényszerítették az oszmánok barátságának keresésére. Az a felvetés pedig egyenesen felháborítja, hogy Bethlen hátat fordítana cseh szövetségeseinek, ha Ferdinándtól megkapná hűbérbe Magyarországot. Mintha a jezsuita szerző nem tudná, hogy augusztusban Ferdinánd még ennél is kedvezőbb ajánlatot tett Bethlennek csak azért, hogy a csehek támogatásától elálljon.²⁵⁵

Bethlen magyarországi támogatóinak táborában a *Secretissima instructio* jelentette kihívásra Alvinczi Péter felelt meg a már többször említett *Macchiavellizatio* c. írásában.²⁵⁶ Ez az önálló mű azonban nem feltétlenül a külföld számára készült, hanem inkább abból a meggyőződésből kiindulva íródott, hogy a *Secretissima instructio* mögött csak a vérszomjas, hazug és színlelő jezsuiták állhatnak, mindenekfelett pedig Alvinczi ősi vitapartnere, Pázmány. Ajánlásában egy katolikus ember nevében Pázmányhoz beszél: fájdalmas, hogy az írás a te védelmed alatt látott napvilágot. Gyermekedd hiba, hogy a német példány impresszuma alapján világosan kiolvasható, hogy bécsi kiadásról van szó.²⁵⁷ A címében oly találó *Macchiavellizatio* elutasítja a Frigyes-ellenes írás machiavellista hangvételét (a királyok például nem a szerencse játékából, hanem isteni rendelésből uralkodnak), és megpróbálja azt a szerző és a császári udvar ellen fordítani: amikor Frigyeset arra biztatjátok, hogy a cseheket elnyomja, valójában csak az ausztriai ház uralkodási módszereit leplezitek le. Mindazok a machiavellista tanácsok, amelyeket a *Secretissima instructio* ad, valójában a ti módszereiteket jellemzi: az állandó színlelés, a rendek egymásnak ugrasztása, a tanácsosok érdekeitek szerinti elmozdítása vagy előmozdítása stb.

²⁵⁵ Elenchus libelli famosi i. m. (251. jegyz.) 11.

²⁵⁶ Alvinczi P.: *Macchiavellizatio* i. m. (73. jegyz.) Lásd Heltai J.: Alvinczi Péter i. m. (36. jegyz.) 136–137. Alvinczi írásához csatolt műveket itt nem elemzem.

²⁵⁷ Alvinczi egészen pontosan azt állítja, hogy a német kiadás impresszumában a Viennae-Austriae világosan kiolvasható. Ezek alapján vagy léteznie kellett egy másik bécsi német nyelvű kiadásnak is, vagy Alvinczi egyszerűen túlzott. Vö. 234. jegyzettel.

Alvinczi a *Secretissima instructio* bekezdéseit követve viszonylag rövid válaszokban fejt ki gondolatait. A Bethlen-ellenes vádat a vártnál hanyagabban intézi el, de sajnos a fölényes elutasítás nem biztos, hogy a legmeggyőzőbb út. Az erdélyi fejedelem nem vágyik mások országaira, hiszen még a felkínált magyar koronát sem fogadta el. Bethlen megcsalná Frigyeszt? Vajon Dávid megcsalhatta-e Jonatánt? Az oszmán szövetséggel utat nyitna Európába? Éppen ellenkezőleg: az oszmán szövetség – hány király és ország kötött már ilyen – a múltban másra sem szolgált, mint hogy megakadályozza az oszmánok benyomulását Németországba. Alvinczi egyedül Lipppa várának megadása kapcsán válik bőbeszédűvé. Részletesen feltárja, miként szorította Klesl és az általa irányította Habsburg politika Bethlent abba a kényszerhelyzetbe, hogy az örökségként rámaradt várátadás kötelessége elől már ne tudjon tovább kitérni. Hisz már megtapasztalhatták az erdélyiek, hogy a császári segítségben bízni olyan, mint nádpálcára támaszkodni. És kockáztatták volna Lipppa váráért egész Erdély biztonságát? Ezek alapján írjátok, érsek uram – fordul egyenes Pázmányhoz – hogy Bethlen csak a zsákmányszerzésért háborúzik? Ami pedig a leveleket illeti, az első Bethlen-lelél teljesen hamis, állítja tévesen Alvinczi, a második pedig torzítva lett visszaadva (elképzeltető, hogy a német fordítás alapján ítélt).

Bár tesz rá Alvinczi utalásokat, a jezsuiták (és egyáltalán a katolikusok) machiavellizmusának gondolatát nem viszi végig. És noha írását fő ellenségének, Pázmánynak a rágalmozására használja fel, nem képes az igazi visszatámadásra, nem ura a szarkasztikus nyelvezetnek, nem rajzolja meg Pázmány machiavellista karikatúráját, és nem képes kiszakadni az apológia kereteiből. Ugyanakkor érezhető, hogy Alvinczi említett „hanyagsága” nem csak sietségével magyarázható, hanem a (protestáns) igazság végső győzedelmeskedésébe vetett hitével. A királyi hatalom nem ármánykodásra épül, mint ahogy azt a jezsuiták gondolják és terjesztik, hanem erényekre, vallotta magyarországi protestáns kortársaival egyetértésben. „A híres Britannia és Franciaország királyságát nem

machiavellista mesterkedések révén alapították, növelték és védelmezték, hanem virtussal és sok viszontagságos háborúval.”²⁵⁸ Hasonlóképp Bethlen Gábor is fedhetetlenül kormányoz, még ha szövetségre lépett is az oszmánokkal.

És a vakondnál is vakabb az, aki nem látja, hogy amennyire őfelségének [Bethlennek] az erejéből telik, tiszta hittel, a saját életét is hajlandó feláldozni a Krisztusért vérüket ontó hívekért, bármely nemzethez is tartozzanak, és azt óhajtja, hogy mindenki eljusson a hármasságában egy igaz Isten megismeréséig, akinek a vezetése alatt a protestáns vallás, ahogy Erdélyben majd kivirágzik, úgy Magyarországon is lélegezni kezd.

Borsa Gedeon megállapítása szerint Alvinczi már 1620. augusztus közepén elkészülhetett válaszával, vagyis még a besztercebányai országgyűlés (ahol a *Secretissima instructió*t terjeszthették) berekesztése előtt.²⁵⁹ És bár Alvinczi válasza Sarpi mércéjével mérve nem sok haszonnal kecsegtetett, az ausztriai ház és a Pázmány-ellenes él volt annyira sértő, hogy egyes bécsi köröket azonnali cselekvésre ösztönözzön.

Alvinczi röpiratára két válasz is született. A *Calvino-praedicantium Ungarorum genius malus delineatus* c. művet a bécsi udvari nyomdász nyomtatta ki.²⁶⁰ A kancelláriát jól ismerő szerző a császár kormányzási módszereit védi, miközben a Habsburg ház hatalmára és megfellebbezhetetlen uralkodási módszereire mint evidenciákra hivatkozik, és a kálvinistákat általánosságban támadja. Konkrétabban a *Macchiavellizáció*nak arra a vádjára reflektál, hogy a császár is Bethlenhez hasonló oszmánbarát politikát folytat. Ezen a ponton a szerző részletesen elemzi (természetesen Habsburg szempontból) Bethlen szereplését az 1616 előtti évekre

²⁵⁸ *Alvinczi P.*: *Macchiavellizatio* i. m. (73. jegyz.) 4–5.

²⁵⁹ Vö. a 41. lábjegyzettel.

²⁶⁰ Viennae, ex officina typographica Wolfgangi Schump, Aulici Typographi, Anno MDCXX. Bocskai nevének írásmódjából és a címből talán arra lehet következtetni, hogy a szerző nem volt magyar.

vonatkozóan, számos értékes utalást téve a bécsi konstantinápolyi követőtl, a budai Ali pasától származó információkra és más belső értesülésekre.

Az esztergomi érsek szűkebb környezetéből került ki a *Macchiavellizatióra* adott másik felelet szerzője: mint már említettük, Balásfi Tamás *Castigatio libelli Calvinistici* című munkáját a már jól ismert Sara Mangin műhelyében nyomtatták ki.²⁶¹ Hogy mennyire gyorsan születtek e korban a propagandairatok, arra példa, hogy Alvinczi Péter Balásfi e feleletére adott *Resultatio plagarum* c. újabb feleletével már szeptember 20-án kész volt. Balásfi újabb, ezúttal több mint 200 oldalas, a szakirodalom által eddig méltatlanul hagyott válasza (a *Repetitio castigationis*) sem késhetett túl sokat, mert már a fehérhegyi csata előtt megjelent.²⁶²

A Balásfi és Alvinczi közötti kardcsörte egyáltalán nem a *Secretissima instructio* szerzőségéről szólt, sőt magát a művet is csak elvértve érintette. A *Castigatio libelli* egyik fő mondanivalója, hogy Ferdinánd jogosan lett királlyá választva, azaz a Bethlen-pártiak megmozdulása nem más, mint lázadás. Érdekes módon sem a *Calvino-praedicantium Ungarorum* szerzője, sem Balásfi nem foglalkozik a szerzőség kérdésével, illetve nem tagadja kifejezetten, hogy a művet Pázmány írta volna. A gyanús hallgatás arra utal, hogy e könyvek szerzői Pázmánnyal együtt a beavatottak körébe tartozhattak, sőt elképzelhető, hogy a műben lévő Bethlen-leveleket és Bethlenre vonatkozó információkat is ők juttatták ki Milánóba. Balásfi ezen túlmenően jól láthatóan többé-kevésbé azonosulni is tud a *Secretissima instructio* mondanivalójával és stílusával. Lett volna mit tanulnia Frigyesnek a műből – írja második könyvében feltehetőleg nem sokkal Fehérhegy előtt –, sőt Bethlennek sem lett volna haszontalan olvasgatnia, és ha latinul

²⁶¹ Balásfi T.: *Castigatio libelli calvinistici* i. m. (74. jegyz.)

²⁶² Alvinczi Péter: *Resultatio plagarum castigatoris autorem Machiavellizationis reverberata in Thomam Balasfia, ejectum episcopum Bosznensem, nec non depositum Posoniensem per Petrum P. Alvinci. Kassa 1620; Balásfi Tamás: Repetitio castigationis et destructio destructionis Petri Alvinci... Bécs 1620.*

nem értette volna meg, megkérhette volna írnokait, hogy magyarázzák el.²⁶³ Ugyanakkor – fejt ki első válaszában –, a *Secretissima instructio* letisztult latinja és politikai mondanivalója magas Alvinczinek, aki csak a felszínt kapizsgálja, mivel az egyes pontokat nem érti.²⁶⁴ Ennél is továbbmegy Balásfi második feleletében, ahol kifejti, hogy a *Secretissima instructio*ban megjelenített politikai érvek, mint a láncszemek, úgy kapcsolódnak egymásba, ezekre azonban Alvinczi egyáltalán nem reagál. Pedig a múlt, jelen és jövő eseményeinek lefolyására, okaira, jelentőségére, egymáshoz való viszonyára, vagyis a politika törvényszerűségeire vonatkozó fejtegetéseknek a helyessége részben már vissza is igazolódott – írja második könyvében, nem leplezve a *Secretissima instructio* szerzője iránti tiszteletét.²⁶⁵

Míg Balásfi rámutat, hogy a mértékletes beszéd megmutatja a lélek erejét, a mértéktelen és szégyentelen viszont csak a fortyogó épét,²⁶⁶ Alvinczi az Újszövetségből idéz: „Isten a gőgösöknek ellenáll, az alázatosoknak pedig kegyelmet ad” (1Pt 5,5).²⁶⁷ A két szerző stílusa között nagyságrendi különbség nincsen, mindketten előszeretettel személyeskednek és gyűlölködnek. Amit rólam írsz, az leginkább rád igaz – írja több helyen is Balásfi. A machiavellizmussal ugyanez a helyzet, te vagy a színlelő, te vagy a hízeglő: az angolok igazából nem barátaid, mert egy olyan puritánt, amilyen te vagy, ők üldöznének, a németalföldiek esetében is, vallási megosztottságukból kifolyólag, csak az ország egyik felét fogadnád el barátodnak.²⁶⁸ A fő vitakérdés azonban, amire Balásfi és Alvinczi újra és újra visszatér, Erdély és Magyarország oszmánokhoz való viszonya, vagyis az oszmán orientáció kérdése, kezdve Bocskai-tól egészen Bethlenig, aki Balásfi szerint (Schoppe magyarországi

²⁶³ Balásfi T.: Repetitio castigationis i. m. (262. jegyz.) 39^r.

²⁶⁴ Balásfi T.: Castigatio libelli i. m. (75. jegyz.) 9.

²⁶⁵ Balásfi T.: Repetitio castigationis i. m. (262. jegyz.) 37^r.

²⁶⁶ Balásfi T.: Castigatio libelli i. m. (75. jegyz.) 9.

²⁶⁷ Alvinczi P.: Resultatio plagiarum i. m. (262. jegyz.) A1^v.

²⁶⁸ Balásfi T.: Repetitio castigationis i. m. (262. jegyz.) 40^{r-v}.

forrását idézve), átjátszotta a szultánnak Lippát és a többi várat: Solymost, Eperjest, Tótváradgyát, Margitát, Monostort, Aradot, Sirit és Facsádót.²⁶⁹

Konklúzió

1620 júliusában, Bagni di Luccában Schoppét végre semmi sem zavarta tervezett politikaelméleti írásának, a jó kormányzásról szóló *Chiragogia regia*nak a megírásában. Bár műfajában a középkori vagy erasmusi királytűkrök hagyományát folytatja, valójában a reneszánsz szellemi örökségével ez a műve is gyökeresen szakít.²⁷⁰ Schoppe a 16. század végi, 17. század eleji politikai gondolkodásban beállt radikális fordulatból indul ki, és a hatalom megtartásának, azaz az állam biztonságának és a belső béke megőrzésének, illetve az igaz vallás megvédésének módszereit elemzi. Vagyis a középpontba éppúgy az államérdeket és a politikai okosságot (*prudenza*) teszi, mint megannyi kortárs politikai érdekelt-ségű mű az 1580-as évektől kezdődően.²⁷¹ Schoppe machiavellista alaptétele, hogy a jó kormányzás középpontjában nem a virtus áll, hanem a virtus látszatának kialakítása és fenntartása.²⁷² „A politikus nem azt nézi, hogy miképpen érhető el a lelki üdvözülés; a

²⁶⁹ Ez a felsorolás (kicsit eltérő módon) több helyen is megvan, lásd pl. uo. 52^r, 65^v.

²⁷⁰ Schoppe, K.: *Chiragogia regia* i. m. (175. jegyz.) *D'Addio, M.*: Il principe della Controriforma (175. jegyz.) i. m.

²⁷¹ Schoppe, K.: *Chiragogia regia* i. m. (175. jegyz.) Az államérdekre vonatkozó bibliográfiához (2007-ig) lásd http://www.filosofia.unina.it/ars/index_bibliografia.html (2013. 11. 22.). Magyar nyelven a korszak politikai gondolkodásának és ezzel összefüggésben a nyilvánosság problémájának kiváló elemzését nyújtja: *Bene Sándor*: *Theatrum politicum*. (Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban) Debrecen 1999. Angol nyelven lásd *Richard Tuck*: *Philosophy and Government. 1572–1761*. Cambridge 1993. 1–119; *Gianfranco Borrelli*: *Reason of State. The Italian Art of Political Prudence*. Elérhető: <http://www.filosofia.unina.it/ars/introe.html> (2013. 11. 22.).

²⁷² „Ad salutem animae requiritur virtus, ad salutem Status, opinio virtutis.” Schoppe, K.: *Chiragogia regia* i. m. (175. jegyz.) XXVII. fejezet, f. 130^r.

politikust csak az állam, vagyis az ország üdve kell foglalkoztassa, a lélek ugyanis a teológia területe. Így a politikus inkább az erények látszatára ügyel, mint az igazságra.”²⁷³ Schoppe tehát a politika mint az etikától független önálló diszciplína létjogosultsága mellett érvel. A kormányzás művészete pedig számára mindenekelőtt a hatalomgyakorlás által kiváltott alattvalói érzelmek megfelelő kezelését jelenti. Ebből a szempontból az egyik legfontosabb cél az alattvalók gyűlöletének elkerülése, ami jelentős módosítás Machiavelli a *Fejedelemben* kifejtett nézeteihez képest. Nem hiszi tehát, hogy „a királyság biztonságának a záloga az alattvalók félelmében és elnyomásában rejlik”, amit a *Secretissima instructió*ban a „vulgár-machiavellizmusra” rájátszva, mintegy önnön komolyan vett (és erényes) machiavellizmusát kiparodizálva ír. Az alattvalók gyűlöletét hosszú távon el kell tudni kerülni. Az államérdek vezet-e jó kormányzás „titka” tehát nem más, mint az alattvalók manipulációjának a művészete a nemes cél, vagyis a fejedelmi hatalom és a társadalmi béke megőrzése érdekében (a kettő összefüggését Schoppe láthatólag evidenciaként kezeli). Éppen ezért titkos ez a tudás: *arcanum*. Paradox módon azonban ez az új és titkos politikai tudás egyáltalán nem titkos; a *Secretissima instructio* (vagyis a *Legtitkosabb tanítás*) kiválóan megtestesíti ezt a paradoxont. E titkos tudás olyannyira nem titkos, hogy az illusztrált röplapok még az írni-olvasni nem tudók körében is érzékletesen megjelenítik. A diplomácia és az állam működése a 17. századtól mégis a titkosságnak e fikciójára épül: a többségi társadalom ugyanis továbbra is jól elvan az erényes, isteni felhatalmazású uralkodó középkori toposzaival, politikai tudatlanságában jobb nem zargatni.

Schoppe jó kormányzásra vonatkozó tanácsai azonban nem általában kora uralkodóihoz szólnak, hanem a katolikus fejedelemehez, akinek kötelessége országában a (katolikus) vallás egységének helyreállítása, mert a társadalmi béke egyedül így biztosítható.²⁷⁴

²⁷³ Uo. Idézi D'Addio, M.: Il principe della Controriforma i. m. (175. jegyz.) 157.

²⁷⁴ Schoppe, K.: Chiragogia regia i. m. (175. jegyz.) X. fejezet, f. 104^v–150^v.

Ezzel együtt Schoppe is ugyanarra a két meghatározó élményre építi fel a modern politikai gondolkodás új alapjait, mint machiavellizmusra hajló többi kortársa: ezek az élmények a 16. század második felétől tetőződő társadalmi megosztottság és a folyamatos háborúk. Míg a társadalmi megosztottság általában vallási megosztottságot jelent (a kivételek közé tartoznak az itáliai kis-államok), a háború élménye elsősorban polgárháborús élményt, amelyet a szemben álló felek legtöbbször a vallás nevében vívtak. A (polgár)háborúkon és társadalmi megosztottságon való felülke-rekedés mindent felülíró vágya a reneszánsz republikánus politi-kai gondolkodás fő értékeit (virtus, szabadság, közügy) fokozato-san átírta, és helyükbe a kormányzói elit okosságát (a *prudenzát*), a biztonságot és az államérdeket tette meg központi értékeknek. Nem egyszerűen egy (mai értelemben vett) konzervatív fordulatról van szó, amelyhez számos gazdasági-társadalmi folyamat társít-ható, hanem a gondolkozásban bekövetkezett szemléletváltozás-ról, összefüggésben a 16. század végi világképváltással.²⁷⁵ Ahogy 1622-ben Sarpi itáliai kortársa Virgilio Malvezzi fogalmazott: „a biztonság annyira édes dolog, hogy az emberek jobban szeretik a szolgáltatást biztonságban, mint a szabadságot veszélyben. [...] Meg kell jegyeznünk itt, hogy az embereket mindig inkább a ma-gánérdek, mint a közhaszon mozgatja...”²⁷⁶ A magánérdek mozgat-ta alattvalók érzelmeinek és cselekedeteinek, illetve a politikai és vallási erők kölcsönhatásának tárgyilagos, elfogulatlan megisme-rése tehát Schoppe és a kortárs machiavellisták számára a sikeres uralkodás legfontosabb feltételévé válik.

Talán érdemes újfent idézni a Meroschwa-levéltraktátus ele-jét: „Mostanság, mint ahogy az új matematikusok távcsöveikkel

²⁷⁵ Vö. R. Várkonyi Á.: Bethlen Gábor i. m. (3. jegyz.) 23.

²⁷⁶ „Percioche è tanto gustosa la sicurezza, che il Popolo più tosto elegge la servitù pur che sia sicuro, che esporsi a pericolo la Libertà. [...] E qui è da notare, che gli huomini si muoveranno sempre più per privato interesse, che per publica utilità: e che ogn'uno ha più caro d'esser servo, e ricco, che povero, e libero.” V. Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velence 1635. 90–91. Idézi Tuck, R.: Philosophy and Government i. m. (271. jegyz.) 74.

új csillagokat fedeznek fel az égbolton és új foltokat a Napon, úgy az új politikának (politicismus) is megvannak a maga lencsái és optikái, amelyeken keresztül [nézve] más választási lehetőségek is feltűnnek a korábbiak mellett.”²⁷⁷ Hogy Schoppe, akinek politikai megérzései rendre visszaigazolták megfigyelőkészségét, mennyire kiváló lencsékkel és optikákkal rendelkezett, azt a *Secretissima instructio* ismeretében nem szükséges ecsetelni. A fehérhegyi csata után nem kis meglepéssel nyugtázhatta, hogy a *Secretissima instructio* és egyéb írásainak a helyzetértékelése megint csak őt igazolta. Ez a meglepédedtség adja meg a kezdőhangját a II. Ferdinándhoz szóló levelének, amelyben a győztes csata után arra vonatkozóan kíván (kéretlenül is) tanácsot adni, hogy miképpen kerülhető el a csehországi lázadás megismétlődése a jövőben (lásd a 3. mellékletet).²⁷⁸ Figyelmezteti a császárt, nehogy Hannibál példáját kövesse, aki a győzelmeiből nem volt képes politikai előnyt kovácsolni.²⁷⁹ Kiindulási pontként – a Bibliát idézve – a szájkosarat és a zablát ajánlja, a bűnösökkel szemben pedig a korbácsot. Az elkobzott cseh birtokokat Tirol, Szászország és más német területekről bejövő telepésekkel javasolja benépesíteni. A cél az egyenetlenségek eltüntetése, legyenek ezek vallásiak vagy kulturálisak, írja a császárnak a júliusban papírra vetett *Chiragogia regiát* parafrazálva.²⁸⁰ A társadalmi homogenitás a társadalmi béke záloga. Márpedig a kulturáltabb németekhez képest a csehek nyelvükben és vallásukban is különbözők, amin ha a császár nem változtat, mindig lesz ok a németgyűlöletre és a lázongásra. Konkrét javaslatai egyértelműen megelőzik a kort. A kulturális felemelkedést és a vallási homogenitást a katolikus hitre térő jobbágyok felszabadítása szolgálhatná; a földesúri hatalom alól felszabadított csehek

²⁷⁷ Lásd fentebb a 25. oldalt.

²⁷⁸ *Kaspar Schoppe: Consultatio ad Caesarem de usu victoriae Bohemicae.* In: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Fondo Scioppiano 206, f. 36^r–38^v.

²⁷⁹ Vö. a *Secretissima instructio* Hannibál példájával (a mű 5. fejezetében).

²⁸⁰ Vö. *Schoppe, K.: Consultatio ad Caesarem i. m. f. 37^r* (Lásd a Függelékben). Vö. *Uő.: Chiragogia regia i. m. (175. jegyz.) X. fejezet, f. 105^v.* Lásd még *D'Addio, M.: Il principe della Controriforma i. m. (175. jegyz.) 168.*

az Ausztriában és Németországban több helyen ismert szabad paraszti létben élhetnének. Ezzel párhuzamosan a törvényhozás és az egyház nyelvét le kell cserélni a németre: néhány év alatt a „szlavonizmusnak” nyomain sem maradnának. A katolicizmusra való áttérést ugyan nem szabad kényszeríteni, de „más szekták doktorainak” (azaz papjainak) a működését sem szabad megtűrni. A levél mellékletében ugyanakkor meglepő módon amellet érvelt, hogy amennyiben a császárnak a protestáns Németország véleménye fontos, az augsburgi vallásbékét Csehországban is érdemes tiszteletben tartani, azaz érdemes a lutheránusokat békén hagyni, hiszen ezek majdnem katolikusok, amint azt több példán (többek között Melanchthontól vett idézeteken) szemlélteti.

Tárgyilagos helyzetelemzései, érzelemmentes politikai számításai, könnyörtelen logikája és a félmegoldások elutasítása Schoppét kora legkiválóbb (machiavellista) politikai gondolkodói közé emelik. Éles nyelve, radikalizmusa (ami öreg korára, legalább is a protestánsokkal szemben jelentősen tompul) és szarkazmusa lényegesen több ellenséget szerzett neki, mint ahány barátot, jóllehet téves lenne azt gondolni, hogy ez utóbbiakban teljességgel hiányt szenvedett volna. Meglehet, az eddigiek az Olvasóban nem keltettek Schoppe irányába túlzott szimpátiát, ez azonban a legkevésbé sem volt e bevezető célja. A katolikus ellenreformáció gyökereinek és társadalmi támogatottságának, a kora újkori politikai gondolkodás és kultúra alakulásának, a propaganda működésének és hatásának (akárcsak a törökösség problémájának) megértését a Schoppére jellemző érzelemmentes történeti elemzések számottevően előrébb vihetik.

**Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava
Friderico V. Comiti Palatino Electori data**

Ex Gallico conversa, ac bono publico, in lucem evulgata
Anno MDCXX.

**Az V. Frigyes palotagrófnak
és választó fejedelemnek átadott legtitkosabb
francia-brit-holland tanítás**

Franciából fordítva és a közjó érdekében közreadva
1620. év

Kritikai kiadás

Secretissima instructio Gallo-Britanno-Batava Friderico V. Comiti Palatino Electori data²⁸¹

I.

Serenissime Princeps, alumne charissime, a fidelissimo tuo Educatore, exercitato Milite et Versatissimo Politico documenta non quotidiana cape. His servatis te servabis, hisce regna Britanniae unita, Hollandiae defensa, Galliarum Reges in officio retenti sunt. Hisce tu Caesarem compescas, Caesar eris. Audi Educatorem, 10 Magistrum, Clientem, cuius salus a tua salute pendet, secreta, sed seria consilia suggerentem. A puero didicisti inter consilium et adulationem quid intersit. Cavebis autem, ne ad alios arcana haec imperii perferantur, quae si inimici tui resciverint, iam tu periisti.

II.

Iacta est alea, transisti Rubiconem, tenendum est institutum, 20 cadere iam de fastigio tua maiestas potest, descendere non po-

A kritikai apparátusban hivatkozom egyrészt a bécsi és budapesti kéziratokra (vö. 76. jegyz.), a 110. jegyzetben említett két eltérő 1620-as nyomtatványra – ezekre egységesen „OSZK Röpl. 523” jelöléssel –, továbbá egy 1621-es és 1627-es kiadásra: *Secretissima instructio, Gallo-Britanno-Batava, Friderico V.... H. n. 1621* (vö. *Weber* [7. jegyz.], 126, no. 21); *Secretissima instructio... Hagae Comitiss [?]* 1627 (összekötve az *Altera secretissima instructiōval*). Ez utóbbi kiadásokat „1621”, ill. „1627” számokkal jelölöm. A többi általam megtekintett 1620-as kiadás általában csak központosításban vagy tipográfiai hibákban tért el egymástól – ezeket nem jelölöm. A szöveg átírásában a klasszikus helyesíráshoz és a mai logikának megfelelő központosáshoz igyekeztem igazodni. A kritikai apparátusokban használt szokásos terminusokat mellőzöm.

²⁸¹ A kéziratok és két kiadás kivételével az összes kiadás címében Frigyes cseh királysága nincs megemlítve. E kivételekben Frigyes rangja a következőképpen van kifejtve (a címdalton is): „Friderico I. Electo Regi Bohemiae et Comiti Palatino Electori data”. Vö. 110. jegyz.

Az I. Frigyes palotagrófnak és választó fejedelemnek átadott legtitkosabb francia-brit-holland tanítás

I.

Felséges fejedelmem, legkedvesebb tanítványom, fogadd el kérések leghűségesebb tanítódtól, a tapasztalt katonától és sokat látott politikustól ezt a nem mindennapi tanítást. Ha megfogadod, saját érdekedet szolgálod. E tanítás révén tartották a brit királyságot egységben, védték meg Hollandiát és őrizték meg trónjukat Franciaország királyai; segítségével fogod a császárt térdre kényszeríteni és leszel te magad császár. Hallgass tehát tanítódra, mesteredre és udvaroncokra, akinek élete a te életeden múlik, és aki e titkos, de komoly tanácsot adja. Már gyermekként megtanultál különbséget tenni jó tanács és hízélgés között. 10
15 Ügyelj rá, hogy az uralkodás e titkos receptje mások kezébe ne kerüljön, mert ha az ellenségeid megismernék, elvesztél.

II.

20 A kocka el van vetve, átkeltél a Rubiconon, elhatározásod mellett most már ki kell tartanod. A csúcsról Méltóságod már csak lezuhanni tud, leereszkedni aligha. Nem élhet a többiekkel egyenlőként az, aki fölénk kerekedett: vagy elnyomod hatalmad megszerzésének összes segítőjét, vagy mindent el-
25 veszítesz. Kevés királyt mézároltak le ellenségei; sokan estek riválisaiknak és egykori híveiknek áldozatául, és még többen lettek legbensőbb embereiknek martaléka. Nagy Sándor egész családját kiirtották Sándor vezérei. Ezt kell majd magadban megfontolnod, erről kell majd történezedet kifaggatnod.

test. Inter pares vivere par non potest, qui pares oppressit. Aut 35
omnes etiam tuae potentiae adiutores opprimendi sunt, aut
totum perdendum. Pauci Reges ab hostibus, multi ab aemulis,
et quondam fidis, plerique ab intimis trucidati sunt. Alexand-
ri tota progenies caesa est ab Alexandri ducibus. Haec tecum
perpendes et Historicum tuum rogabis. 40

III.

Tuo in regno, si unquam in ullo, non est minor, sed maior vir-
tus, quam quaerere, parta tueri. Maior inquam, nam sine tuo
labore, tuorum astu, versutiisque, tibi sunt omnia parta: uno 45
verbo, si fateri inter secretissima arcana licet, errore factus es
Rex. At toto corpore tuarum ditionum sociorumque defenden-
dum est, quod accepisti. Numera a Iulio Caesare usque ad Fer-
dinandum inter centum, qui regna per vim occuparunt, non
sunt quatuor, qui non eadem perdiderint et cum tota familia 50
perierint. Inter magnos reges paucissimi suo die defuncti. Inter
quingenta Caesares quaere tres, qui post multas seditiones
non dederint sanguinem et invidiae vel odio. Inter Bohemiae
Reges duo solum sine rebellionem regnarunt. Tu quorum locum
tenes, pericula expavesce: gladium contra Caesarem sumpsisti, 55
gladium non modo Caesaris cuiuscunque time. Dominus est
vitae tuae quisquis contemtor est suae. Imo tanquam de in-
vasore et praedone triumphabit, quisquis te occiderit. Cautio-
nem itaque a nobis, magnificentiam ab aulicis discas, fortunam
ex defunctis, atque utinam legendo non experiendo. 60

IV.

Tria igitur hoc rerum statu circumspicies hominum genera: 65
hostes apertos, amicos veros, et qui sunt et ficti amici, vel tecti
hostes, quos omnes inter dubios numeramus.

III.

Ha valamire, akkor leginkább a te királyságodra igaz, hogy nem kisebb, hanem nagyobb erény a már megszerzettet megőrizni,
45 mint újat szerezni. Nagyobb, mondom, hisz minden fáradozásod, híveid fortélyá és furfangossága nélkül lett minden a tiéd. Egyszóval, ha ezt a legeslegtitikosabb tudást felfedhetjük: tévedésből lettél király. Mert mostantól az elnyert javakat kell védelmezned magad és szövetségeseid minden erejével. A száz közül, akik királyságu-
50 kat erőszakkal szereztek meg Julius Caesartól kezdve Ferdinándig, jó ha négy olyat találunk, akik nem erőszak által estek el, egész családjukkal egyetemben. A hatalmas királyok közül csak nagyon kevés halt meg természetes halállal; ötven császár közül mutass akár hármat is, aki sok-sok zendülés után ne fizetett volna halálá-
55 val az irigységért és a gyűlölségért. Csehország királyai közül csak kettő uralkodott lázadások nélkül. Te, aki a trónjukat birtoklod, a veszélyt ne becsüld alá! Kardot ragadtál a császár ellen, de ne csak a császár kardját féld, hanem bárkiét. Bárki az életed ura lehet, aki a sajátját megveti; sőt ha legyőznek, mint betolakodó és rabló felett
60 fognak diadalmaskodni. Előrelátást tehát tőlünk, nemeslelkűséget az udvaroncoktól tanulhatsz, sorsodról pedig az elhunytaktól – remélhetőleg könyvekből és nem saját tapasztalatodból.

IV.

65 Ebben a helyzetben tehát háromféle embertípust fogsz magad körül látni: nyílt ellenségeket, igaz barátokat és azokat, akik vagy hamis barátaid, vagy álcázott ellenségeid, és így egyaránt kétes barátokként tartunk számon.

V.

Hostes aperti sunt, Domus Austriaca, Pontifices Italici principes, et qui his sine fraude et fuco ingenue adhaerent. Contra hos opus est tibi sumptu magno, diuturno, ducibus magnis fidisque, milite perpetuo, quia haec illis adsunt, saepius vinci possunt, tarde debellari possunt. Nosti Hannibalem tribus magnis, decem mediocribus praeliis victorem tandem bello victum, vectigalem, exulem veneno tot decora perdidisse. 70 75

VI.

Pares sumptus viresque apertis hostibus non habes, ideo a foederatis petenda sunt, in quo multa pericula. Primum ne graventur impendiis. Secundo ne de recompensatione desperent. Tertio ne casu adverso frangantur. Quarto ne inter se dissentiant. Quinto ne alio bello implicentur. Sexto ne illis tua potentia invidiosa reddatur. Denique ne quavis ex causa multi dissentientes et quorum proposita contraria sunt te deserant. Haec exemplis te tua Germania tempore Caroli V. docuit, cum principes prodiderunt civitates. Valde itaque considerandum quomodo par hostibus esse possis. 85 90

V.

70 Nyílt ellenségeid közé tartozik az ausztriai ház, a pápa, az itáliai fejedelmek és azok, akik csalárdság és köntörfalazás nélkül ezeket nyíltan támogatják. Jelentős és sokáig tartó költekezés-re, nagy és megbízható hadvezérekre és állandó katonaságra van szükséged ellenük, mert mindez számukra rendelkezés-
75 re áll. Bár csatákat gyakran nyerhetsz, a háborút csak sokára nyerheted meg. Ismered Hannibál esetét, aki három jelentős és tíz közepes csatában diadalmaskodott, de végül a háborúban legyőzték, vagyona odalett, fényes dicsősége szertefoszlott, számkivetettként méreg pusztította el.

VI.

Se vagyonod, se haderőd nincs akkora, mint nyílt ellenségeidnek, így hát szövetségeseidtől kell kérned, ez pedig rendkívül veszélyes. Először is, hogy a költségekbe ne szakadjanak bele.
85 Másodszor, hogy ne keseredjenek el attól, amit viszonzásként kapnak. Harmadszor, hogy a balszerencse meg ne törje őket. Negyedszer, hogy egymás között szét ne húzzanak. Ötödször, hogy más háborúba ne keveredjenek bele. Hatodszor, hogy hatalmadra ne váljanak féltékennyé. Végül pedig, hogy ne pártol-
90 jon el valamely okból az a sok ember, akik nem értenek egyet és egymással ellenkező véleményen vannak. Erre tanított téged a te Németországod, amikor V. Károly idejében a fejedelmek kiszolgáltatták a városokat.²⁸² Alaposan meg kell hát fontolnod, hogyan légy ellenségeidnek méltó ellenfele.

²⁸² Ez a mondat nehezen értelmezhető, az egyik német fordítás úgy tűnik félre is érti: „a fejedelmek a császárnak átadták a császári városokat”. Valószínűleg a schmalkaldeni háborúra utalhat, amikor városok magukra maradván nem csak megadják magukat a császárnak, hanem kemény sarcot is fizetnek. A fejedelmek alatt elsősorban Móric szász választófejedelemre utalhat, aki a schmalkaldeni szövetséget cserben hagyva a császár pártjára állt. A városokra a schmalkaldeni háborúban lásd *Thomas A. Brady: Communities, Politics, and Reformation in Early Modern Europe*. Leiden 1998. 109–129.

VII.

Neque solum hostium, quae modo est, potentiam expendas velim, sed eam, quam extrema pericula vel desperatio efficere potest. Qui vincitur, et magno animo est, undique arma habere potest. Quid si Ferdinandus, Leopoldus, Carolus, alii extrema tentent? Si iura sua Venetiis transcribant? Si Magnatibus Poloniae vel illi Regno Lusatiam, Silesiam, Moraviam tradant? Quid si ius suum non dico Hispano aut Franco, sed cuivis alteri offerant? Quid si foederum vigore ultro oblata a Turcis auxilia accipiant, unde tu et Gabor petiistis? Putas Turcam tam speciosam causam deserturum? Quid si Hispanus cum Turca pacem faciat? Quid si Istriam, Carniolam, Carinthiamque Venetis divendant? Itaque securus esse noli, victor inexpectato ferieris ictu. Miserorum est industria, numquam alto sanguini deest miseratio, numquam afflictis auxilium. Sed quid me diffundo? Ferieris, a quo minime putabas.

VIII.

De amicis scito paucos esse tibi: Socer, Uxor, Dux Bullionius, quidam agnati, Frater, si coluntur, amici sunt. Caeteri fortunam tuam venerantur, suae spei, suae promotionis sunt amici, quibus nisi tu satisfacias, et cito ac ubertim satisfacias, experieris proditores ac transfugas. Quotus enim quisque te tua non sua causa secutus est? Quotus quisque recedens tibi non male dicit? Sed de amicis tuis speciatim considera.

106–107 Qui vincitur...potest] Ezt a mondatot az ÖNB Cod. 6024 és 13390 kihagyja
114 Istriam] Stiriam (OSZK Quart. Lat. 1252). Az augsburgi német fordítás itt örökös tartományokról beszél 127 Frater] non admodum abundantes Frater (OSZK Röpl. 523) 129 satisfacias] satias (OSZK Quart. Lat. 1252). 129 et cito...satisfacias] 1621, 1627 kihagyja .

VII.

Arra kérlek, ne csak azt mérlegeld, hogy az ellenségnek épp
105 mekkora ereje van, hanem azt is, hogy mit tud tenni végve-
szélyben vagy végső elkeseredésében. Ha valaki legyőzöttként
nem veszi el a fejét, bárholnan fegyveres támogatásra lelhet.
Mi van, ha Ferdinánd, Leopold, Károly és mások a végsőig
elmennek? Ha lemondanak jogaikról a velenceiek részére? Ha
110 átadják Lausitzot, Sziléziát és Moraviát Lengyelország mág-
násainak, vagy magának a lengyel királyságnak? Mi van, ha a
jogaikat, ne adj isten, nem a spanyoloknak vagy a franciáknak,
hanem bárki másnak ajánlják fel? Ha elfogadják a szövetség-
kötésekből eredő és az önként felajánlott török segéderőket?
115 Onnan [kapnának], ahonnet te és Gábor kértetek? Gondolod,
hogy a törökök lemondának egy ennyire vonzó lehetőség-
ről? Mi van, ha a spanyolok kiegyeznek a törökökkel? Ha [a
Habsburgok] Isztriát, Krajnát, Karintiát kiárúsítják a velencei-
eknek? Ne akarjál hát gondtalanul élni, mert győztesként nem
120 várt csapások fognak érni. A szorgoskodás a nyomorultakra
jellemző; a nemes vérűeknek mindig kijut a szánalomból, ha
bajba jutnak, mindig támad segítség. De minek ragozzam? On-
nan fog csapás érni, ahonnan a legkevésbé számítasz rá.

VIII.

Tudom, hogy barátokból nem sok jutott számodra: apósod,²⁸³
feleséged,²⁸⁴ Bouillon hercege,²⁸⁵ némely féltestvéred, fivéred,
akikkel ha törődsz, a barátaid. A többiek a szerencsédet bámul-
ják és a saját reményeiknek, saját előrejutásuknak a barátaik,
130 amelyeknek ha nem teszel eleget, méghozzá azonnal és bőségs-

²⁸³ I. Jakab (1566–1625), Anglia, Skócia és Írország királya (Skóciában VI. Jakab).

²⁸⁴ Stuart Erzsébet (1596–1662) főhercegnő I. Jakab király egyetlen lánya. Descartes-tal folytatott későbbi levelezése nem rég jelent meg magyarul: Descartes levelei Pfalzi Erzsébet hercegnőhöz 1643–1649. Bp. 2008.

²⁸⁵ Henri de La Tour d'Auvergne, Bouillon hercege (1555–1623) V. Frigyes nagybátyja volt.

IX.

Bohemi amici nequaquam sunt. Id verius quam credibilius est, senties id tamen ubi acta perpenderis. Primum non honoris 145
tui causa sed necessitate compulsi te Regem dixere et quidem
a Saxone Bavaroque repudiati; et magna tamen concertatio
fuit, ne Saxonem invitum praeferrent aut Gabrielem. Deinde
liberi esse statuerant esse more Hollandiae et Venetiarum et
iam Helveticas Respublicas meditabantur, sed positi inter Du- 150
ces et Reges, cum viderent subsidia non dari a principibus in
tam pernicioso exemplo cum etiam adverterent in electione
Imperatoria, ratione statuum non haberi, sed Regis, non in-
consultum arbitrati sunt, caeremoniali coronatione sibi auxilia
parare. 155

Tertio clarius etiam odii sui signum in te iam ostendunt,
cum eas tibi conditiones ferunt regnandi, quas moderati domi-
ni Mancipiis imponere vix solent. In omnia eorum acta agen-
daque iurare cogaris. Si delinquas ipsi tui sunt actores, testes,
iudices, forte et praecipitatores. Bellum tu gerere, scribere mi- 160
litem, iis invitis non potes, illi sine te et contra te possunt. Ar-
mamentaria habere tibi non licet, illi habere volunt. Denique
eorum senatusconsultis subscribere cogaris etiam in tuum et
tuorum opprobrium, etiam contra tuam salutem; ni faxis, rex
non eris. Neque te moveant blanditiae et obsequia, plus affec- 165
tat in huiusmodi rebus simulatio et ostentatio, quam veritas et
amicitia faciant. Fictioni multis opus est tegumentis, ne pateat:
cave igitur illis credas. Naturam eorum perdisce: inter vapo-
res cerevisiae ructusque iam saturi et oppleti deliberant; atque
ad ea, quae cogitarunt, efficienda, praecipites sunt celeresque. 170

gel, akkor árulókkal és hűtlenekkel találod magadat szemben. Hányan vannak hát azok, akik temiattad követnek tégedet és nem saját ügyükben járnak a nyomodban? Mily kevesen van-
140 nak azok, akik, ha visszahúzódnak, ne átkoznának? De a barátaidról külön-külön elmélkedjél.

IX.

A csehek egyáltalán nem barátok. Ebben több igazság van, mint
145 amennyire hihető, de nézd mégis azt, amit tetteikből leszűrhetsz. Először is nem a te irántad való tiszteletből, hanem a szükségteől szorítva választottak királyukká, miután a szász és a bajor fejedelem visszautasította őket, és még az is nagy vitához vezetett, hogy ne az őket visszautasító szász fejedelmet vagy Gábort hívják meg.
150 Másodszor, Hollandia mintájára szabadnak nyilvánították magukat, és a velenceiek vagy a helvétek köztársaságáról morfondíroztak, de királyok és hercegek közé szorulva, miután látták, hogy egy ilyen veszedelmes ügyben a fejedelmek nem fognak segítségükre sietni, és belátták, hogy a császárválasztásba a rendeknek
155 nincs beleszólása, csak a királynak,²⁸⁶ nem tartották rossz lépésnek, ha koronázási szertartás révén növelik súlyukat.

Harmadszor, a te irányodba érzett gyűlöletük még nyilvánvalóbb jele mutatkozik meg azokban a feltételekben, amelyekhez uralkodásodat kötötték, amelyekkel a józanabb urak még
160 rabszolgáikat sem szokták gúzsba kötni. Minden cselekedetüket és elhatározásukat szentesítened kell, ha ellenállnál, maguk lesznek ügyvédeid, tanúid, bírúid és talán letaszítóid. Hadat viselni, katonákat besorozni ellenükben nem tudsz, ők viszont nélkülöd és ellenedben is tudnak. Fegyvertárat nem tarthatsz,
165 ők viszont akarnak maguknak. Ezen kívül bármit alá kell írnod, amit a királyi tanács elhatároz, még ha rád vagy híveidre szégyent is hoz vagy épséged veszélyezteti; ha nem teszed meg,

²⁸⁶ Vagyis republikánus berendezkedéssel Csehországnak nem lehetne befolyása a császárválasztásra.

Bohemia indigenis Regibus semper noverca fuit, tibi extero ne spera matrem fore. Dum alios timet, dum a te sperat, paulum interquiescit, te si timere coeperit, a te si sperare desierit, redibit ad ingenium.

X.

Cum igitur Bohemi natura sint asperi, efferi, contumaces, in consiliis abrupti, in executione inopinati, recte facies, si te nondum regem esse, nec ipsos tuos subditos arbitreris.

Arborem te esse cogita, quae non radicibus fixa, suis ipsa membris firmetur in terram depressis, sed quam fulcra et statumina sustentant externa, quorum nonnulla de facili succidi et abrum- 190
pi possunt. Perpende nullam esse diuturnam potentiam, quae suis viribus nixa non est. Tuum imperium, non nisi consensu parentium, validum esse potest: at consensus ille momentaneus volubilisque est. Experieris, ubi Austriacos timere desierint, ubi tributa exegeris, ubi supplicia decreveris. Imo non obscure te 195
Lutherani et Hussitae detestantur, Saxonemque respectant, ut suae libertatis vindicem. Nec defuerunt, qui censuerint te puerum coronandum et tollendum, ut Augustum Cicero laudandum et tollendum dixit.²⁸⁷ Tu ne committe ut tolli possis.

²⁸⁷ Cic. Fam. 11, 20, 1. Ebben a levelében Brutus beszámol Cicerónak, hogy azt állítják, Cicero ezeket a szavakat mondta Octavianus kapcsán: „diceret te dixisse, laudandum adolescentem, ornandum, tollendum.” Florian

nem leszel király. Ne hagyd, hogy hízelgés vagy szép szó legyen a lábadról. Ezekben a dolgokban messzebbre lehet jutni színleléssel és hitegetéssel, mint igazmondással és barátsággal. A tettetéshez, hogy ki ne derüljön, sokféle álcára van szükség,
175 vigyázz hát, ne higgy az övéiknek. Ismerd ki alaposan a természetüket: sörös lehelettel és bőfögések közepette, teli gyomorral eltelve hozzák meg döntéseiket, majd azt, amit kigondoltak, villámgyorsan végrehajtják. Csehország a honi királyokkal mindig mostohaanyaként bánt; ne várd, hogy veled, idegennel
180 majd édesanyaként bánjanak. Amíg másoktól fél és benned reménykedik, egy ideig még nyugton marad, de amint tőled kezd félni és már nem reménykedik, visszatér természetéhez.

X.

185 Miután Csehországban az emberek természetüknél fogva faragatlanok, durvák, nyakasak, döntéseik elhamarkodottak, cselekedeteik kiszámíthatatlanok, jobban teszed, ha úgy tekintesz magadra, mint aki még nem a királyuk és úgy gondolsz rájuk, mint akik még nem az alattvalóid.
190 Gondold el, hogy egy fa vagy, amelynek nincsenek szilárd gyökerei, hanem lehajló ágaival támaszkodik a földre, de ezeknek a külső támasztékoknak a darabjai könnyedén letörhetnek és leszakadhatnak. Gondold meg, hogy egyetlen olyan hatalom sem tart sokáig, amely nem a saját erejére támaszkodik.
195 A te birodalmad az alattvalók konszenzusa nélkül nem lehet erős, de a konszenzus csak időleges és változékony. Amint az ausztriaiaktól már nem félnek, amint adókat hajtasz be, amint büntetéseket kezdesz kiszabni, magad is meg fogod tapasztalni. Sőt, a lutheránusok és a husziták egyáltalán nem titkolják,
200 hogy lenéznek: a szász fejedelemre mint szabadságuk védelmezőjére várnak. Voltak, akik amellet érveltek, hogy téged mint gyermeket megkoronázzanak, majd legyilkoljanak, mint ahogy Cicero is Augustus dicsőítésére majd meggyilkolására bíztatott. Ne adj rá esélyt, hogy eltehessenek láb alól.

XI.

Haec ut penitus pervideas, cognatum Mauritianum et Hollan-
das specta. Nemo ab hominum memoria periculosius, felici-
usque pro patria gessit bella, quam Mauritius, nemo paterna
memoria gratiosior fuit, in nullum maior civitatum affectus
fuit. Quae enim non dixerunt feceruntque, cum triumphantem 210
exciperent? Quae non dederunt pollicitique sunt, cum etiam
virgines nudas publicitus offerrent. Nunc vero nisi occupas-
set facinus, ille cadaver esset, regnaret Barneveltius. Causa est,
perpetuum certamen inter libertatem et regnum. Eadem est in
Bohemia. Tu cupis esse Rex absolutus, non larva Regis, cupis 215
omnes tibi subditos esse, illi cupiunt esse maxime liberi, nec
regem quicquam, nisi quod illi volunt, posse. Dum igitur illi
immoderatam petunt libertatem Regibus dominantem, Tu non
precarium, sed obnoxium in subditis obsequium, necesse est
motus oriri, ut nunc videmus in Belgio, ubi omnia tentantur, 220
nec tamen magnis multorum odiis ulla potentia par invenitur.
Itaque praestabit Belgium totum in servitutem rapere, quam
tam anxio imperio tenere, quod nunc mutatis pro conditione
temporum magistratibus feliciter inchoatum est.

Schaffenrathnak köszönöm a hivatkozás megfigyét. A „machiavellista” Ciceróra való utalások a szövegben nyilván nem véletlenek, egyfajta poszthumanista újértelmezési kísérletnek lehetnek elemei.

XI.

Hogy ezt jobban átlásd, vessél egy pillantást atyafidra, Móricra²⁸⁸ és a hollandokra. Emberi emlékezet óta senki nem viselt veszélyesebb és egyben sikeresebb háborút a hazájáért, mint Móric, senki nem volt méltóbb apja emlékéhez,²⁸⁹ jobban senkiért nem lelkesedtek a városok. Mit nem mondtak vagy tettek, amikor győztesként bevonult? Mit nem adtak oda vagy ígértek meg, mikor még meztelen szüzeket is nyilvánosan felajánlottak? Ma viszont, ha nem tett volna gazemberségeket, már holttestként heverne, és Oldenbarnevelt uralkodna helyette.²⁹⁰ Oka nem más, mint a szabadság és a királyi hatalom közötti állandó ellentét.²⁹¹ Ugyan-

²⁸⁸ Nassaui Móric, orániai herceg (Maurits van Nassau, 1567–1625), Hollandia helytartója (stadhouder), V. Frigyes rokona volt (Frigyes apja Louise Juliana Vom Nassaut veszi feleségül, aki Móric féltestvére volt). Legújabb: A. Th. van Deursen: Maurits van Nassau 1567–1625. Amsterdam 2000; J. G. Kikkert: Maurits van Nassau. Soesterberg 2008.

²⁸⁹ I. Vilmos orániai herceg, a Hallgatag (1533–1584), a németalföldi szabadságharc egyik legfontosabb vezéralakja.

²⁹⁰ A németalföldi vallási-politikai küzdelemnek többek között az egyik tétje, hogy az egyes tartományok és főleg Johan van Oldenbarnevelt államügyész vezette Holland, illetve az arminiánus/remonstráns városok (akik a predesztináció szigorú értelmezését elutasították) megőrizték vallási-politikai függetlenségüket vallási-politikai ellenfeleik, a gomaristák (ellenremonstránsok, vagyis radikális kálvinisták) és a velük szövetséző, a közös hadsereget irányító Móriccal szemben. Mórict a politikai és stratégiai ellentétek ellene fordítják egykori támogatójának, a spanyolok elleni szabadságharc másik vezetőjének, Van Oldenbarneveltnak. 1617 során Móric és pártja több szinten győzedelmeskedik az arminiánusok felett, 1618-ban letartóztatja Van Oldenbarneveltet, majd a számtalan közbenjárás ellenére 1619 májusában a bírósággal kimondatja halálos ítéletét. Így Móric szinte korlátlan ura lesz a köztársaságnak. A dordrechti zsinat (1618–1619) hatására Móric támogatásával a gomaristák elfoglalják az arminiánusok helyét a tudományos életben és a városi tanácsokban. Lásd *Jonathan Israel: The Dutch Republic and the Hispanic World, 1606–1661*. Oxford 1982. 61–65, 443–460; *Herbert H. Rowen: The Princes of Orange: the Stadholders in the Dutch Republic*. Cambridge 1990. 45–53; *Jonathan Israel: The Dutch Republic: its Rise, Greatness, and Fall, 1477–1806*. Oxford 1995. 453–471. *Maarten Prak: The Dutch Republic in the seventeenth century*. New York 2005. 33–36.

²⁹¹ Ez a mondat az *Oratio paraenetica* mondanivalójára emlékeztet. Lásd fentebb a 102. oldalt.

XII.

Venio ad alios amicos, quos difficulter invenies, si iudicaveris Bohemos amicos non esse. Gabor Transylvanus tibi amicus 255 non est, sed odio Caesaris et timore foedus tecum pepigit, ut dum te obiicit periculis, ille Hungariam teneat muniatque. Bohemiae regnum et ille affectavit, sed spe tua frustratus, ringitur, quod tecum hanc partiri praedam debeat, cum primum poterit, quod dimisit invitus, omni conatu recuperare conten- 260 det. Sua te regem factum iactitat opera, praemia petit; Novit is probe, non posse Hungariam contra Turcas, Tartaros, Venetos, Polonos, ipsos Hungaros a se defendi, nisi aliis regnis provinciisque adiectis. Bohemiam itaque additasque illi ditiones suae Coronae esse necessarias non immerito putat. Cum vero ius 265 eligendi Regis in Bohemia procures sibi vendicent non difficulter in suam sententiam hos pelliciet, facietque tibi, quod tu Ferdinando et quod ipse Domui Austriacae. Immo si Caesar illi Hungariam in feudum donet, nisi a moribus suis degene-

257 Hungariam] Ungariam (ÖNB Cod. 13390) 269 moribus suis degeneraverit] majoribus suis denegaverit (ÖNB Cod. 6024 és OSZK Quart. Lat. 1252)

ez a helyzet Csehországban. Egyeduralkodó akarsz lenni, nem
240 pedig bábkirály, azt kívánod, hogy mindenki alattvalód legyen;
ők viszont a lehető legnagyobb szabadságra vágynak, még a ki-
rály is csak azt tehesse, amit ők akarnak. Minthogy a királyaik
felett korlátlan szabadsággal akarnak uralkodni, és te az alatt-
valók iránt – tetszik, nem tetszik – engedelmességgel tartozol,
245 szükségszerű, hogy felfordulás támadjon, amint azt Németal-
földön is láthatjuk, ahol mindennel próbálkoznak, a nagy gyű-
lölködéstől mégsem merül fel egyetlen egyenrangú hatalmi erő.
Így aztán egész Németalföld szolgaságra fog jutni,²⁹² [inkább]
minthogy e zaklatott hatalom révén megtartsák azt, amit már
250 kezdtek az idők változásának megfelelő hivatalnokcserékkel
[megszerezni].²⁹³

XII.

Rátérek most a többi barátodra, akiket nem egykönnyen fogsz
255 meglelni, ha belátod, hogy a csehek sem barátaid. Erdélyi Gá-
bor nem barátod, csak a császár iránti gyűlöletből és félelem-
ből lépett veled szövetségre, hogy Magyarországot birtokolja
és erősítse, miközben téged veszélybe sodor. A cseh királyságra
ő is áhítozott, de miután álmai megghiúsultak, a fogát csikorgat-
260 ja, hogy veled kell e prédán osztoznia. Amint lehetősége lesz
rá, minden erővel azon lesz, hogy visszaszerezze, amiről aka-
ratán kívül lemondott. Azzal henceg, hogy neki köszönheted
királyságodat, és tartja a markát. Jól tudta, hogy egymaga nem
képes Magyarországot a törökök, tatárok, velenceiek, lengye-
265 lek és maguk a magyarok ellen megvédeni, hacsak más király-
ságokat, területeket hozzá nem csatol. Így aztán nem ok nélkül

²⁹² Ez egybeesik a spanyolok korabeli véleményével, akik azért sem akartak újabb háborút kirobbantani Németalföld északi felével, mert a háborútól megerősödésüket, a békétől viszont lassú dezintegrációjukat várták. Duerloo, L.: *Dynasty and Piety* i. m. (128. jegyz.) 437.

²⁹³ Van Oldenbarnevelt elfogatása után Móric megerősödésének hatására a városi tanácsokban az arminiánusok helyét gomaristák veszik át. Lásd a 290. és 333. jegyzetet.

raverit, omnibus paratus erit contendere viribus, ut Bohemia Austriacis restituatur.

XIII.

Multo minus Turcam fidum amicumque existimabis. Iucundissimum ille sibi in vestibulo Portae suae spectaculum de vestris pugnis exhibet: Victor pariter et victus praeda eritis. Sic arietes 285 spectante lupo et inhiantе concurrunt: Sic galli gallinacei plaudente aquila praeliantur. Axioma Turcarum est nulli Christiano, nisi commodi sui causa amicum esse. Nullum hactenus bello, si omnes evolvans annales, iuvit, quem non in miserandam redegerit servitutem, fidem sola utilitate ac quaestu metitur. 290 Tot opum ac virorum impendiis pro Hungaria depugnavit, toto Europae corpore illa defensa est. At

*...quod optanti promittere nemo
auderet, volvenda dies en obtulit ultro.*²⁹⁴ 295

Sine sanguine, sine sumptu Hungariam tenet, per vasallum fidum possidet, tributum accipit, ius traducendi exercitus habet. In Moraviam, Bohemiam, Silesiamque, et si non statim moverit, tu semper eum expectabis. Nam Gabriel eius praesidio 300 Transylvaniam obtinet, eiusdem Hungariam occupat, Bassae subsidio militem paratum habent, vocati et invocati aderunt,

299 Silesiamque] Slesiamque (OSZK Quart. Lat. 1252) 301 Hungariam] Ungariam (OSZK Quart. Lat. 1252)

²⁹⁴ Vergilius, Aeneis, IX, 5–6.

gondolja, hogy Csehország és a hozzácsatolt területeknek koronája alá kellene tartozniuk. És minthogy a királyválasztás jogát Csehországban a főnemesek maguknak követelik, nem lesz nehéz őket saját oldalára édesgetnie: azt teszi majd veled, amit te tettél Ferdinánddal, vagy Ferdinánd az ausztriai házzal. De ha a császár Magyarországot hűbérbe adja neki, minden erejével kész lesz azon ügyködni – ha csak szokásai el nem fajulnak
280 –, hogy Csehország visszakerüljön az ausztriaiakhoz.

XIII.

Nála is sokkal kevésbé fogod a török uralkodót megbízhatónak és barátodnak gondolni: portai udvarából nézve szemet
285 gyönyörködtető látványnak tűnnek ütközeteitek. Győztesként és legyőzöttként egyaránt prédává váltok. Így csapnak össze a kosok a tátott szájjal bámuló farkas előtt, így kakaskodnak a baromfiudvar kakasai a sas legnagyobb örömére. A törökök axiómája, hogy kereszténnyel csak akkor barátkoznak, ha az
290 érdekükben áll. Még senkinek sem siettek fegyverrel a segítségére úgy – még ha át is lapozod az összes krónikát –, hogy azt ne taszították volna nyomorúságos szolgaságba; a hűséget egyedül a haszonban és a nyereségben mérik. Annyi sok költséggel és emberáldozattal küzdöttek Magyarországért, [ame-
295 lyet] egész Európa teste védelmezett.²⁹⁵ De...

*...amit ha kívánsz, örökéletű sem mer ígérni,
Senki, ma ím az idők forgása megadja magától.*

300 Hű vazallusán keresztül vérveszteség és költségek nélkül bírja Magyarországot, adót fizetnek neki, és megengedett, hogy hadseregével átvonuljon. Ha nem is fog azonnal bevonulni Moraviába, Csehországba és Sziléziába, a jövőben bármikor számíthatsz rá. Gábor az ő védelme mellett bírja Erdélyt és

²⁹⁵ Ez is a szerző német származására utaló megfogalmazás. Vö. 60. o.

urbes pro cautione ac pignore, ut Lippiam in Transylvania accipient.

An tu fore speras, ut Turca suis moribus non utatur? cur tam perfide, atrociter, periculoseque Germaniae imperium infestavit, si nunc te secure regnantem sinet? At servet sane fidem, at tu illi credere nequaquam debes, quia nunquam hactenus servavit fidem. Legationes igitur tuae, quas partim praemisisti Constantinopolim, partim nunc adornas, profusa etiam donaria, quibus Turcas demereris, subiectionis tuae Symbola erunt, securitatis vades non erunt. Hoc sane horrendum est, Regnum tuum, cum primum violare fidem visum illi fuerit, in eius fore potestate, si ad altam te portam suam vocaverit eundum esse. Si ut arma Turcicis coniuncta contra quempiam Christianum convertas iusserit, idem facere cogaris, quod ante bienium tuus Gabor fecit contra Polonos, exercitum suum duce Schender Bassa expediendo. Nec insolitum tibi videri poterit, si fidem Turca fallat, cum ipse, ut de Gabor taceam, tot modis, iusiurandum et fidem regnandi causa violaveris et exemplum contra te dederis. Ego vero puto Turcam et tibi et Gabrieli tunc fore infestio-
rem, cum vos felices putabitis. Nam Turca hactenus id egit, ut discordiis Christianorum rem stabiliret suam, nunc si Te, Gabrielem, Venetos ac Principes quosdam Germaniae concordēs viderit, sibi timebit. Itaque pulsīs Austriacis nos dissipabit, disiunctos invadet, Te per Gabrielem, Venetos per alios vastabit.

309 fore] forte (OSZK Quart. Lat. 1252, ÖNB Cod. 8852) 310 infestavit] infestarunt (OSZK Quart. Lat. 1252) 318 eundum] eundem (ÖNB Cod. 6625 és 13390, OSZK Röpl. 523, ill. a Verhoevennél megjelent egyik példány: Weber [7. jegyz.], 124, no. 7) 319–320 Si ut... iusserit] Sicut arma Turcicio conjuncta, contra quempiam Christianum conversa iusserit (ÖNB Cod. 6024) 320 convertas] ezt a szót az OSZK Quart. Lat. 1252 kihagyja, míg a legtöbb példány vesszőt tesz utána 327 stabiliret] stabilirat (OSZK Quart. Lat. 1252)

hasonlóképp birtokolja Magyarországot, a pasák a megsegítésére csapatokat tartanak készenlétben, amelyek hívására vagy hívatlanul is bevonulnak, hogy zálog vagy biztosíték gyanánt
310 városokat szerezzenek meg, mint ahogy Lippát Erdélyben.

[Talán] azt reméled, hogy a török nem úgy fog eljárni, ahogy szokott? Minek zaklatta [volna] a német birodalmat oly álnokul és kíméletlenül, annyi veszélyt hozva rá? Hogy téged majd békében hagyjon uralkodni? De még ha most rá is szolgálna a
315 bizalomra, akkor sem kell soha hinned neki, mert eddig még soha nem szolgált rá. Azok a követségeid, amelyeket részben már elküldtél Konstantinápolyba, részben most készítesz elő és látsz el bőségesen szent adományokkal, hogy a törököt leköteld, nem a biztonságodat fogják szolgálni, hanem alávetettsé-
320 gedet kifejezni. Valóban szörnyű, hogy amint eszébe jut, hogy hitszegővé váljon, azt nyugodtan megteheti, és amikor a magas portára magához rendel, menned kell. Ha pedig azt parancsolja, hogy a török seregekkel egyesült haderődet fordítsd valamely keresztény fejedelem ellen, ugyanarra fogsz kényszerülni, mint
325 amit két évvel ezelőtt a te Gáborod tett,²⁹⁶ mikor a lengyelek ellen hadait Iszkender pasa vezetése alá engedte. Ne lepődj meg, ha a török majd megszegi a szavát, amikor magad is, hogy Gáborról ne is beszéljek, az uralkodás érdekében annyiféleképpen megszegted esküdet és szavadat, és saját magadat cáfoltad meg.
330 Úgy gondolom, a török akkor jelent majd igazi veszélyt rád és Gáborra, amikor éppen szerencséseknek érzitek magatokat. Eddig ugyanis azon volt, hogy a keresztények meghasonlását kihasználva saját útját egyengesse. Ha mármost azt látja, hogy te, Gábor, a velenceiek és egyes német fejedelmek egyetértésben

²⁹⁶ Bethlen nem két évvel korábban, hanem 1617-ben kényszerült Iszkender pasát Lengyelország elleni hadjáratára elkísérni. A parancs ellenére, csapatai vonakodására hivatkozva, az erdélyi fejedelem nem csatlakozik Iszkenderhez, Prutnál megáll, és csak a tárgyalásokban vesz részt. *Sudár B.*: Iszkender és Bethlen Gábor i. m. (1. jegyz.) 987.

XIV.

Quae de Turcis, deque Tuo Transylvano Gabor attigi, ut uberiorius noris, iuvat, cognosces autem ex litterarum copiis fideliter ex originali transcriptis. Disces sane ex illis artem cum Turcis tractandi, nec pudeat pigeatque a Veterano, quique magnam virilis aetatis partem apud Turcas contrivit, tyronem in hac palaestria discere. Sed et intelliges distincte, quem in scopum curas cogitationesque suas Gabor direxerit. Ut autem promptius assequaris, quae prioribus litteris habentur: scire debes Gabrielem Tuum contra principem ac dominum suum validum Turcarum exercitum in ipsa Transylvaniae viscera duxisse, eaque miserandum in modum vastata direptaque sublato Gabriele Bathoreo, Principatum sibi firmasse. Turcas multis Christianorum millibus in diram servitutem abductis Transylvania excessisse. Ut igitur navatae operae promissa iamdudum praemia Turcis exsolverentur, collectis omnibus Transylvaniae viribus, bellum contra sanguinem suum movit, quas Turcis promiserat arces, valida Christianae Reipublicae praesidia, iisdem consignaturus. Praesidiarii tantum facinus aversati cedere noluerunt, sed muris vi tormentorum deiectis ac dissipatis, Lippa in primis moenibus cincta ac duplici arce munita, deinde Solymos, Eperies, Totvaraggya, Margita, Monostor, Arad, Syri, Faesat, occupata, Turcisque in manus tradita, longeque maior tractus Hungariae Turcis hac deditionis ratione cessit, quam sedece-nali superiorum annorum bello, ab iisdem fuerit occupatus.

347 noris] notis (ÖNB Cod. 13390); noxis (OSZK Quart. Lat. 1252) 355 eaque] atque (ÖNB Cod. 6024) 357 Bathoreo] Bathorio (OSZK Quart. Lat. 1252); Bothereo (ÖNB Cod. 6024) 366 Eperies] Eperjes (OSZK Quart. Lat. 1252) 366 Faesat] Facsat (OSZK Quart. Lat. 1252); Fascat (ÖNB Cod. 6024); Faosat (1621) 366 Totvaraggya] Totvaradgya (OSZK Quart. Lat. 1252); Vorvaraggia (1621, 1627) 366 Margita] Marhyta (ÖNB Cod. 6024)

340 vagytok, félelmei támadnak: következésképp rajtaüt az ausztriaiakon, minket pedig szétszór és egymástól szétszakítva letámad, téged Gáborral, a velenceieket pedig másokkal veret szét.

XIV.

Hogy jobban belásd és hasznodra legyen az, amit eddig a törökökről és a te erdélyi fejedelmedről, Gáborról, röviden elmondtam, megtudhatod ugyanazt eredeti levelek hűen átirat másolatából. Megtanulhatod belőlük, hogyan kell a törökökkel
350 bánni. Ne szégyelld és ne bosszantson, hogy a kiszolgált katonára, aki férfikorának jó részét a törököknél vesztegette el,²⁹⁷ a hadban járatlan újoncot ezekre a dolgokra oktatja, hanem értsd meg, milyen cél elérésére irányulnak Gábor fáradozásai és gondolatai. Az első levél jobb megértéséhez tudnod kell,
355 hogy a te Gáborod ura és fejedelme ellen hatalmas török sereggel egész Erdély mélyére benyomult, és miután azt szörnyűséges módon feldúlta és kifosztotta, és Báthory Gábort a helyéről elmozdította, a fejedelemséget a maga számára bebiztosította. Ezek után a törökök, több ezer keresztényt borzalmas szolgál-
360 ságba taszítva, kivonultak Erdélyből.²⁹⁸ És hogy a jól végzett munkaért a rég megígért jutalmat a törökök megkaphassák,²⁹⁹

²⁹⁷ Ez a lekicsinylő utalás Bethlen Gábor törökök körében szerzett tapasztalataira felettébb gyakori volt magyarországi és ausztriai ellenségei körében. Bethlen oszmán időszakára legutóbb *Papp Sándor*: Bethlen Gábor hatalomra kerülése és uralmának első éve. Elhangzott a Bethlen Gábor és Európa c. konferencián. (Kolozsvár, 2013. okt. 25.)

²⁹⁸ Ez a helyzetértékelés többé-kevésbé megfelel a valóságnak. Bethlen valóban török hadak élén szerzi meg a fejedelmi hatalmat, és a török hadak valóban nagyszámú foglyot hurcolnak magukkal, mikor eltávoznak. Ezt a katolikus oldal (Klesl és Pázmány) sokáig Bethlen ösbűneként tünteti fel (evvel szemben sosem vetik szemére Báthory meggyilkolását, akiről úgy gondolják, hogy saját embereinek esett áldozatul). Báthory Gábor meggyilkolásának bécsi megtéltetéséről lásd *Balásfi T.*: Repetitio castigacionis i. m. [262. jegyz.], 51¹; *Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása. Századok 30. (1896) 128.

²⁹⁹ Lippa átadása nem Bethlen trónra juttatásának alkujához tartozott, már lényegesen régebbi követelés volt. 1599-től, Báthory Andrásról minden erdélyi fejedelemnek meg kellett ígérnie, hogy átadja.

Post hunc tam heroicum (Turcicae videlicet servituti nobi- 375
lissimam provinciae portionem mancipando) actum ad Vezir-
um Nakas Hassanem Bassam, priores literas ex castris ad
Lippam positis scripsit: Posteriores undenam quave occasione
dederit, ex ipsis percipies.

380

*Exemplum litterarum Betleheimi Gabor ad Vezirum Nakas;
Hasanem Bassam.*

Spectabilis et Magnifice Vizir Bassa, mihi semper benevole,
honorande Domine, Deus Vestram Magnificentiam conservet, 385
fortunatam reddat, et unum ipsius diem in terris in multa mil-
lia propagando in servitiis potentissimi invictissimique Cae-
saris beata prosperitate exornet.

Ab annis compluribus inter nostrum potentissimum invic-
tissimumque Caesarem et regnum Transsylvaniae alienationes 390
disceptationesque intercurrerunt ob adeptam nec redditam
Lippam. Diffiteri non possumus plurimas easque iustas ac evi-
dentes causas fuisse, ob quas nec Regnum nec qui huc usque
fuere Principes adduci potuerunt, ut eam redderent. Nam ex
quo priscorum Hungarorum progenitores relicta Scythia, fer- 395
ro absumptis harum terrarum incolis, Regnum acquisiverunt,
nullo unquam tempore vel auditum, vel lectum alicui, quod
gens Hungarica, non dico Arces, Civitates, tractus integros,
sed vel palmum terrae sine armis, sine sanguine, sine caede
gratis alicui concessisset. Ex quo autem gens Othomanica 400
contra Hungaros bella gerit, quacunque in arce soli Hunga-
ri milites fuere, quantumvis valida impressione premerentur,
haud sese dediderunt, ad unum omnes internecone deleri pro

376 Vezirum] Vizirum (ÖNB Cod. 6024); Vezerium (OSZK Quart. Lat. 1252): máshol
is következetesen „vezer” 389 nostrum] vestrum (OSZK Quart. Lat. 1252) 395
priscorum Hungarorum progenitores] Priscorum Hungarorum Progenitores (OSZK
Quart. Lat. 1252) 395 Scythia] Scythia (OSZK Quart. Lat. 1252); Schythia (ÖNB Cod.
6024) 400 concessisset] concessissent (OSZK Quart. Lat. 1252) 401 Hungaros]
Ungaros (OSZK Quart. Lat. 1252)

375 Erdély összes férfiját összegyűjtve háborút indított saját vére
ellen, hogy átadhassa azokat a várakat, amelyeket odaígért, és
amelyek a keresztény állam erős végvárai voltak. A vár védői
ellenezték e rettenetes gonosztettet, és a várat nem akarták fel-
380 foglalta az erős védőfalakkal és dupla erősséggel körbevett Lip-
pát, majd elfoglalta és ugyancsak török kézre adta Solymost,
Eperjest, Tótváradgyát, Margitát, Monostort, Aradot, Sirit és
Facsádot is, és ezzel Magyarországnak sokkal nagyobb részét
hagyta a törökre, mint amennyit az a megelőző tizenhat év so-
385 rán elfoglalt.

Ekkora hőstett után (mármint a tartomány e kitűnő részé-
nek török szolgaságba bocsátását követően) Gábor levelet írt
Nakas vezírnek és Hasszán pasának, az elsőt Lippa várából, a
másodikat valahonnét, ahol alkalma volt rá, amint azt magából
390 a levélből látni fogod.

*Bethlen Gábor az ő Nakkás Haszan pasájához írt levelének
másolata³⁰⁰*

395 Tekéntetes és nagyságos Vezér Pasa, nekem mindenben jóaka-
ró becsületes Uram, Isten Nagyságodat éltesse, szerencséltesse
és egy napját a földön sok ezerré tévén a hatalmas, győzhetet-
len császár szolgálatában boldog előmenetekkel látogassa!

Mennyi esztendőől fogva, hatalmas győzhetetlen császá-
400 runk és Erdélyország között idegenséges veszekedés forgott,
Lippának elvétele és foglalása miatt, nem tagadhatjuk; sok és
igaz nyilvánvaló okok miatt annak megadására sem ország,
sem az eddig való fejedelmek nem mehetnek. Mert mióta a

³⁰⁰ A leveleket az egykorú, 1621-es kiadásból közöljük (a modern helyesírás szerint, megtartva egyes régies szóváltozatokat). Magyar országnak i. m. (45. jegyz.) 24–25, ill. 16–18. A fordítás nagyobb pontatlanságait, eltéréseit szögletes zárójelben vagy lábjegyzetben jelöljük. A levelek eredetiségére és másolataira vonatkozóan lásd fentebb a 43–51. oldalakat.

defensione patriae maluerunt. Testantur id Alba Graeca, Temesvar, Gyula, Szigetum. 410

Nunc nostrae actiones et adversus potentissimum Imperatorem declarata sincera fidelitas longe aliter habent. Nam ut in potentissimum Imperatorem veram fidelitatem nostram restitutione arcis Lippae comprobaremus ob practicas plurimorum Germanizantium accedente praesidiariorum rebellione, et exercituum nostrorum multiplici difficultate, multorum insignium militum nostrorum sanguinis ac vitae profusione Civitatem assaltu, Arcem valida impressione occupavimus, ut vel hac ratione potentissimo Imperatori gratificemur. Interea ex parte Germanorum tametsi sub pacis praetextu multa donativa deferantur potentissimo Imperatori, alia tamen ex parte Georgium Homonnai in Transsylvaniam, Sorban Waiwodam in Walachiam valido exercitu instructos expediverunt. In subsidium quoque arcis Lippae (ne videlicet reddi illa per nos posset potentissimo Imperatori) ad instantiam praesidiariorum validus contra nos exercitus fuit expeditus. Verum nos accelerato itinere illius adventum praevertimus et iam civitatem occupaveramus, cum haec auxilia supervenerunt. Interim et arcis oppugnationem urgendo, et contra adventantes in campis depugnando, Deo adiutore contra utrosque feliciter rem gessimus. Arce igitur occupata et evacuata, iuxta clemens mandatum potentissimi Imperatoris Lippam una cum quinque arcibus et castellis ad eam spectantibus nos ipsi in manus Beglerbegi Temesvariensis, Spectabilis et Magnifici Mehmet Bas-sae consignavimus. 435

Ob hanc aeterna memoria dignam fidelitatis nostrae declarationem, cui parem nemo huc usque in tota natione Hungarica, forte nec alia versus Othomanicam gentem exhibuit, quam clementem protectionem, quantam bonorum affluen-

422 Homonnai] Homonnay (OSZK Quart. Lat. 1252) 423 Walachiam] Vayvodam in Valachiam (OSZK Quart. Lat. 1252) 434 Temesvariensis] Tömösvariensis (OSZK Quart. Lat. 1252)

régi magyaroknak eleje Zitiából kijött és fegyverekkel ezeknek
410 a földeknek lakosit elfogyatván az országot magáévá tőtte,³⁰¹
soha semmi üdőben a magyar nemzetség felől azt nem hallot-
tuk, sem nem olvastuk, nem hogy várakat és városokat és tar-
tományokat, de még csak egy talpa-alja földet is fegyvervonás,
vérontás és halál nélkül ajándékon senkinek adott volna. Miől-
415 ta az Ottomán nemzetség is vélek hadakozik, valamely várban
csak magyar vitézlő nép találtatott, akármely erős viadal ellen
is meg nem adták magokat; inkább egy lábig, lakóhelyekért
megölettettek.³⁰² Mindezekről Nándor-feirvár, Temesvár, Gyu-
la és Sziget elég bizonyságok.

420 Mostan a mi cselekedetünk és a hatalmas császárhoz muta-
tott igaz hívségünk ennél sokkal különben vagyon. Mert Lippa
várának megadásával, hogy ő hatalmasságához igaz hívségün-
ket megmutassuk és bizonyítsuk, sok németes emberek prakti-
kájából és a benne valóknak pártolkodások miatt, s hadainknak
425 is sokféle veszekedések miatt sok jámbor vitézinknek halállok-
kal, vérontásokkal nem gondolván a várasát ostrommal, a vá-
rát is erős viadallal vöttük kezünkhöz, hogy ő hatalmasságának
kedveskedhessünk. Holott a német részéről, noha ő hatal-
masságának békességnek színe alatt sok ajándékokat visznek,
430 mindazonáltal másfelől Homonnai Györgyöt Erdélyországára,
Sorbán vajdát Havasalföldre haddal készítik s indétják. Ide is
pedig Lippa várának segítséget és hadat bocsáttak volt elle-
nünk, kiket mi idején korán idevaló sietségünkkel megelőzván
a városa immár kezünkben volt, mikor segítségekre érkezte-
435 nek. De azért egyszersmind a várat is vívatván és a mezőbéli
ellenségünk ellen is harcolván az Úr Isten úgy akarta, mind a

³⁰¹ Vagyis a Szkítiából megérkező magyarok az itt lakókat fegyverrel kiirtották. Ez a mozzanat a reformkorban válik fontossá, amikor a nemzetiségi ébredés egyik sarkalatos kérdésévé válik, hogy a hódító magyarok miképpen viszonyultak az őslakóshoz.

³⁰² Vagyis a haza védelmében inkább azt választották, hogy lemészárolják őket az utolsó szálig.

tiam sperare debeamus a nostro clementissimo summaeque
dignitatis Caesare, quam amicitiam benevolentiamque a Vezi-
ris, quam ab universa Musulmanica gente gratitudinem id nos 445
summi in primis Dei ac per totum orbem diffusarum gentium
ac nationum perennaturo iudicio committimus. Capitis nostri
vitaeque propriae discrimine, tot insignium militum nostro-
rum sanguine, tam grande obsequium praestitimus, vel hac ra-
tione, gratiam ac favorem potentissimi Imperatoris demereri 450
satagentes.

De totius negotii cursu, deque postulatis nostris, quae po-
tentissimo Imperatori repraesentamus, Vestram Magnificen-
tiam Orator noster, qui illic est, plene edocebit, rogantes cum
omni affectu Magnificentiam Vestram digna postulata nostra 455
suo favore promota velit, quod nos una cum nostro regno omni
gratitudine demereri conabimur. Deus conservet Magnificen-
tiam Vestram diutissime incolumem. Datum in castris nost-
ris ad arcem Lippam positis, die 14 mensis Iunii, Anno 1616.
Magnificentiae Vestrae Benevolus, Amicus, Servitus Gabriel 460
Betlem

Posterioriores litterae Betlemi Gabor ad Schenderem Bassam

Spectabilis ac Magnifice Bassa; Bonis omnibus cumulet Deus 465
Magnificentiam Vestram. Quam sincere ac fraterne, quam gra-
to benevoleque affectu conatus semper fuerim Vestrae Mag-
nificentiae servire summus Deus sit testis. Nescio tamen quo
meo merito, Vestra Magnificencia, in meam perniciem et apud
splendidam portam et alibi multas fodit foveas, in quas ne pra- 470
ecipitarer Deus hucusque protexit.

Ego in Vestram Magnificentiam numquam deliqui, quin
potius, quantum potui, demereri laboravi, et vix non servus

445 ab] pro (OSZK Quart. Lat. 1252) 459 14] 4 (OSZK Quart. Lat. 1252); 16 (ÖNB
Cod. 13390) 463 Gabor] OSZK Quart. Lat. 1252 kihagyja

kettő között annyi előmenetelünk lőtt, hogy a vár kezünkben
akadott, kit az ő idejében megerősítvén az ő hatalmassága ke-
445 gyelmes parancsolatja szerint Lippa várát, hozzá tartozó öt
várakkal, kastélyokkal az ő hatalmassága kedves böcsületes
hívének, temesvári beglerbéjének a tekéntetes és nagyságos
Mehmet pasának [mi] magunk [a] kezéhez bocsátottuk.

Ilyen emlékezetre méltó hívségünknek megmutatásáért, ki-
450 hez hasonlót a magyar nemzetség között, sőt, talán még más
nemzetség[ek] közül is soha senki az Ottomán nemzetséghez
eddig meg nem mutatott minémű oltalmat és minden jókat vár-
hassunk a mi kegyelmes méltóságos császárunktól, utána való
vezéreitől minő szeretetet és barátságos jóakaratot, az egész mu-
455 zulmán nemzetségtől pedig minden háládatosságot, azt csak a
nagy Istennek és a széles világon minden nemzetségeknek emlé-
kezetben maradandó ítéletekre támosztjuk. Fejünkkel, életünkkel,
sok jó vitézink vérek hullásával ilyen nagy szolgálatot véghezvit-
tünk, és ő hatalmasságának így is kedvét keresni igyekeztü[n]k.

460 Mely dolognak minden állapotáról és ő hatalmasságának
előttünk álló kívánságinkról Nagyságodat ott benn való fő-
követünk mindenképpen tudósítja és értésére adja. Szeretet-
tel kérvén Nagyságodat, igaz és méltó kívánságinkra, mutassa
szeretettel való jóakarátát, kit én is, országgommal egyetemben,
465 minden üdőben vehessek háládatossággal. Tartsa meg az Úr
Isten Nagyságodat sokáig jó egészségben. Datum ex Castris
nostris ad Arcem Lippensem positus; die 14.³⁰³ Mensis Junii,
Anno 1616. Nagyságodnak jó akarattal szolgál Bethlen Gábor.

470 *Bethlen Gábor következő levele Szkender pasához.*

Tekéntetes és Nagyságos Pasa, Isten minden jót adjon Nagysá-
godnak! Minémű igaz atyafiúsággal, hálaadó jóakarattal igye-

³⁰³ „Kelt Lippa vára közelébe eső erősségeinkben, 1616. június 14-én.” Vö. a latin fordítással.

ipsius vectigalis fui. Quolibet enim anno multa donaria, supellectilem argenteam, pecuniam numeratam, salem debui Vestrae Magnificentiae pendere, quarum rerum testes habeo, quos producam, cum oportuno fuerit. Ex iis cognoscet splendida 480 Porta, qua ratione Vestra Magnificencia Transylvaniam emungat.

Non solum coram, sed et apud legatos splendida semper verba dedit mihi Vestra Magnificencia, multis iuramentis promisit benevolentiam, interim conatu omni exitium meum procuravit. Hucusque dissimulavi. Litteras, quibus Magnificencia, post meum ab Transylvania abscessum, Saxones allicit, heri accepi, quas ubi perlegissem, miratus sum vehementer, quod nondum desistat Vestra Magnificencia a practicis Transylvanicis, cum tamen nihil iuris habeat in Transylvaniam, nec existimet deposuisse nos, ac negligere curam Transylvaniae. 490

Rogo itaque Magnificentiam Vestram a practicis huiusmodi desistat, in Transylvaniam ne scriptitet, certo sibi persuadeat, cum iis, quibuscum coepit, rem hanc non perficiet. Ego negotia Vestrae Magnificentiae non attingo, cum id mei non sit officii, ita nec Vestra Magnificencia res meas dirigat, cum nemo ipsi hac in parte quidquam commiserit. 495

Certo credat Magnificencia Vestra, quod et ego existimo me talem esse servitorem Caesaris, mei clementissimi Domini, qualis est Vestra Magnificencia. Servivi, sed et nunc in dies servio Potentiae suae cum omni iustitia, quod nunc vel maxime testatum feci. Totam siquidem Hungaricam nationem eodem prorsus modo, quo Transylvaniam, ad pedes potentissimi Domini perduximus. Isti iam Suae Potentiae una mecum fidelissimi erunt. 500 505

487 ab Transylvania abscessum] ex Transylvania discessum (ÖNB Cod. 6024); ex Transylvania abscessum (ÖNB Cod. 8852) 487 Litteras...allicit] Litteras, quibus Vestra Magnificencia Saxones allicit (OSZK Quart. Lat. 1252) 488 miratus] iratus (OSZK Quart. Lat. 1252) 497 commiserit] commisit (OSZK Quart. Lat. 1252) 501 iustitia] potentia (OSZK Quart. Lat. 1252)

keztem legyen én Nagyságodnak szolgálni eleitől fogvást, a fölséges Isten lehet nékem abból bizonyágom. De nem tudom, miért, Nagyságod énellenem sok üdőtül fogvást mind a fényes
480 Portán, mind egyébütt veszedelmemre sok vermet ásott. Melybe hogy belé ne essem a nagyhatalmú Isten ez óráig megoltalmazott.

Én Nagyságodnak soha nem vétettem, sőt valamiben tudtam, kedvét kerestem és csaknem adófizető szolgálja voltam.
485 Mert minden esztendőben sok ajándékot, ezüst marhát, pénzt, sőt kellett Nagyságodnak fizetnem, melyekről testisem³⁰⁴ vagy, és mikor ideje leszen, előállatom. Abból meglátja az fényes Porta, mint sarcoltatta Nagyságod Erdélyt.

Szemben is követemnek szépen szólt nagyságod, sok esküvésekkel ígérte mindenkor jóakarátát, de azonban mindenkor az én veszedelmemre igyekezett. Ez ideig mindent elszenvedtem, türtem. De mostan, Erdély Országomból kijövén, a minemű hitető levelet Nagyságod az Szászoknak íratott, ez éstve hozzák kezemhez. Melyet mikoron megolvastam volna, igen
495 sokat csudálkoztam rajta, hogy Nagyságod még is nem akar megszűnni ezen Erdélyben való praktikálástól, holott semmi igazgatása sincsen Nagyságodnak Erdélyben. Ne is gondolja azt, hogy Erdélyre nékem gondom nem volna.

Kérem azért Nagyságodat, efféle praktikáknak hagyjon békét,
500 két, Erdélybe ne írogasson, mert bizony nem viszi véghez azt a dolgot azokkal, akikkel elkezdette. Sem én Nagyságod dolgait nem igazgatom, minthogy nem én tisztetem, azonképpen Nagyságod az én dolgaimat ne igazgassa, holott semmi igazgatást reád abból nem bízott senki.

505 Bizonnyal elhiggye Nagyságod, hogy én is tartom oly szolgáljának magamat az én kegyelmes uramnak, császáromnak, mint Nagyságod. Szolgáltam is, és most is naponként szolgállok ő hatalmasságának igazsággal. Melyet ím most is megbizonyí-

³⁰⁴ tanúm

Maneo nunc Posonii in Regia Hungariae, Corona in meis manibus est, Deo gratiae, post dies decem Hungari sibi Regem eligent. Convenerat omnis exercitus Ferdinandi, erant ultra sexaginta millia, ante pontes Viennenses confliximus et magnus Deus potentissimi Imperatoris auspiciis Victoriam largitus est. Profligavimus inimicum, ultra Danubium pepulimus, Viennam conclusimus. Nunc exercitus nostros traicimus, ut illos iterum invadamus, et si Deus faverit, Vienna quoque paucos intra dies in potestate mea erit. Totum regnum Bohemiae, regnum Moraviae, Regnum Silesiae potentissimo Imperatori fidum ac benevolum effecimus, eorum exercitus omnes penes me habeo, ex omnibus Regnis Legati cum muneribus destinantur ad lucidam portam. 515 520

Taliter ergo inservio potentissimo Domino. Vestra autem Magnificentia clanculum vult meos subditos a me avellere, ad rebellandum inducere, ob quod certe nunquam ei serviam. Deus sit cum Vestra Magnificentia. Posonii, 4 Novembris Anno 1619. 525

XV.

Venetos ne ipsos quidem amicos arbitrabere multae causae sunt. Prima Aristocratiam tuentur et Principem non nisi in speciem habent, plebem contemnunt, patricius sanguis solus imperio dignus censetur. Natura itaque inimicus est Monarchiae eorum status, nec expedit tibi, Tuos proceres familiares 540

520 Regnum] OSZK Quart. Lat. 1252 kihagyja 521 effecimus] efficiemus (OSZK Quart. Lat. 1252 és ÖNB Cod. 6024) 524 Domino] Domino meo (OSZK Quart. Lat. 1252)

tottam, mert az egész magyar nemzetet szintén úgy hoztam
ő hatalmassága lábaihoz, mint szintén Erdélyt. Ezek immár ő
hatalmasságának, én vélem együtt, igen igaz hívei lesznek.

Mostan Pozsonyban lakom a magyar székben, a korona
515 kezemben vagyon, Istennek hála. Tíz nap után a magya-
rok királyt választanak magoknak. Ferdinandnak minden ha-
dai egybegyűltek vala: több volt hatvanezernél: az bécsi hidak
előtt vívtunk meg vélek és a nagy Isten az hatalmas császárnak
egészségben, szerencsés győzedelmet adott ellenek, mert meg-
520 vertük az ellenséget, az Dunán által kergettük és Bécs mellé
szorítottuk. Mostan minden hadainkat helyheztettük mi is re-
ájok ismét, és, ha Isten adja, Bécs is rövid nap én kezemben lé-
szen. Az egész Csehországot, Morvaországot, Sziléziaországot
az hatalmas császár jóakaróivá csináltam. Azonképpen hadak
525 mind mellettem vagynak és minden országból követeket bo-
csátnak az fényes Portára.

Így szolgálók én ő hatalmasságának! De Nagyságod mégis
alattomban akarja az én országom népét tőlem elhíttetni, pár-
tot ültetni vélek, kiért bizony soha nem szolgálók. Isten légyen
530 Nagyságoddal. Írtam Pozsonyban 4. Novembris Anno 1619.

XV.

Sok oka van annak, hogy még magukat a velenceieket se te-
kintsd barátainak. Először is, az arisztokrácia pártját fogják
és fejedelmet csak formailag tartanak, a köznépet megvetik és
540 egyedül a patríciusi vérből valókat tartják a hatalomhoz méltónak. Tehát természetüknél fogva ellenségesen viszonyulnak
a monarchikus kormányzáshoz és neked sem üdvös, ha előljá-
róid bizalmas viszonyban állnak velük, mert eltanulják tőlük a
szabadság szeretetét és a király gyűlöletét. Másodszor, a velen-

esse Venetis, amorem enim libertatis, odiumque Regum addis- 545
cunt. Secunda, Veneti mali vicini sunt, cum nullo Italico pa-
cem colere potuerunt, nullum vicinum habent amicum, omni-
um vicinorum ipsi sunt aemuli. Patuit id nupero ad Gradiscam
bello, quo ex Hollandia aliisque locis auxilia petere debuerunt.
Ne dubita, nec tibi quidem erunt amici. Tertia, Tu et illi pariter 550
dilatare regna, et Vicina imperio adiicere satagitis, non igitur
diu inter corrivales pax esse poterit. Quod nunc Tibi et Gabrie-
li blandiuntur, causa est, quia tuo labore ac sumptu, quam ma-
xime Austriacos atteri cupiunt, quorum magnitudini invident,
adeoque nullum vicinum habere, quem timeant, exoptant. 555
Itaque si vel Tua vel Gabrielis potentia eo perveniat, ut illis
sit formidanda, omnibus machinis obsistent. Olim Lusitaniae
Regibus Indicam navigationem intercludere voluere. Omnibus
enim Christianis invident se potentioribus. Turcam tolerant,
eique adulantur, cum tamen ab illo et premantur, et spolientur. 560
Denique fac ad nutum omnia ire Gabrieli, fac ipsum Turcicis
copiis adiutum, Styriam caeteraque Caesaris occupare et Co-
ronae Hungaricae adiungere, tunc demum necesse est pacem
inter ipsum et Venetos discindi. Nam ne dubites eo rerum sta-
tu Gabor illa quoque repetet, quae Veneti ab Hungaricis olim 565
Regibus, cum eos Turca premeret, usi occasione alienae cala-
mitatis, in suam nassam averterunt. Quod si vetera noluerit
movere Litigia, certe praesentia nequaquam negliget.

Par autem Venetis erit Transylvania, Hungaria, Styria, Ca-
rinthia, et Austria unitis et in vasallatum Turcae datis. Ac tum 570
quidem ad nutum magnae Portae peribunt nobiles Venetiae,
cum adversus duos validos terra marique hostes defensorem
non habebunt. Quae omnia tam timenda sunt, quam non
sperandum est Turcam vel Gabrielem, data occasione augen-
dae potentiae carituros praetextu violandorum foederum, 575
quasi non sit facturus Veneto, quod fecit Caesari. Nec ignorant

545 ceiek rossz szomszédok, hiszen egyetlen itáliai fejedelemmel sem voltak képesek békés viszonyt ápolni, egyetlen szomszédjuk sem barátjuk, hanem mindegyikük rájuk acsarkodik. Jól látszik ez a minapi Gradisca alatti háborúból is, amikor Hollandiából és más helyekről kellett katonai segítséget hívniuk.³⁰⁵

550 Ne legyenek kétségeid, neked sem lesznek ők a barátaid. Harmadszor, te is, ők is, uralmatok kiterjesztésén és a szomszédos területek bekebelezésén fáradoztok; riválisok között nem lehet sokáig békét tartani. Most neked és Gábornak is csak azért udvarolnak, mert a te pénzed és fáradságod révén kívánják

555 elérni, hogy az ausztriaiak minél nagyobb romlásra jussanak, mert féltékenyek a hatalmukra és nem kívánnak olyan szomszédot, akitől félni kell. Hasonlóképp, ha úgy látják, hogy jobb félni hatalmadtól, vagy Gáborétól, minden eszközzel ellenetek lesznek. Nemrégiben Portugália királyait próbálták kizárni az

560 indiai hajózásból: minden náluk hatalmasabb keresztényt irigyelnek. A törököt megtűrik, körüludvarolják, holott a törökök sanyargatják és rabolják őket. Aztán tegyük fel, hogy minden Gábor tetszése szerint történik, és török csapatokkal kisegítve elfoglalja Stíriát és a császár egyéb területeit, és azokat hoz-

565 zácsapja a magyar korona [területeihez],³⁰⁶ akkor Gábor és a velenceiek közötti béke szükségszerűen meg fog bomlani. De egy cseppet se kételkedj afelől, hogy ebben az esetben Gábor is vissza fogja követelni azt, amit a velenceiek – kihasználva

³⁰⁵ Vö. *Riccardo Caimmi*: La guerra del Friuli 1615–17 altrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Uscocchi. Gorizia 2007; Venezia non é da guerra: l'Isontino, la società friulana e la Serenissima nella guerra di Gradisca (1615–1617). Szerk. Mauro Gaddi és Andrea Zannini. Udine 2008. Schoppe önéletírásába van illesztve egy Christoph von Dohnától származó levél, amely pontos információkat nyújt a gradiscai csatáról. *Schoppe, K.*: Philotheca i. m. (162. jegyz.) 721.

³⁰⁶ Az a feltevés, hogy Bethlen esetleg ilyen irányba terjeszthetné ki a hatalmát, ekkor még meglehetősen meglepő. Bethlen ez irányú terveire, fenyegetőzéseire csak a későbbiekből vannak dokumentumaink. Lásd Papp Sándor: Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. (1. jegyz.) 103–128.

ista Veneti, sed invidia in Domum Austriacam flagrantes futura pericula non aestimant. Nihil enim invidia potentius, utpote 580 quae seipsam consumit ac devorat.

XVI.

In Principibus urbibusque Germaniae, quamdiu illis tecum est communis metus, spem locabis, ille ubi desierit, suas quisque res aget. Illi tantum sui defensionem et incrementa quaerunt, eaque ex bonis Ecclesiasticis, alia enim, quae dones, non habes. Haec spes si decolet, bona si acceperint, cum omnibus satisfieri non possit, odisse incipient. Nam in hac divisione, iuxta legem, tibi potiore partem applicabis, fratrique tuo, et tot Palatinis non abundantibus. Civitates etiam sua merito reposcent praemia, nam pecunias gratis non exponent. 605

Deinde Te Urbes Liberae et maxime finitimae valde metunt, ut Wormatia, Spira, Francofurtum. Iam vero si fies potentior etiam te Argentina, Noriberga, Ulma formidare occipient. Putant enim Te sibi velle dominari, aut sane, si velis, posse,

598 locabis] habebis (OSZK Quart. Lat. 1252) 605 praemia] merita, praemia (OSZK Quart. Lat. 1252) (a „merita” aláhúzza) 605 gratis] gratias (OSZK Röpl. 523) 609 sibi] tanquam director et caput Unionis sibi (OSZK Röpl. 523)

a másik nyomorúságát – az egykori magyar királyoktól elha-
580 lástak, miközben őket a törökök sanyargatták.³⁰⁷ De ha a régi
sérelemekkel nem is hozakodna elő, az újakat minden bizonnyal
nem fogja annyiban hagyni.

Török vazallusként Erdély Magyarországgal, Karintiával
és Ausztriával egyesítve Velencével egyenrangú hatalom lesz.
585 Akkor pedig Velence nemesei a fényes Porta egyetlen intésére
elpusztulnak, hiszen nem lesz, aki megvédje őket két erős ten-
geri és szárazföldi ellenséggel szemben. Amit legalább annyira
félteni kell, mint amennyire reménykedni abban, hogy a töröknek
vagy Gábornak nem lesz rá alkalmja, hogy hatalmát kiterjessze
590 és ürügyet sem keresve felrúgja a szövetséget, vagyis nem teszi
meg Velencével azt, amit a császárral megtett. Jól tudják ezt a
velenceiek is, de az ausztriai ház iránti gyűlölettel eltevé nem
méri fel a rájuk váró veszedelmet. Nincs hatalmasabb a gyűlö-
letnél, tudniillik a gyűlölet saját magát falja és emészti fel.

XVI.

Amíg közös a félelmek, addig a német fejedelmekben és váro-
sokban fogszerű reménykedni, de amint ez megszűnik, mindenki
a saját dolgával fog csak törődni. A városok csak javaik védel-
600 mére és gyarapítására törekszenek, éspedig az egyház vagyó-
nából, másod ugyanis nincsen, amit odaadhatnál. Ha ebben a
reménységükben csalatkoznak, vagy ha megkapják a javakat,
mivelhogy nem lehet mindenkinek eleget tenni, elkezdenek
gyűlölködni. Ugyanis az osztzkodás során, a törvény szerint,
605 a jobb részeket magadnak, testvérednek és a megannyi nem
éppen vagyonos választófejedelemnek fogod adni. Azonban a
városok is követelik majd a jussukat az érdemeik szerint, mert
ingyen nem adnak pénzt.

³⁰⁷ A Jagelló-kori események e magyarországi szempontú értelmezése meg-
lehetősen érdekes a szövegben.

semper enim cogitat infirmior, non quid debeat facere fortior,
sed quid possit.

Tertio facile inter Principes discordiae bellaque oriuntur, 615
Urbes pleraeque Senatum suum oderunt, nec dubium, ubi ti-
mor Caesaris abfuerit, quin cives admodum vexati hactenus,
Senatores eiecturi vel occisuri sint. Nuper se Francofurtum,
Wormatia, Noriberga commovit. Hic vestra liga dissolvetur.

XVII.

Hollandorum etiam amicitiae caute niteris, nisi Mauritius eos 630
plane subegerit. Socero tuo Britanno ante duos annos diffidere
coeperunt, nunc Mauritium cognatum tuum oderunt, quia il-
lum viam ad principatum affectare haud vane coniciunt, et tu
quoque suspectus esse coepisti, sed quia graviori in Hispanum
odio ardent, idcirco Tibi suppetias ferunt. Sed illi quoque ita 635
te adiutum volunt, ut vicissim illis sis auxilio ad occupandum
Europae imperium, quo magnis animis, et variis adspirant ar-
tibus. Et nisi me augurium fallat, inde prima quoque mali labes
socero Tuo aliisque timenda est.

618 Francofurtum...commovit] Francofurtum commovit simul et Wormatia (OSZK Röpl. 523) **630** amicitiae] amicitia (ÖNB Cod. 13390) **635** ardent] audent (OSZK Quart. Lat. 1252)

Emellett a szabad városok, különösen a közeli városok, szintén félni fognak tőled, mint Worms, Speyer vagy Frankfurt. És ha majd még hatalmasabb leszel, akkor Strasbourg, Nürnberg és Ulm is félni kezdenek. Attól fognak tartani, hogy majd uralkodni akarsz felettük, vagy legalábbis, ha akarnál, megtehetnéd, ugyanis a gyengébb nem azon szokott gondolkodni, hogy mit kellene az erősebbnek tennie, hanem hogy mi az, amit megtehet.

Ráadásul a fejedelmek között könnyen viszályok és háborúk robbanhatnak ki. Ugyanakkor számtalan városban gyűlölik a városi tanácsot, és kétség sem lehet afelől, hogy amint a császár iránti gyűlöletük elapad, az eddig igencsak sanyargatott polgárok a tanácsosokat elüldözik vagy megölik. Frankfurt, Worms és Nürnberg épp a minap mozdult meg. Ez fogja a ti ligátokat szétszakítani.

XVII.

A hollandok barátságára is csak óvatosan támaszkodjál, hacsak Móric teljesen felébük nem kerekedik.³⁰⁸ Két évvel ezelőtt brit apósodban kezdtek kételkedni, most rokonodat, Mórict gyűlölik, mivelhogy rájöttek, s nem éppen tévesen, hogy fejedelemségre törekszik.³⁰⁹ Te is gyanússá váltál, de minthogy a spanyol uralkodó irányába nagyobb gyűlöletet éreznek, téged segítenek. De ők is csak akkor akarnak téged megsegíteni, ha cserében te is a segítségükre leszel az Európa feletti hatalom megszerzésében, amire igen elszántan és sokféle úton-módon törekednek. És hacsak sejtéseim meg nem csalnak, az ebből következő bajtól elsőként apósodnak és másoknak kell majd tartaniuk.

³⁰⁸ Hiába aratott Nassaui Móric győzelmet Van Oldenbarnevelt és az armianusok felett, Holland tartománya megőrizte formális függetlenségét az Unión belül.

³⁰⁹ Ezek a Móric elleni vádak már a század eleje óta éltek, és részben nyilvánosságra került leveleire alapozódtak. Oldenbarnevelt elleni halálos ítéletben is részük volt. *Rowen, H. H.: The Princes of Orange i. m. (301. jegyz.), 45–53.*

XVIII.

Regem igitur novum te esse considera, certissimas multorum
Regum inimicitias suscepisse, paucos habere amicos, facien-
daque illa omnia, quae novis hominibus quondam Tullius prae- 650
cepit.³¹⁰

XIX.

Nunc quid agendum sit vides, etsi ipse satis per te sapis³¹¹ tibi,
et consiliarios habes versutos callidosque tamen et haec nostra 655
proderunt.

XX.

Duabus rebus hactenus valuisti, prudentissima simulatione,
dissimulationeque. Deinde celeritate. Prior ars iam vim perdi- 660
dit suam, altera igitur utendum. Simulando enim et dissimulan-
do in Europa fallere nullum potes. Itaque artem nil profuturam
desinas censeo. Extant tuae litterae tam placidae, amicae, am-
bitionis expertes, ut ab ipsa virtute scriptas esse putes, candi-

663 censeo] rogo et censeo (OSZK Quart. Lat. 1252)

³¹⁰ Ez az utalás (Ps.-?)Cicero Commentariolum petitionis (A hivatalra pályázók kézikönyve) című művére nem csak a szerző alapos klasszikus műveltségére vet ismét fényt, hanem machiavellista tájékozódását is megvilágítja. Sőt, a Commentariolum az egész mű egyik kiemelkedően fontos forrásának is tekinthető. Lásd pl. a Commentariolum X. részének elejét: „Minthogy ez az egész beszéd a barátok iránti elkötelezettségről szól, úgy gondolom, nem árt kifejtetni, hogy mire kell ezzel kapcsolatban figyelni. A világ [ugyanis] rászedéssel, csalárdsággal és hűtlenséggel van tele. Nem itt van a helye, hogy kitérjek arra a vég nélküli vitára, hogy miben lehet a jóindulatú barátot a hamistól megkülönböztetni; most csak tanácsot tudok adni. A te hatalmas virtusod már sokakat arra kényszerített, hogy egyszerre legyenek színlelt barátai és irigyeid. Emlékezz ezért Epikharosz szavaira: a bölcsesség veleje és művészete abban áll, hogy ne higgyünk semmiben sem elhamarkodottan. Irigyeid és ellenségeid módszereit és fajtáját csak akkor ismerheted meg, amikor már barátai ragaszkodását biztosan megtapasztaltad.”

³¹¹ Horatius, Ars poetica, 367.

XVIII.

Vedd figyelembe, hogy nem régóta vagy király, hogy számos király ellenséges indulatára biztosan számíthatsz, hogy kevés
650 barátod van, és mindazt el kell követned, amire egykor Tullius a homo novus-t oktatta.

XIX.

Most pedig fontold meg, mit kell tenned. Bár megvan a magadhoz való eszed és vannak fortélyos és fondorlatos tanácsosaid, azért az itt következők is hasznosak lesznek.

XX.

Két dologban voltál eddig erős: a megfontolt színlelésben és
660 leplezésben, valamint a gyorsaságban. Az első módszer már erejét veszítette, tehát a másodikhoz kell folyamodnod. Színlelve és leplezve Európában már senkit sem tudsz becsapni, ezért úgy gondolom, hogy e haszontalan technikával felhagyhatsz. Vannak oly békés szándékú, barátságos, kérkedés nélküli leve-
665 leid, hogy azt gondolhatnánk, maga az erény, a legártatlanabb őszinteség beszél belőlük. Eközben szöveteget kötsz a hollandokkal, a velenceiekkel, a törökökkel, Gáborral és mindenki-
vel, aki hasznot hajthat vagy kárt okozhat. [Majd] váratlanul fellázadnak a csehek, pártot ütnek a szilézek, a morvák és az
670 ausztriaiak, és hirtelen új ellenség támad a hét domb [Erdély] felől. Esküdöztek nekem, hogy sem a császár, sem a pápisták nem hitték, hogy király akarsz lenni. Azután is kitartóan színleltél, hogy királlyá választottak, és a dolog szépen haladt előre. Talán a pápisták azt hitték, hogy szeretetből tartottad távol a
675 császárt Csehországtól? Félre a tréfából, ne gondold egyetlen pápistáról sem, hogy akkora tapló vagy tuskó, hogy úgy gondolja, hinni kell neked. Még ha fogadkoznának is, és azt állítanák, hogy hisznek neked, akkor is hidd el, hogy hazudnak az ügyedben. Ezt azért mondom, mert a leplezetlen színlelés
680 csak növeli a gyűlöletet. Ilyen volt az, amikor a kiáltványod-

dissimaeque Simplicitate. Interim cum Hollandis, Venetis, Turca, Gabriele, cunctis, qui prodesse vel obesse poterant, ictum foedus. Inopinate rebellant Bohemi, deficiunt Silesi, Moravi, Austriaci et quasi a machina novus adest e septem montibus³¹² hostis. Mihi iurati affirmarunt nec Caesarem, nec Principes 685 Papisticos credidisse, Te regem esse velle. Cum electus esses perstitisti in simulatione, et res belle successit. Credo Papistas credere, te prae amore Caesarem Bohemia exclusisse, sed serio.³¹³ Noli arbitrari ullum Papistam esse tam fungum aut caudicem, ut credat tibi esse credendum. Quod si tibi credere se 690 dicant et iurent, tu credas eos Tui causa peierare. Hoc moneo, quia manifesta simulatio odium magis exasperat. Qualis fuit illa in tuo programme, cum hostem vocares Turcam et significares tibi animum esse contra illum tua defendendi. Odiosum est sic Principibus collegiis stultitiam suam exprobare. Cuncti 695 enim norunt, et ea de re literas Bohemorum tenent, Gabrielem adeoque Turcam in subsidium vocatum a quo et Polonus ab infestanda Silesia deterretur. Quid igitur Tu eum hostem vocas, et aversari simulas, cum ille Tibi Dominus fautor, auctor et conciliator regni sit? Sine illius venia nec Gabriel venire, nec 700 Polonus impediri, nec Tu rex esse poteras. Cum igitur in eius te clientelam dederis, amicum fore sponderis, legationibus

684 e] a (OSZK Quart. Lat. 1252) 690 esse] omne (ÖNB Cod. 6024) 696 Bohemorum] Bohemi (OSZK Quart. Lat. 1252)

³¹² A német fordítások alapján Erdélyre vonatkozik az utalás. E latin fordulat is a szerző német származása mellett szól, hiszen ez a kifejezés a Siebenbergen (valójában Siebenbürgen) latin fordítása.

³¹³ Ez a mondat éppen a formában problémás. A fordítás során a német fordításra hagyatkoztunk: „Und auch nach dem sie sein erwöhlt [erwählt] worden, haben sie noch nit dergleichen gethan, als were ihr ernst zu der Cron. Und ist ein zeitlang wol abgangen. Villeicht die Papisten glauben solten als hette E. Chruf. G. den Kayser auß lauter lieb auß Behamb gestossen? Aber ohne schertz. Nunmehr sein die Papisten nit mehr so einfältig...” Secretissima Instructio, oder Allergehaimnestes Gutachten i. m. (112. jegyz.), f. Ciir.

ban a törököt ellenségednek nevezted,³¹⁴ és kijelentetted, hogy meg fogod védeni országodat ellene. Gyűlöletes dolog a fejedelemtársaid orra alá dörgölni oktalanságukat. Mindenki tudta ugyanis – és erről a csehek is megemlékeznek a leveleikben
685 –,³¹⁵ hogy Gábort, sőt a törököt hívtad segítségül, hogy a lengyeleket megakadályozzák Szilézia zaklatásában. Miért hívod akkor ellenségednek és tetteted magad az ellenségének, amikor urad és védelmeződ, királyságod gyámolítója és közbenjárója. Kegyes engedélye nélkül Gábor sem jöhetett volna ki, a lengyel
690 király kezét sem lehetett volna megkötni, és te sem lehettél volna király. Miután tehát csatlakoztál klientúrájához és azt ígérted, barátja leszel, követségeket küldtél, sok mindent és nagy dolgokat ajánlottál, és ezt keresztül-kasul mindenki tudja, nem gondolom, hogy le kellene tagadnod. Bethlent még a mi hol-
695 landjaink is nevelték, amikor azt állította, hogy a törökök ellen erősíti a végeket, miközben az ország közepén, önként, maga adta át Lippát és más várakat, amelyeket csatában vívott meg, miközben a szíve mélyén, a törököt dédelgeti és melengeti, és azt ígéri nekik leveleiben, hogy Bécset török járom alá hajtja.³¹⁶
700 Lásd be hát, hogy nagyobb tekintélyed lesz, ha megmondod, hogy a török szövetségese vagy, és azzal fenyegetsz, hogy behozod a törököket.³¹⁷ Rossz néven fogják venni a német városok, de mit érdekel? Valld be nyíltan, mondd, hogy helyesen történt, véd meg azt, amit letagadni nem lehet!

³¹⁴ Utalás a következő nyomtatványra: *Friderici Dei gratia Bohemiae regis, comitis Palatini Rheni, electoris etc. declaratio publica, cur regni Bohemiae annexarumque provinciarum regimen in se susceperit.* [H. n.] 1619.

³¹⁵ E leveleket nem sikerült beazonosítanom.

³¹⁶ Ebből is látható, hogy ez volt az Iszkenđernek írt levél egyik legbotrányosabb része.

³¹⁷ Bethlen Gábort hasonló megfontolás vezethette az oszmánokkal való fenyegetőzésben.

missis, magna ac multa obtuleris idque constet passim omni- 715
 bus, non puto negandum. Nam Betlemum etiam Batavi nost-
 ri risere, quod contra Turcam muniendos fines dixisset, cum
 ipse in medio regno, Lippam, aliasque arces vi expugnatas ultro
 Turcis tradiderit, cum intus in corde ac cute Turcam alat fove-
 atque, cum Viennam Turcico iugo subiiciendam, datis ad Tur- 720
 cas litteris promittat. Itaque magis auctoritati consules Tuae, si
 te Turcae dicas confoederatum et mineris te eum adducturum.
 Aegre ferent hoc urbes Germaniae, sed quid refert? libere con-
 fitere et factum esse recte defende, quod negari non potest.

XXI.

Huc etiam pertinet, quae reliquo in programme est excusa-
 tio. Non enim ullum movere poterit, si dicatur, Iustam esse ali-
 eni regni occupationem, eo quod secta quaedam in eo fuerit,
 quae magnos Principes seduxerit. Quid enim aliis fiet regnis, 730
 si ista admittantur?

XXII.

Altero ergo stratagemate uti perge, et praevalebis, Celerita-
 te, inquam. Itaque recte est factum, ut in ipsa coronatione³¹⁸
 in Bohemia, Moravia, Hungaria, Austria presso pede hostem
 insequeremini. Si sic victoria utemini, paucos intra menses 740
 pedem in Germania non habebit Imperator. Ex una victoria
 gradum ad aliam facies. Hoc vide ne des tempus respirandi.
 Decimas retine, nam reddendo timoris suspicionem praebe-

715 constet] constare (OSZK Quart. Lat. 1252) 716 Betlemum] Bethlemum (OSZK
 Quart. Lat. 1252) 727 reliquo] reliqua (1621) 728 movere] moveri (OSZK Quart.
 Lat. 1252) 731 admittantur] admittatur (OSZK Quart. Lat. 1252)

³¹⁸ Vö. a német fordítással: „alsbald nach ihrer Krönung“ (uo. Ciiir)

XXI.

Ami pedig a kiáltvány többi mentegetőzését illeti: semmit se lehetne tenni, ha kimondanád, hogy egy idegen ország megszállása jogos, megjegyezvén, hogy voltak benne bizonyos meg-
730 hasonlások, amelyek a nagy fejedelmeket el szokták csábítani.
Vajon mi baja lenne a többi királyságnak, ha ezt bevallanánk?

XXII.

Azt mondom hát, hogy kövesd továbbra is a másik módszert, a gyorsaságét, és sikered lesz. Helyesen történt tehát – már a koronázás során –, hogy az ellenséget zárt sorokban üldöztétek Cseh-
740 országban, Moraviában, Magyarországon és Ausztriában. Ha az így kivívott győzelmet kihasználnánk, néhány hónap alatt a császárnak már semmi keresnivalója nem lenne Németországban. És az egyik győzelemmel a másiknak fogsz megágyazni. Arra figyelj, hogy ne hagyj egy szusszanásra való időt se. A tizedet tartsd
745 meg magadnak, ugyanis ha visszaadnád, arra gyanakodhatnának, hogy félsz; ha megtartod, magabiztossággoddal kérkedhetsz. Foglalj el mindent még jövő tavasz előtt. Kezdjed Speyerrel, Mannheimmel és Trierrel, lesz tehát pénzed és hírneved, és a hozzád

bis, retinendo fiduciam ostentabis. Omnia occupa ante ver
proximum. Habes Spiram, Moguntiam, Treviros, ab his inci- 750
pe, opes habebis et nomen, nec deerunt, qui tibi aderunt. Ver
timendum est, sed confoederati Tui mature tibi suppetias au-
xiliaque submittent. Denique celeritate eadem uteris continue,
quamvis forte successus aliquis tibi requiem suadere possit. At
scito nihil esse periculosius securitate. Itaque audacter perge, 755
omnes move, Gallum demereri stude caeteros omnes. Semper
aliquid inveni, quod te alacrem astendat. Prorumpere, ubi non
expectaberis.

XXIII.

Denique hoc memineris: Aut omnia, aut nihil. Hoc semper
diximus, si unum pedem Austriacae ditionis, si unum oppi-
dum Episcopatus alicuius expetis habenda sunt omnia. Faci-
lius eris Imperator, quam defendas privatus Princeps Elector
aliquam Abbatiam. Nam si parte aliqua contentus sis, ea tibi ab 765
eo, quod non accepisti, eripietur. Tigridis catulum rapis, mater
insequetur, si utrumque irretias, quieta praeda frueris. Dividi
regnum non potest, totum haberi potest. Non fert duos Soles
Germania.

XXIV.

Haec communiter agenda sunt. Nunc superest, ut memoriae
causa te moneamus, quomodo cum singulis agendum sit, et 775
primum cum Caesare. Caesarem verbis tractabis humanissimis
ac sericis plane petes, ut regnis cedat, te filium agnoscat, afflic-
tissimos subditos ne turbet, Iesuitis ne credat. Eam quoque ob
causam soceri tui Britanni legatum subornasti, ac pacis, concor-

756 Gallum] Gallum et Saxonem (OSZK Röpl. 523) 758 expectaberis] expectabaris
(OSZK Quart. Lat. 1252)

csatlakozókból sem fog hiányozni. A tavasztól tartani kell, de szö-
750 vetségeseid majd időben küldenek segítséget és segédcsapatokat.
Egy szóval, sebességedből sose adj alább, még ha egyes sikereid
pihenésre is csábíthatnak. De tudd, hogy semmi sem veszedel-
mesebb, mint a biztonságérzet. Így aztán elszántan tarts ki, moz-
gass meg minden követ, igyekezz a franciákat és a szászokat lekö-
755 telezni, és mindenki mást. Mindig keress rá alkalmat, hogy tette
késznek mutatkozhass. Ott törj előre, ahol senki sem számít rád.

XXIII.

Ezen kívül emlékezz rá, hogy mindent, vagy semmit. Mindig
azt mondtuk: ha csak egy lábnyi terület kívánsz is megsze-
rezni az ausztriaiak birtokaiból, ha csak egy püspökség egyet-
len várára is áhítozol, az egészet meg kell szerezned. Könnyeb-
765 ben leszel császár, minthogy egyszerű választófejedelemként
néhány apátságot megtarts magadnak. Mert ha megelégednél
[birtokaik] valamely részével, a másik része vissza fogja ragad-
ni azt, amit nem foglaltál el. Ha tigriskölyköt rabolsz, az anyja
utánad jön, ha mindkettőt hálába ejted, a zsákmányt békében
770 élvezheted. A királyságot felosztani nem tudod, az egészet vi-
szont megkaphatod. Két Nap nem fér el Germánia egén.

XXIV.

Ezekhez kell hát általában tartanod magadat. Hátra van még,
775 hogy az emlékezetedbe véssük, miképpen kell az egyes ese-
tekben viselkedned. Először is a császárral. A császárhoz
merőben kifinomult és bársonyos szavakkal fordulj, és kérd,
hogy hagyja rád a királyságot, fogadjon el fiának, a csüggedt
alattvalókat ne zargassa, a jezsuitáknak ne higgyen. Ugyan-
780 ebből az okból fordultál brit apósodhoz és tisztelted meg

diaeque spem verbis ampliter ostentare rogasti. Interim omnino
 machinare, ut Caesar sit in tua potestate. Sic enim Rex Roma-
 norum cito eligeris. Verum hic considera, quod diximus parag- 785
 rapho septimo. Non esse ad desperationem Austriacos redigen-
 dos,³¹⁹ nisi simul capi vel occidi possint. Nam extrema desperatio
 saepe est causa victoriae. Furor arma ministrabit et invenient
 tibi hostem undecunque. Tantum corpus sine sonitu non cadet,
 alios sternet, alios trahet. Timeo ne si ipsi viderint sua tueri non 790
 posse, cuivis malint, quam inimico sua dare. Nec culpae illos
 tu potes, si enim ut latius regnares, cum Turca foedus iniisti, ip-
 sique aditum in Germaniam aperuisti, quid illi non facerent, vel
 salutis, vel dignitatis, vel denique ultionis causa.

XXV.

Cum Romanensibus, hoc est Pontifice, Episcopis, Clero mode-
 rate ages, si quid tamen accepisti, retine, ne leviter fecisse vide-
 aris. Ratio quia totum hoc genus quieti et gulae et luxuriae [est]
 deditum in Germania, et si cibum suggeras, si palpes, si colas, 805
 haud quaquam insurget.³²⁰ Ut animalia quaedam si mandrae
 plenae sint, torpent, sternuntque innoxia, fame afferantur: Ita
 hic quoque res habet. Si milites colligant, ne moveare, etsi enim
 duplo maiorem et meliorem exercitum habeant, nunquam te

803 ne] ne quid (OSZK Quart. Lat. 1252) 807–808 Ita...habet] Itaque hic res etiam
 sic habet (OSZK Quart. Lat. 1252)

³¹⁹ Az „elkeseredésbe kergetni” a korabeli bajor cancellária egyik kedvelt re-
 torikai fordulata, de megtalálható Schoppe *Oratio paraenetica* c. művé-
 ben is (a 98. jegyzetben i. m.).

³²⁰ A klérusnak e meglehetősen éles kritikáját a német fordítások igyekeznek
 valamelyest tompítani.

követküldéssel.³²¹ Arra kérted, fennhangon hirdesse, hogy van remény a békére és a megegyezésre. Közben mindenféle
785 furmányos eszközökkel érdeklő, hogy a császár a hatalmadba kerüljön, így aztán rövidesen római királlyá fognak választani. Mindazonáltal ne feledkezz meg arról, amit a hetedik bekezdésben mondtunk: nem szabad az ausztriai házat a kétségbeesésbe kergetni, hacsak nincs rá mód, hogy elfogd
790 vagy megöld őket. A végső elkeseredés ugyanis gyakran vezet győzelemhez. A bőszültség erőt ad a fegyvereknek, és bárhol ellenségedre lelhetnek. Ekkora test nem dől el hangtalanul: lesz, akiket maga alá temet, lesz, akiket magával ránt. Félek, hogy amikor már látják, hogy nem tudják megtartani javaikat,
795 inkább bárkinek odaadják, minthogy az ellenség kezére jutassák. És te, aki a törökkel szövetségre léptél és megnyitottad előtte Germániát, nem hibáztathatod őket, hogy mit meg nem tesznek épségük, méltóságuk vagy akár a bosszú érdekében.

XXV.

A rómaiakkal, vagyis a pápával, a püspökökkel és a klérussal mérsékletet tanúsítsál, de amit már elvettél, azt tartsd meg, ne-
hogy úgy tűnjék, ok nélkül tetted. Germániában ugyanis ez az
805 egész fajta csak a nyugalomnak, a hasának és a luxusnak él, és ha ellátod őket élelemmel, cirógatod őket és gondoskodsz ró-
luk, aligha fognak lázadozni. Mint valamiféle állatok, akik, ha van elég eleségük, zsibbadtan ácsorognak és ártatlanul horkol-
nak, ha viszont éhesek, megindulnak – így áll ez az ügy is. Ha
810 katonákat gyűjtenek, ne aggódj: még ha kétszer akkora és két-
szer olyan erős seregük is van, téged soha nem fognak bántani. A hadsereget féken tartják, fölemésztik saját vagyonukat és az alattvalóikét, és [így] végül önként a te védelmed alá helyezik

³²¹ V. Frigyes Christoph von Dohnát küldte apósához 1618 végén. Jakabbal szembeni politikájához lásd *Pursell, B. C.: The Winter King* i. m. (110. jegyz.) 53–63.

offendent, eum continebunt, se et suos consument tandemque
 tuae se protectioni ultro committent. At si ad desperationem
 illos adegeris, reperient vindictae modum, nec morientur inul-
 ti. Bruta enim pro pabulo depugnant. Timeo enim ne se dedant 820
 potentibus, oppignorent ditiones, ne Gallus advocetur, ne alia
 fiant, de quibus saepe actum est. Si enim velint milite, pecu-
 nia superare poterunt, volent autem, cum eos necessitas acuit,
 eos virtutum et vitiorum limatissima. Itaque hoc age, ut eorum
 Consiliarios facias tuos. Canonicos, Nobilesque viros benevo- 825
 lentia attrahas, omnes enim aliquos Officiales, etiam militum
 Duces habent reformatae religionis, per quos omnia expisca-
 beris. Cum vero indagine cinxeris, ut externa implorare haud
 possint auxilia, uno impetu, etiam cum pulvisculo eos exue, et
 opes omnibus formidandas accumula. Hoc semper time, ne illi 830
 aliquid tam inopinatum tibi inveniant, quam tu illis invenisti.
 Extrema vitabis. Veneti ut domum obruant Austriacam tanta
 largiuntur, quid facient Romani Cardinales, ut se servent? De
 expeditione Italica celabis, nec admittes mentionem ex impro-
 viso enim opprimenda est. 835

XXVI.

Cum magno Turcarum Imperatore ad Portam per legatos So-
 ceri, Venetorum, Hollandorum iam actum transactumque est,
 ne aegre ferat se in diplomatibus tuis hostem vocari. Non enim
 posse alio modo illi in Germania amicos parari. Interim ab eo 845
 periculum esse tibi scito. Non urgebit sibi munitiones in Mora-
 via constitui antequam Romano Imperio inaugureris. Eo us-
 que etiam differas excidium Lutheranorum, quos postea rebus

821 ditiones] ditiones Bavaro (OSZK Röpl. 523)

magukat. De ha elkeseredésbe hajszolod őket, meg fogják találni a bosszú módját és nem fognak kardcsapás nélkül elpusztulni. Az állatok is megharcolnak a táplálékért. Félek ugyanis, 820 nehogy a hatalmasakhoz csatlakozzanak, zálogba bocsássák a javaikat, behívják a franciákat, és más hasonló, gyakran előforduló dolgok történjenek. Mert ha akarják, katonában és pénzben felül tudnának múlni, és akarni fogják, amint az erényeikből és hibáikból következő igen változatos szükség erre 825 ösztönzi őket. Ezért válassz közülük magadnak tanácsosokat, és vonzd magadhoz jóindulattal a kanonokokat és a nemeseket, ugyanis mindenki, aki valamilyen hivatalt visel, még a katonai vezetők is, a megreformált valláson vannak, akiknek a segítségével mindenről tudni fogsz. De amikor hadaiddal 830 úgy tudod körbevenni őket, hogy külső segítségért aligha folyamodhatnak, egyetlen lendülettel, mindahányan vannak, kopaszd meg őket, és gyűjtsd halomba mindenkire veszedelmes vagyontukat. Arra mindig figyelned kell, nehogy valamit váratlanul kifőzhessenek számodra, mint ahogy te lepted meg 835 őket. Kerüld a túlzásokat. Ha egyszer a velenceiek is annyi pénzt osztogattak az ausztriai ház megdöntése érdekében, a római kardinálisok vajon mit meg nem tennének a védelmük érdekében? Itália lerohanásáról hallgassál, a kérdés fel se merülhessen, Itáliát ugyanis váratlanul kell lerohanni.

XXVI.

A törökök nagy császárával a Portán már tárgyalta és egyezkedtél apósod, a velenceiek és a hollandok követi révén,³²² hogy zokon ne vegye, hogy a te hivatalos irataidban ellenséggént szerepel: másképp ugyanis Germániában nem lehetne barátokat 845 szerezni. Mindeközben tartsd észben, hogy [a szultán] részéről

³²² Vö. az első melléklet lényegesen korábbi szövegével (200. old., 8. pont). Valójában Schoppének ez a régi vádja itt anakronisztikusan hangzik, sőt, mintha meg is feledkezne korábbi állításáról, hogy Frigyes már másodszor akar maga küldeni követeket a Portára.

tuis certo stabilitis commode exterminabis. Interim modum cavendi Turcas vix ullum video. Si enim uno anno delere Austriacam progeniem posses, et Germaniae viribus te munire, deinde Gabrieli persuadere, ut ab Othomanica servitute recedat, haud dubie Turcae resistere posses. At nunc Gabriel id potius 855 agit, ut Turcae subdat, quam plurimos et eius Monarchiae fines stabiliat proferatque. Quod quidem ego arbitror esse boni servi, sed miseri Regis.

Dum vero in illo metu versaris Bassas omnibus modis sed maxime pecunia conciliabis. Purpuratos aulae tuos facies, 860 nam munera si mittas, omnia impetrabis, idque facies, etiam si hostis sis. Nam in magno regno plus saepe potest consiliarius, quam Princeps. Interim verbis Turcas coles, omnia promittes, sed ita, ut noris officium ibi nullum esse maius et potentius nummo. 865

XXVII.

Bohemos tuos ita tractabis, ut habeas subditos utque filios tuos 875 Reges eligant et filios filiorum.³²³ Nam temerarium esset in mediam belli flammam se coniicere, si posteris tuis invidia solum, non etiam regnum quaereretur. Non facient sponte aut sane si facturos speras, prudentis est tamen sibi sua providentia con-

875 tractabis] tractabit (OSZK Röpl. 523) 876 filiorum] filiorum prout nuper prudenter factum in persona primogeniti filii tui (OSZK Röpl. 523) 879 providentia] prudentia (OSZK Quart. Lat. 1252)

³²³ Vö. fentebb a 67. oldallal.

milyen veszélyek leselkednek rád. Míg ki nem neveznek római császárrá, nem fogja magát csipkedni, hogy Moraviába erősítést küldjön. Egészen eddig halaszd el a lutheránusok katonai megsemmisítését, akiket azután is kényelmesen kiűzhetsz, miután a
855 saját ügyeidet már megnyugtatóan rendezted. Ugyanakkor nem nagyon látom okát, miért kellene a törököktől tartani: ugyanis ha egyetlen év alatt ki tudod irtani az ausztriai uralkodó családot és képes vagy Germánia erejére támaszkodni, továbbá Gábort rábeszélni arra, hogy az oszmán szolgásgot feladja, kétség kívül
860 képes leszel a töröknek is ellenállni. De jelenleg Gábor inkább arra törekszik, hogy minél több területet török fennhatóság alá helyezzen, és saját királyságának határait megszilárdítsa és kiterjessze. Ami szerintem jó szolgára, de siralmas királyra vall.

De ha mégis tartanod kellene tőlük, használj fel minden
865 eszközt, de leginkább pénzt, hogy a pasákat megnyerd. Állítsd magad mellé az udvari embereket, pénz küldésével ugyanis mindent elérhetsz, amit akkor is meg kell tenned, ha ellenségek lennétek. Egy nagy királyságban ugyanis gyakran többre képes egy tanácsos, mint az uralkodó.³²⁴ Mindeközben szavak-
870 ban fejezd ki a törökök iránti hódolatod, ígérj meg mindent, de úgy, hogy tudd, a pénznél náluk semmi nem tesz nagyobb és hathatósabb szolgálatot.

XXVII.

875 A te cseheidet úgy igazgasd, hogy érd el alattvalóidnál, hogy fiaidat királynak válasszák, és a fiaid fiait is. Vakmerőség lenne ugyanis a háború lángjai közé sietni, ha utódaid számára csak irigyet, nem pedig királyságot szereznél. Nem fogják önként megtenni, különben ha tényleg azt reméled, hogy megteszik,
880 bölcs dolog, ha tanácskozol velük akaratukról, és nem a rendi

³²⁴ Ebben az időben ez még nem számított annyira közhelynek, mint a Richelieu után korban. De a túlzott befolyással rendelkező tanácsosok (mint amilyen Melchior Klesl vagy Lerma hercege voltak) egyre komolyabb problémát jelentenek a kortársak számára.

sulere, non ab aestu comitiorum pendere. Subdes autem eos 885
simulando, promovendo, removendo.

Simulando nimirum summam securitatem et confidentiam,
ut nemo propositum tuum subodorari possit. Tiberius tibi prae-
ceptor esto, qui eos, quos evertere cupiebat, summopere ho-
norabat, deinde securos opprimebat.³²⁵ Hoc scitum: quia ho- 890
nores pauci moderate ferunt, ideoque semper altius ascendere,
quam oportuit, moliantur.

Promovendo tuos, imo et hostes, sed tolle in altum, ut lapsu
graviore ruant. Nemo hostem facilius vincit, quam si in altum
ducat, unde se praecipitet. Belgium et Britannia provexit et 895
extulit quam multos, sed quos certo ruituros expectabat et ce-
ciderunt, cadet alius, qui sequitur ac fidit. Promove ante Tuos,
quos putas fidos, alios, quos putas casuros.

XXVIII.

Removendi sunt audaces, alterius religionis homines, libertatis 905
amantiores quam regno expedit. Audaces et temerarii cavendi,
quia gratiosi vulgo et magnanimi habentur. At Regum secu-
ritas in submissione et pusillanimitate subditorum consistit.
Exempla in promptu et prope sunt.

894 graviore] graviori (OSZK Quart. Lat. 1252) 895 se praecipitet] si praecipiter
(OSZK Röpl. 523)

³²⁵ Vö. Suetonius, *Tiberius* 65: „El kellett túrnie, hogy a zendülő Seianus születésnapját hivatalosan megünnepeljék, aranyozott mellszobrait városszerte tiszteljék; nagy nehezen elérte, ha fáradtságosan is, inkább fortélyal és cselszövészel, mint uralkodói tekintélyével, hogy végül mégiscsak megbuktassa ellenfelét. Legközelebb ugyanis, ötödik consulsága alkalmával tisztvársul maga mellé vette, hogy e megtiszteltetés ürügyén a maga közeléből eltávolítsa...” Kiss Farkas Gábornak köszönöm a hivatkozás megfejtését!

885 gyűlés indulataitól függsz. Vesd őket alá akaratomnak színlelve,
egyeseket előmozdítva, másokat elmozdítva.

Színlelve kétségtelenül teljes gondtalanságban élhetsz, biza-
lommal körülvéve, úgy, hogy senki se fogja terveidet kiszagol-
ni. Legyen Tiberius a nevelőd, aki azoknak, akiket tönkre akart
890 tenni, először tisztségeket juttatott, majd amikor biztonságban
éreztek magukat, lecsapott rájuk. De tudd, hogy a tisztségeket
kevesen viselik mérséklettel, és mindig azért küzdenek, hogy a
megérdemelnél feljebb kerüljenek.

Mikor előmozdítod embereidet, jobban mondva az ellensé-
895 geidet, emeld fel őket jó magasra, hogy zuhanásuk annál pusztítóbb legyen. Senki nem győzi le ellenségét könnyebben, mint
ha felemeli, hogy onnan zuhanjon le. Németalföld és Britannia
sokakat fel- és kiemelt, de biztosan tudta róluk, hogy el fognak
bukni, és ezek el is buktak, és más is elbukik, aki követi [őket]
900 és hisz [bennük]. Ne a te embereidet mozdítsd előre, akiket
hűnek gondolsz, hanem másokat, akikről azt gondolod, hogy
le kell majd zuhanniuk.

XXVIII.

905 El kell mozdítani az elbizakodottakat, a más valláson lévőket, és
azokat, akik jobban szeretik a szabadságot annál, ami a király-
ság számára üdvös. Az elbizakodottaktól és a vakmerőktől tar-
tani kell, mert a köznép szeretetreméltónak és bábornak tartja
őket. A királyság biztonságának a záloga viszont az alattvalók
910 félelmében és elnyomásában rejlik. Könnyen lehetne példákat
hozni, akár az elmúlt időkből is.

A lutheránusokat és huszitákat nyomd el, ahogy Ang-
liában is elnyomják a puritánokat és a lutheránusokat. A
pápisták és anabaptisták nem fognak mozgolódni, eléggé
915 kifulladtak már. A lutheránusok a reformátusokkal egyen-
lő jogokért küzdenek, a szászokkal kérkednek és külföldről
kapnak erősítést. Közöttük tehát tegyél rendet, mint ahogy

Lutheranos et Hussitas supprimes, ut in Anglia Puritani et
Lutherani pressi sunt. Papistae et Anabaptistae nihil molien- 920
tur, satis enim attriti sunt. Lutherani pari iure cum reformatis
contendunt, Saxonem iactant, ab exteris firmantur. Itaque eos
in ordinem redige, quemadmodum in Hollandia Remonstran-
tes sive Arminiani redacti sunt.

XXIX.

Modus amovendi per speciem honoris, mandando speciosas
et impendiosas functiones [est]. Sic Turrianum in Britanniam
Legatum mittes, qui te potentior erit quamdiu Bohemiam in- 930
colet, sic Mansfeldium alio ablegabis.

Modus alius per accusatores ut litem intendant civilem, ut
calumniis varie petant vexentque. Numquam inter discordes
deerunt occasiones. Tu sere discordias et pugnas. Qui amantes
sunt libertatis, et exacto altoque ingenio,³²⁶ eos omnibus tech- 935
nis et versutiis persequere. Exemplum nuper in Batavia editum
[est] et sane Barneveltium vix totis viribus connixi, Mauritius
socerque tuus occiderunt, quod tamen necessarium erat, sed
hoc actum cautissime et providentissime, ut per ipsos Ordines
occideretur. 940

936 editum] edictum (OSZK Quart. Lat. 1252)

³²⁶ Ez a megglehetősen szokatlan kifejezés talán spanyol nyelvi hatásra utal.

Hollandiában a remonstránsok vagy az arminianusok ügyét
920 is elrendezték.³²⁷

XXIX.

Az embereket a megtiszteltetés színe alatt kell eltávolítani,
vonzónak tűnő, sok költsékezéssel járó teendőket kell rájuk bíz-
930 ni. Küldd el hát Thurnt Britanniába követnek: amíg Csehországban lakik több hatalma lesz, mint neked.³²⁸ Hasonlóképp
küldd el Mansfeldet is követnek másvalahová.³²⁹

Egy másik módszer: vádaskodók révén annak hangoztatá-
sa, hogy polgári meghasonlásra törekszenek, hogy ármányko-
935 dással sok mindent kikezdenek és felforgatnak. A civakodók
között mindig meg lesz a megfelelő alkalom: te csak szórd el
a civakodás és viszály magjait. A szabadság szerelmeseit, azo-
kat, akiknek elméje éles és messzire látó, minden módszerrel
és fondorlattal üldözd. Erre nemrég Hollandiában akadt példa,

³²⁷ Lásd a 290. jegyzetet.

³²⁸ Heinrich Matthias von Thurn (Thurn Mátyás, vagy Jindřich Matyáš Thurn-Valsassina) (1567–1640) a cseh felkelés vezető egyénisége, később V. Firgyes egyik legfontosabb cseh főúri támasza, katonai vezetője. A fehérhegyi csata után elmenekül és elsőként Bethlen Gábor „diplomátájaként” a Portán is megfordul. Bár ezek után diplomáciai szolgálatait a velencei köztársaságnak is felajánlja, végül Gustavs II. Adolf svéd szolgálatába tud csak elszegődni. *Pavel Balcárek*: Ve viru třicetileté války: politikové, kondotiéři, rebelové a mučedníci v Zemích české koruny. České Budějovice 2011.

³²⁹ A luxemburgi születési Ernst von Mansfeld (1580–1626) a tizenöt éves háborúban apja mellett Magyarországon ismerkedik meg a háború művészetével. Később szakít a katolikus oldallal és a protestáns szövetség egyik legjelentősebb hadvezérévé válik. 1626-ban, más lehetőségek híján, Bethlen Gábor szolgálatába áll. *Walter Krüssmann*: Ernst von Mansfeld (1580–1626), Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg. Berlin 2010.

XXX.

Omne periculum in regno tuo Tibi imminet a Proceribus. Hos 960
 eliminandi, deiiciendi, aut etiam e medio tollendi hunc modum
 tene. Tres sunt ordines in Bohemia, Dominorum, Nobilium et
 Civitatensium. Inter hos acerrima aemulatio est, Civitatenses
 enim fere contemnuntur. Tuum erit primo aggredi Dominos,
 hoc est Comites et Barones, deinde Nobiles, postremo Civita- 965
 tenses iure suo privare. Domini erunt fere auferendi e medio, nec
 mirare: Documentum Regium est; spicas eminentes decutere,³³⁰
 nisi seces, secabere. Primo qui familiares sunt Tibi, et Tuis, per
 idoneos homines magna illos spe inflabis, ut contemnant prae se
 reliquos, iniuriose agant ideoque exosi reddandur. Deinde inter 970
 se ut contendant, ac comittantur, effice, sicque aliquos tolle. Ci-
 vitates interim extolle donec per eas Nobilitatem deieceris, cui
 rei illae operam volentes lubentesque conferent.

Florentibus enim Proceribus precario regnabis. Illis oppres-
 sis, Civitates adorieris, ad te tuosque revocando iudicia, Civium 975
 querelas contra magistratus audiendo, curando, iuvando; Sic
 venies ad mutationem cribrationemque Senatorum, qualem in
 Hollandia nuper instituere. Ubi Senatus fuerit tuorum humorum
 tandem rusticos et pauperes tanquam popularis et Tribunitiae
 potestatis, Civibus aequabis, et sine labore, sicut desiderat cor 980

³³⁰ Utalás a hérodotoszi példázatra (5, 92): Thraszübulosz milétoszi türannosz
 Periandrosz korinthoszi türannosz követe számára azzal tette világossá, hogy
 városának legkiemelkedőbb polgárait Periandrosznak meg kell öletnie, hogy
 miközben a követtel sétált minden kimagasló kalászt levágott és félrehajított.
 Az utalás megfejtését Kiss Farkas Gábornak köszönöm! Vö. Livius mákféjekre
 vonatkozó példázatával, amire Schoppe alább, a XXXIII. rész végén hivatkozik.

ahol apósod és Móric minden erejüket összeszedve sem ölték volna meg egykönnyen Oldenbarneveltet, hiába volt erre nagy
955 szükség, hanem mindez a lehető legóvatosabban és előrelátóbban [kellett megtörténjen], úgy, hogy maguk az ország rendjei öljék meg.

XXX.

960 Királyságodban minden veszély a főrendek felől fenyeget téged. Ezeket üzd el, távolítsd el vagy éppenséggel öld meg. Három féle rend van Csehországban: főurak, nemesek és városi polgárok. Köztük elkeseredett vetélkedés folyik, a polgárokat azonban általában megvetik. Először a főurakat kell
965 letámadnod, vagyis a grófokat és bárókat, utána a nemességet, végül pedig a polgároktól vedd el szabadságjogaikat. A főurakat általában ki kell irtani; ne csodálkozz, királyi tanítás szól róla, hogy a nagyra nőtt kalászt le kell dönteni. Ha nem vágod ki, téged vágnak le. Először megfelelő emberek segítségével
970 gével nagy reményeket kell ébresztetni a hozzád és családodhoz tartozó familiárisokban,³³¹ hogy a többieket nyilvánosan megvessék, jogsértéseket kövessenek el és ennek megfelelően gyűlöletessé váljanak. Ezek után érd el, hogy vetélkedjenek és egymásnak essenek, és így ölj meg néhányat. Közben emeld
975 fel a városokat, egészen addig, amíg a nemességet a segítségükkel le nem igáztad, amiben a legnagyobb örömmel fognak segédkezni.

Az erejük teljében lévő főrendekkel ugyanis csak bizonytalanul uralkodhatsz. Ha egyszer sikerült elnyomni őket, támadd
980 le a városokat, a bírói ítékezés gyakorlatát vedd a magad kezébe vagy bízd embereidre, hallgasd meg, karold fel és támogasd a [polgárok] városi tanács ellen felhozott panaszait. Ezután cseréld le és rostáld meg a tanácstagokat, amire Hollandiában

³³¹ Vagyis a család megbízható, belső embereiben.

tuum, absolute dominaberis. Uno verbo: morte vel exilio trecen-
torum procerum regnum tuum in tuto collocabis et stabilies.

XXXI.

Nunc praeclara occasio se offert, exercitum habes, eo domabis 995
et tuos, Militem cole et ex Germanis tuis habe, ipse in castris
esto. Dux tuus potentior Te erit, si pro te bella gerat.

XXXII.

Aerarium ne Status habeant, Tu semper aliquid pete, si in te
transferre non poteris, fac, ut dividant ipsi, quod haud difficul-
ter assequeris. Denique quod caput est, Pragam compesce.

XXXIII.

Germanos tuos Principes adorabis, Comitibus comis eris et
blandus, ludes et potabis cum illis, mores eorum sic disces.
Cum urbium legatis, de eorum commodis ages³³² et quia totas 1010
Curias inaurare non potes, Syndicos, Secretarios et qui aucto-
ritate prae caeteris pollent Tuos facies, nullis impendiis parces.
Hoc suadeo, ut oportune opulentas urbes, Norimbergam, Ul-

1010 et quia totas] a helyén pontok szerepelnek az OSZK kéziratában. 1011
Syndicos] Syndicos, Advocates (OSZK Röpl. 523)

³³² Alaposan kibővíti ezt az augsburgi német fordítás: „Mit der Stätt
Gesandten sollen sie so freundlich unnd gnedig handeln, unnd vil
verheissen, als wann sie deren nutz und auffnemmen selbst zu gemüth
führeten und hoch begereten denselbigen zupromovieren“. Secretissima
Instructio, oder Allergehaimnestes Gutachten i. m. (112. jegyz.), f. Dii^r.

a napokban volt példa.³³³ Amint a városi tanácsok összetétele megfelel az ízlésednek, és végül a parasztokat és a szegényeket – mint a nép- és bírói hatalom képviselőit – egyenrangúvá tette a
990 polgárokkal, erőfeszítések nélkül, amint a szíved diktálja, abszolút módon uralkodhatsz. Összefoglalva: háromszáz főrangú halála vagy kiűzése árán királyságodat rendbe rakod és megszilárdítod.

XXXI.

995 Most kiváló lehetőség van: a kezeden egy hadsereg, akiknek a segítségével még a családod felett is uralkodhatsz. Legyen gondod a katonaságra, akik a te németjeidből álljon és a várakban tartózkodjon. A hadvezéred a fejedre nőhet, ha te helyetted fog háborút vezetni.

XXXII.

A kincstár ne a rendek kezében legyen, valamit mindig kérjél tőlük, és ha nem tudod megkaparintani, gondoskodj róla, hogy osztozkodjanak rajta, amit nem lesz nehéz elérned. Végül pe-
1005 dig, ami a lényeg, Prágát zabolázd meg.

XXXIII.

A te német fejedelmeiddel légy tisztelettudó, a grófokkal szívélyes és nyájas. Mulass és igyál velük, szokásaikat így fogod
1010 kiismerni. A városi követek [esetében] gondoskodj anyagi megbecsülésükről, és mivel a városi tanács minden tagját nem teheted gazdaggá, a szószólókat, a titkárokat és azokat kötelezd le, akiknek a többiek előtt tekintélye van: semmilyen költséget ne kímélj. Azt javaslom, hogy amint lehetséges vond hatalmad
1015 alá a gazdag városokat, Nürnberget, Ulmot és a többit, mert az

³³³ 1618 őszén Móríc szisztematikusan megtisztítja a holland városokat az arminiánus frakcióktól. A városi tanácsokba behozott saját régensei azonban hosszabb távon alkalmatlanoknak bizonyulnak. Jellemző, hogy 1620 júniusában már 40 hadosztály van lekötve az arminiánus városok sakkban tartására. *Israel, J.: The Dutch Republic: its Rise i. m. (290. jegyzet) 453-457.*

mam, caeteras in tuam redigas potestatem, nam eorum opibus firmiter te communire poteris. Imitare Iulium Caesarem aliosque, qui complures urbes praedae causa diripuerunt. Non offendes ea re Principes, et Nobilitatem, si et illis bolum aliquem in fauces inieceris. In Hollandia clandestinis nunc agitur machinis, ut Ambsterodamum sit in Mauritii potestate. Tanta enim ibi opes sunt, ut decennali bello sufficiant. Francofurtum si inescare et invadere possis, mirifice rem tuam stabilies. Egentes et obaerati cives spe spoliiorum illecti lubentissime Tibi mutuas tradent operas. 1030

Si urbes dolo blanditiisve capere non poteris, plebeios vulgusque promiscuum concita, Tribunus plebis esto, Patriciorum fastum, insolentiam, iniurias, contumelias, ultum venire te simula. Scis, quam id Noribergae, Ulmae, Francofurti, Wormatiae gratum sit. Urbibus occupatis earumque nervo validus fortisque Comites aliosque nobiles in ordinem redige, et summa illa papaverum capita prudenter demere.³³⁴ Non enim alter Rex eris. 1035

XXXIV.

Ante omnia ne tuum cum Turca foedus cognoscatur, advertite, Catilinam enim patriae et libertatis Germaniae proditorem dicent. Nemo enim ignorat Turcicae tyrannidi receptum esse, Principes et Nobilitatem e medio tollere. Denique in Regno, in quo nihil praeter vim habes, vim exerceto, sed mistam dolis astuque, donec omnia possideas. Turcam metue, Gabrielem cave, contra Austrios pugna, Procures Bohemos sensim minue, Ecclesiasticos ne time, ne ad desperationem adige. Numquam 1050

1021 in tuam] urbes imperiales in tuam (OSZK Röpl. 523) **1026** sit] est (OSZK Quart. Lat. 1252)

³³⁴ Vö. Livius 1, 54.

ő vagyonukból tudsz igazán megerősödni. Utánozd Julius Cae-
sart és másokat, akik a zsákmányszerzés végett megannyi vá-
rost fosztottak ki. Nem fogod ezzel a fejedelmeket és nemessé-
get megbántani, [főleg] ha néhány finom falatot az ő torkukba
1025 is vetsz. Hollandiában most titkos machinációkkal éppen azt
próbálják elérni, hogy Amszterdam Móric uralma alá kerüljön:
akkora kincs van ott felhalmozva, hogy tízéves háborúra is elég
lenne.³³⁵ Ha Frankfurtot horgodra tudod csalni és el tudod fog-
lalni, csodálatos módon megszilárdíthatod ügyedet. Nincste-
1030 len és eladósodott polgárok a zsákmány reményétől elcsábulva
nagyon szívesen nyújtanak segítséget.

Ha nem sikerül csellel vagy nyájassággal a városokat megsze-
rezned, bujtsd fel a plebejusokat és a köznépet, válj néptribunussá,
és tégy úgy, mintha a patrícusok kevélységét, szertelenségét, iga-
1035 zságtalanságait és gyalázatát jönnél megbosszulni. Meg fogod lát-
ni, mennyire hálásak lesznek ezért Nürnbergben, Ulmban, Frank-
furtban és Wormsban. Miután a városokat elfoglaltad, és rátetted a
kezed arra, ami az erejüket jelenti, tégy rendet az erős és hatalmas
grófok és más nemesek körében, és vedd le okosan a legmagasabb-
1040 ra nőtt mákfejeket.³³⁶ Máshogy ugyanis nem leszel király.

XXXIV.

Mindenekelőtt arra figyelj, hogy ki ne tudódjon a törökkel kö-
tött szövetséged, [különben] a haza Catilinájának és a német
1045 szabadság elárulójának neveznének. Ugyanis mindenki tisztá-

³³⁵ Vö. *Israel, J.*: The Dutch Republic: its Rise i. m. (290. jegyzet) 481.

³³⁶ Cesare Ripa *Iconologia* (1593) c. művében az államérdek allegóriája egy vértbe öltözött, sisakos nőalak bottal a kezében, amellyel „sosem hagy másokat akkorára növekedni, hogy azok kellemetlenséget okozzanak neki”. Az idézet a kép leírásából, Farkis Tímea doktori értekezéséből származik. *Farkis T.*: Egy 17. századi értelmiségi pálya Gregorio Leti. Történelmi és politikai ceremónia című művének korabeli jelentősége és helye az író életművében. Pécs, PTK 2010. 136. Érdemes megjegyezni Ripa államérdek-definíciója kifejezetten Machiavelli *Fejedelem* c. művére alapoz. *C. Ripa*: *Iconologia*. Venetia 1645, 518–519.

bellum offensivum gerent, etiamsi potentiores. Animalia nulla 1055
leonem aggrediuntur, mille oves nunquam unum lupum inva-
dunt, nec leonem centum boves. Tu leo es, non timebis eos,
sed vires contra hostes alios verte. Moraviam custodi, haeredi-
bus prospice. In Belgio Hispaniensi speramus aliquot Ordinum
Urbiumque transfugia, quod si evenerit, res tuae in tuto erunt. 1060
Sed festinandum, nam omnes confoederati eodem tempore, et
Te Regem Germaniae, et Mauritium Dominum Belgii videre
summis votis exoptant.

Si tam diu quieverit Gallus, haud dubie vicimus. Iam enim
Principes urbesque vobis foedere unitas, ut se parent, excita- 1065
vimus. Ponemus in medio Franciae, si possumus, Bullionium,
aut eius Filium, si non possumus, quemvis, qui se nobis iun-
xerit.

Hic autem nunc desino et haec monita e media arte Politica
deprompta, ut alta mente recondas, inque usum et actiones 1070
tuas feliciter transferas velim. Reliqua pro re nata, ubi tempus
causaque poscet, lubens, uti possum, uti debeo, fideliter com-
municabo.

FINIS.

1067 iunxerit] iunxerunt (OSZK Quart. Lat. 1252) **1071** feliciter] fideliter, feliciter
(OSZK Quart. Lat. 1252) (a „fideliter” aláhúzza) **1071** pro re] prole (OSZK Quart.
Lat. 1252) causaque] causamque (OSZK Röpl. 523) **1074** FINIS] Etc. (OSZK Quart.
Lat. 1252)

1055 ban van vele, hogy a török zsarnokság a főembereket és ne-
mességet ki szokta irtani. Egy olyan királyságban, ahol az erőn
kívül másod nincs, az erőre támaszkodj, de csellel és furfanggal
vegyítsd, amíg minden a tiéd nem lesz.³³⁷ A törököt féld, Gá-
bortól óvakodj, az ausztriaiak ellen harcolj, a cseh főnemese-
1060 ket lassanként fogyaszd, az egyháziaktól ne félj, ne hajtsd őket
kétségbeesésbe. Sosem fognak támadó háborúba kezdeni, még
ha erőfölényben vannak is: egyetlen állat sem bántja az orosz-
lánt, a bárányok sosem támadnak meg egyetlen farkast sem,
még ha ezren vannak is, [ahogy] száz ökör sem egy oroszlánt.
1065 Te oroszlán vagy, ne félj tőlük, hanem más ellenségek ellen
fordítsd erőidet. Moravia felett örködjél és gondoskodj előre
örököseidről. A spanyol Németalföldön reméljük, hogy lesz-
nek rendek és városok, amelyek átállnak, ami ha bekövetkezik,
biztonságban lesz az ügyed. De sietni kell, mert a szövetsége-
1070 sek teljes szívükből azt kívánják, hogy akkor legyél Germánia
királya, amikor Móric Németalföld ura.

Ha a francia király mindeddig nyugton marad, akkor két-
ségtelenül nyertünk. A főembereket és a városokat már felráz-
tuk, hogy készüljenek fel a veletek való szövetségkötésre. Fran-
1075 ciaország közepébe, ha tudjuk, majd Bouilont helyezzük, vagy
a fiát; ha nem tudjuk, akkor bárkit, aki csatlakozik hozzánk.

Itt azonban most abbahagyom, és szeretném, ha ezt a poli-
tika tudományának sűrűjéből szedett tanítást, magasztos lélek-
kel titkon őriznéd, és a tettek mezején sikeresen alkalmaznád.
1080 A többit, amint azt a helyzet megkívánja, és az idő megköveteli,
amennyire tudom és látni fogom, hűen és örömet a tudtadra
adom.

³³⁷ Vö. *Niccolò Machiavelli: A fejedelem*. Ford. Lutter Éva. Bp. 1987. 18. rész. 96.

Mellékletek

Ad Regiam Catholicam Maiestatem De praesenti Germaniae in
eaque Augustae domus Austriacae statu Brevis Relatio Gasparis
Scioppii Equitis Germani.³³⁸

(Schoppe beszámolóját ajánlja a királynak.) Ki fog derülni belőle, hogy az eretnek német fejedelmek megtérítése neki is elsőrendű érdeke. Előadását két részre osztotta: az első Németország betegségéről fog szólni, a második a gyógyomódról.

Pro mea in M.^{tem} V. et Augustam Austriacam domum fide, proque parta multorum annorum studio rerum Germanicarum notitia (quam utramque literis et testimoniis suis magni Principes in me commendant) facere non possum, quin M.^{ti} V. quae mihi de praesenti Germaniae statu cognita sunt, breviter exponam, cum praesertim ea opera planissimum fore videatur, nullius magis, quam M.^{tis} V. interesse, ut Haereticorum Germaniae Principum ad Ecclesiae Catholicae communionem reducendorum seria cogitatio relictis rebus et ante omnia suscipiatur. Ut autem tanto sit facilior eius rei diiudicatio, in Duo summa capita Relationem hanc meam partiar: quorum primum erit de Germaniae morbo, hoc est, de periculo, quod Ecclesiae, domui Austriacae, et in specie M.^{ti} V. gravissimum ac multiplex impendat, si Religionis dissidium duret diutius, nec aliqui saltem Principes ab Haeresi ad Ecclesiam reducantur: alterium de medicina, an et quibus modis ea confici, sive quemadmodum Principes illi ex Haereticorum castris ad nos adduci possint.

³³⁸ A másolat helye: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Fondo Scioppiano 222, f. 142^r–146^v. Keltezés nélkül, de 1613 őszére datálható. Az ezt követő relációban Schoppe elmondja, hogy négy hónappal korábban Fülöp gyónatatójának átadott egy politikai helyzetelemzést, most egy újabbat készít. Vö. D'Addio, M.: Il pensiero politico i. m. (173. jegyz.) 115–118. Lásd a Bevezető 99–100. oldalait.

Primum Caput
De ancipiti Germaniae morbo, ac periculo,
quod Austriacis et M.^{ti} V. inde impendet

(Schoppe elemzi a császár és német fejedelmek kapcsolatát.) A császár annak az évi 6000 aranyforintos bevételnek is alig kapja meg a harmadát, ami rendesen járna neki a császári városok adójából, ui. a történelem során a városokhoz közeli fejedelmek azt maguknak kisajátították.

Ut evidenter pateat, quam non multum ab interitu absit Germaniae status, quomodo se caput eius Imperator, et praecipua membra, hoc est, Principes cum Haeretici, tum Catholici habeant, exponere oportet. Imperator ergo ex omni Imperio vix eos ordinarios habet redditus, qui summam sex millium aureorum excedant. Augusta quippe quotannis quadringentos florenos aureos Caesari dependit, nec multo plus aut minus ceterae Civitates Imperii, quae proprie Imperiales vocantur, et in periculo Imperatoris censentur. Hinc quasi praedicta sex millium annuorum summa confici existimatur, ex qua ipsa tamen neque teruncius ad Caesarem redire solet. Nam Caesariani ministri sibi aut filiis ac propinquis suis certarum civitatum pensiones subinde impetrant. Alios statos et certos redditus Caesar ex omni Imperio nullos habet: cuius inopiae causa prima fuit interregnum viginti duorum annorum, quod Friderici secundi Imperatoris obitum excepit. Nam tum multae liberae Imperii civitates vicinis Principibus prae-dae fuerunt, publica quoque vectigalia Imperii privatus Principum potentiorum fiscus sibi vindicavit. Secutus postea Carolus IV. Imperator, pecuniam undique corrogare studens, Arelatense regnum a reliquo Imperii corpore alienavit, et Electoribus Imperii, ut filium ipsius Venceslaum Imperatorem designarent, reliqua vectigalia publica in perpetuum concessit. Itaque eo iam res rediit, ut cum Imperatori neque pecuniam Ordinibus imperare, neque militem legere permissum sit, ipse ab Ordinibus Imperii non

nisi in comitiis, quae ipsa quoque sine Electorum assensu indicare nequit, precario quod summa reipub. necessitas postulat, contendere, nonnullorum Consiliarios et ministros largitionibus demereri, plurima denique Caesario illo fastigio indignissima facere ac pati necesse habeat.

Sok a lutheránus fejedelem és többségük nagyon szegény (Schoppe felsorolja, hányan vannak, hol.) Egyedül a szász választófejedelem, a brunswicki herceg, Hesse örgrófja Móric, a pfalzi palatinus és a brandenburgi választó gazdagok. (Schoppe elbeszéli, hogy az augsburgi vallásbéke folytán a katolicizmust, hogyan szorították vissza és kerültek a lutheránusok pozícióba és sajátították ki a katolikus beneficiumokat, és ebből mennyire nem akartak később sem engedni.)

Iam Principes Lutherani et multi sunt, et maiorum partem cum extrema egestate atque inopia conflictantur. In Comitum Palatinorum familia, praeter Bavariae Duces, XVII. Principes hodie sunt superstites: In Saxoniae Ducum domo totidem, in Marchionum Brandenburgicorum XIV. in Brunsvicensium ac Lunaeburgensium XXIV. in Landgraviorum Hassiae VIII. in Marchionum Badensium IV. in Principium Anhaltinorum XII. in Ducum Lauenburgicorum IV. in Ducum Wirtembergicorum VI. Pomeranorum IX. Holsatorum XII. Mechelburgicorum IV. Horum omnium opulentissimus est Saxoniae Elector, ei proximus Henricus Julius Dux Brunsvicensis, qui tamen animam propemodum debet, post hunc Mauritius Hassiae Langravius, et Palatinus ac Brandenburgicus Electores, qui duo similiter aes alienum grande debent. Reliquorum alius alio est pauperior, ita ut nonnulli vix mille, octogentos, quingentos atque etiam trecentos aureos in redditibus annuis habeant, eosque subditorum ac vasallorum multi quibus multum superent, a quibus ipsi, nisi quod ius et mos vetus iubet, exigere nequaquam possunt. Causam huius tantae indigentiae ipsi libello Caesari in Comitiis anno 1576 oblato partim in Dei benedictionem contulerunt, qua factum sit, ut crescerent ac multiplicarentur, partim in Decretum Comitiorum Augustae

anno 1555 habitorum, quod maiores ipsorum cum summo rei Catholicae detrimento ac praeiudicio non tam Carolo V. Casari iam de abdicandis omnibus saeculi negotiis agitati, quam fratri eius Ferdinando, a Turcis per Haereticos clam ad tentandam Ungariam vocatis metuenti et auxilios desideranti, tum Imperium in posteros suos favorem commodantibus Haereticis propagare cupienti extorserunt. Etsi enim videbantur iis, quae Decreto illo impetrarunt, merito contenti esse debere. (Nam primum Religionis Lutheranae libertas data erat omnibus Imperii ordinibus, hoc est, iis, qui nullius nisi Imperatores saeculari ditioni subessent, solis Ecclesiasticis exceptis: deinde, potestas Lutheranis facta fuerat, suis subditis Catholicae religionis exercitium negandi, hoc est revera, Subditos ad sectam suam cogendi: tertio, non minus ipsis, quam Catholicis in Camera Spirensi, quod supremum Imperii totius tribunal est, locus datus fuerat, ita ut deinceps Assessores Camerae sive Auditores Catholici et Lutherani numero pares essent: quarto sacrilegiorum promissa eis fuerat impunitas, neminemque eis nomine occupatarum et confiscatarum Ecclesiarum, in quas saecularem ditionem habuerant, neque in iure, neque alio quovis modo molestia futurum) nihilominus quoniam eodem Decreto cautum fuerat, ut si quis Ecclesiasticus Lutheranus fieret, is honore quidem salvo, ceterum Ecclesiasticis suis beneficiis statim cederet, in eiusque locum Catholicus sufficeretur, illi fore prospicientes, ut mox liberis aucti et a spe beneficiis ac sacerdotiis potiendi in posterum submoti et exclusi ad egestatem redigerentur, ut istud Decreti caput induceretur et abrogaretur, enixe omnia fecerunt. Sed quoniam Catholici Ordines se a Pace semel facta vel unguem latum discessuros et quicquam in ea mutatum in passuros strenue semper negarunt (quippe quos non fugeret, ad missis in beneficiorum Ecclesiasticorum communionem Haereticis, brevi de omni religione Catholica in Germania conclamatum fore) eruperunt tandem Haeretici, et in eisdem Comitibus anni 1576 palam Caesari et Catholicis denunciarunt, quoniam certum et exploratum sit, familiis ipsorum, si ad Ecclesiastica beneficia non admittantur, extremam paupertatem et interitum imminere, minime aequis animis filios ac

nepotes suos id laturos, sed extrema quaeque tentaturos omnemque pacem publicam perturbaturos esse potius, quam ut sese Religionis causa ab Episcopatibus, Praelaturis ac sacerdotiis excludi patiantur. Neque vero aliter ab eis, quam minati fixerant, factum est, velut ex his, quae commemorabo, cognosci poterit. Cum in constituenda Religionis Pace hac quoque capita convenerint, restituturos Lutheranos occupata ab ipsis earum Ecclesiarum bona, quae immediate Imperatori in saecularibus subiectae sive Imperii ordines essent, neque posthac quicquam occupaturos, illis etiam Ecclesiis et Monasteriis, quae tempore Pacificationis Catholicam religionem adhuc exercebant, executium illud nequaquam adempturos, neque bonos earum aut iuribus damni quicquam daturus, etiam in ius vocatos Camerae Spirensis sententia libenter staturos eique parituros, nullius catholici subditos ad suam sectam quavis ratione allecturos, Calvinistis societatem suam et libertatem religionis nequaquam permissuros, cum exteris et ab Imperio alienis foedus nullum facturos, Caesari denique Decreta in Comitiiis auxilia bona fide et sine tergiversatione aut cunctatione repraesentaturos esse: haec igitur quamvis inter Catholicos et Lutheranos convenerint, atque eorundem Comitiorum Augustanorum Decreto sancita fuerint, eaque sese Lutherani consequentibus nonnullis Comitiiis inviolabiliter observaturos manuum suarum subscriptione signorumque impressione promisserint.

A lutheránusok a megállapodásokat és az ígéreteiket nem tartották meg: az egyházi beneficiumokat nem adták vissza, mint ahogy az elfoglalt, korábban a császárnak alávetett monostorokat sem; a katolikus vallásgyakorlatot letörték és az elfoglalt püspöki javadalmakat fegyverrel is megvédték; a belgiumi és az osztrák, cseh, magyar alattvalókat lázadásra bűjtatták; a kálvinistákat bevonták a vallásbékébe, mert úgy vélték, hogy külföldi (francia, angol és holland) segítséggel a katolikusoknak sokat árthatnak; sőt a monostorok elfoglalása és az ausztriai ház birodalomból való kizárása végett szövetkeztek a kálvinistákkal, a franciákkal és másokkal; a törököket az angol és holland követen keresztül háborúra bízatták a spanyol király itáliai birtokai

és az ausztriaiak Magyarországa ellen; kinyomtatott könyveikben pedig azt hirdették, hogy a törökök isteni küldetésből csak a saját hitük védelmére keltek; a törökök ellen megszavazott segélyből a rájuk eső részt a császárnak nem fizették meg, így a császár nem mer seregeket toborozni és nem is könnyen jut kölcsönhöz; kinyomtatott könyveikben megkérdőjelezik a császári törvénykezés hatályát és a pfalzi választófejedelem törvényszékéhez mennek fellebbezni katolikus ügyekben, és azzal hencegnek, hogy sikerül a császárt megzaboláznuk.

Tamen ut Catholicis Decreti illius quo Haeretici a Beneficiis Ecclesiasticis arcentur, abrogationem extorquerent, pacta conventa irrita facere, omnesque leges ludibrio habere nequaquam sibi religioni duxerunt. Itaque 1. Ecclesiasticorum beneficiorum nihil omnino restituerunt. 2. multas Abbatias opulentissimas Imperio immediate subiectas post id tempus occuparunt. 3. Catholicae Religionis exercitium, quod Pacificationis tempore alicubi adhuc incolume fuerat, omnino sustulerunt. 4. Lutheranos in Episcopatum possessione tueri et conservare armis contenderunt, velut Coloniense bellum anno 1583 et Argentinense anno 1592 testantur. 5. Mis V. Subditos in Belgio, Caesaris in Austria, Bohemia et Ungeria, ad amplectendum et armis tuendam sectam suam concitarunt, eorumque Rebelliones palam foverunt. 6. Calvinistas in consessum Imperii re ceperunt et Pacis publicae participes fecerunt, quod eos externis Gallorum, Anglorum et Hollandorum auxiliis adiutos, Catholicis multum damni daturos iudicarent. 7. Foedus cum ipsi inter se, tum etiam cum Galliae Rege aliisque extraneis fecerunt, in quo sibi quisque occupationem vicinorum Episcopatum Monasteriorum, et Austriacae domus ab Imperio deiectionem atque exclusionem pacti sunt. 8. Turcam per Anglicos et Hollandicos Legatos ad bellum M.^{ti} V. in Sicilia et Italia, Austriacis in Ungaria inferendum stimularunt,³³⁹ quem etiam libris in publicum editis fidei suae defen-

³³⁹ Vö. Schoppe rövidebb politikai beszámolójának szövegével: „Nam Haeretici nullam meliorem putant rationem adigendi? Catholicos ad voluntatem suam, quam si suas vires et Auxilia adversus Turcam se consociaturos negent, quod eadem prorsus ratione Transactionem Passaviensem et Pacem Religionis sese

sorem divinitus missum praedicant. 9. Adversus Decretum Comitiorum, quo Caesari adversus Turcam auxilia indicebantur, protestati fuerunt, eoque quod maior pars Ordinum censuisset (quemadmodum semper observari fuerat solitum) teneri noluerunt, adeoque in hodiernum usque diem ratam suam contributionum partem nondum Caesari repraesentarunt: et propterea ab Imperiali Fiscali apud Camerae Spirensis in ius vocati, Camerae iudicium aut petenda litis revisione eludunt, aut aperte recusant, et Camerae ratam suam partem ad solvenda Assessorum salaria, si sibi negotium ab iis fiat, soluturos se negant. Ita fit, ut quamvis Caesar sibi ab ordinibus pecuniam ad belli Turcici impensas decretam sciat, tamen propter solutionis incertum scribere militem non audeat, cui etiam propter eundem metum nemo pecuniam facile mutuari velit: in qua re quantum universa res publica periclitetur, quivis sanus sua sponte satis intelligit. 10. Caesaris auctoritatem et iurisdictionem editis libris minuunt, eiusque sententiae Ordines Imperii subesse negant, cum etiam ab eo condemnati et Catholicis pro damno dato aut iniuria facta satisfacere iussi sunt, ad Comitum Palatini tribunal pessimo exemplo appellant, et in publico se Caesarem intra limites suos continere velle gloriantur.

És ha a katolikusok a lutheránusokat a kisajátított javak miatt a birodalmi kamarai bíróság elé szólítják, elmennek ugyan, mert tudják, hogy a kamara fele lutheránus, de fellebbezést kérnek, ami az ügyüket sok évvel kitolja, majd ha az ítélet kedvezőtlennek tűnik, kinyilvánítják, hogy a kamara inkompetens vallási kérdésekben és egy egyenlő felekezeti arányokban felállított döntőbírószóra

Catholicis extorsisse meminerint. Catholici autem propterea quicquam conferre dubitabant, quod et suam portionem ad bellum Turcicum minime sufficere sciant, et sibi ne ex improvise ab Haereticis opprimantur, metuant. Ita magnum est periculum, ne Turca hoc Germanorum dissidium occasionem suam ratus cum reliquam Ungariae partem occupet, tum Germaniae et Italiae periculosus vicinus immineat.” Brevis de rebus Germaniae relatio, Fondo Scoppiano 222, f. 140^r–141^v, itt 141^r. Schoppe arra is kitér ebben a szövegben, hogy 1591-ben az angol királynő portai követe szorgalmazta, hogy az oszmánok Magyarországot megtámadják.

van szükség; ugyanakkor a vallásbéke folyamatos kijátszásával a püspökállítást maguknak tarják fenn, és kiszorítják a birodalmi ügyek intézéséből a katolikusokat. Eközben a magyarok háborújához szedett pénz a magdeburgi érseknél gyűlik, akiből aztán a császár hiába próbál bármit is kicsikarni.

11. A Catholicis, quorum bona sacrilege rapta tenent, ad Cameram in ius vocati, prius iudicium Camerae non subterfugiunt, quippe cuius mediam partem esse Lutheranam sciant: sed ab ea condemnati, Revisionem petunt, quod eo modo litem in plurimos annos dilatum iri confidant. Tandem ubi se Revisorio quoque iudicio condemnatum iri intelligunt, adversus Cameram velut incompetentem iudicem excipiunt, et quoniam eiusmodi lites de occupatis Ecclesiarum bonis cum Religionis negotio coniunctae sint, eas neque Caesaris, neque Camerae, neque cuiusvis Iudicis sententiae decidi, sed tantum per Arbitros ab utraque parte pari numero lectos amice componi posse contendunt, et nisi hoc a Catholicis obtineant, se nihil omnino cum Catholicis Ordinibus commune habituros, potiusque extrema quaque tentaturos protestantur. Et quoniam Catholici sine praesentissima Ecclesiae perniciē hoc eis assentiri nequeunt, fit, ut iam omnis fere Iurisdictio in Germania sit suspensa, vi quisque et terrore, quod potest, efficiat, Camerae sententiam nemo exsequatur, Revisionem litis unusquisque dari sibi postulet, adeo ut iam amplius 150 causae in revisorio iudicio versentur, quae nisi novo tribunali instituto vix videntur unquam decidi posse. 12. Perfecerunt Haeretici Principes, ut a Capitulis Saxonorum Episcopatum, Magdeburgensis, Bremensis, Halberstadiensis, Mindensis, Osnabrugensis, et Verdensis, quorum Canonici sive ex toto, sive ex media parte sunt Haeretici, Episcopi postularentur, qui quoniam ab Imperatori investituram obtinere nequeunt, quod in Pace Religionis ita convenerit, ut nullas nisi Catholicis esse Episcopus possit, ac propterea sessio in Comitibus Imperii iusque suffragii ferendi seu voti dicendia Catholicis, quos alioquin Haeretici numero superaturi essent, merito eis negatur, fit ut omnes Comitiorum actiones

vehementer ab iis impediuntur: nam et ceterum Electorum atque Principum sunt consanguinei, a quibus quavis ratione adiuvantur, et permultum pecuniarum Ecclesiarum suarum nomine ad belli Ungarici impensas contribuunt, tum etiam Saxonici Circuli Cancellaria sive Archivum penes Magdeburgensem est Archiepiscopum, ut siquid ab eo Circulo Caesar impetrare cupiat, id sine Magdeburgensis suffragatione vix sperare possit. Dicit ergo vix potest, quantum remorae et impedimenti ex ea re ad omnia Caesaris postulata et Comitiorum actiones redire soleat.

Ennél is rosszabb, hogy a hollandok a környező fejedelmek püspökségeit igyekeznek a birodalomból kiszakítani (különösen sikeresek voltak ebben a baltikumi területek irányában), ami Dél-Németalföld közelsége miatt Fülöpre is különösen veszélyes; mindezt az ezzel párhuzamos holland propagandamunka súlyosbítja.

Longe tamen maius inde periculum portenditur, quod Hollandi Principibus illis, ut Episcopatus suos, tanquam infinibus Germaniae sitos, neque a Caesare et Catholicis quicquam metuentes, a reliquo Imperii corpore avellant, et sibi peculiares faciant ac familiae suae vindicent, subinde stimulos addunt, eamque ad rem perficiendam patrocinium suum opesque pollicentur. Nam cum ante oculos sit, Borussiam, Livoniam et Ckurlandiam eodem prorsus modo ab Imperio alienatas in potestatem eorum, qui Ordinis Equitum Teutonicorum Magistri et Commendatores fuerat, concessisse, cum scilicet illi Lutherani facti Poloniae Regi se in clientelam dederunt, ab reque provinciarum illarum Investituram acceperunt, cumque iam nonnulli Lutherani Principes ab Hollandis in filios adoptati fuerint, eorumque armis protegantur, vehementer metuendum est, ne, quod Borussiae, idem Episcopatibus illis usuveniat: qui quoniam longe sunt populosissimi et Belgicis provinciis finitimi nullius magis interest, quam M.^{tis} V. ne tanta populorum accessione Hollandorum vires augeantur, mature providere. Ipsi enim hanc Principum indigentiam occasionem suam rati tam firmam successuum eiusmodi spem con-

cepere, ut libris in publicum editis, quemadmodum accepi, gloriari audeant, vicinorum viribus secum tali occasione coniunctis Rempublicam Romana nihilo inferiorem se constituturos esse.

A katolikus fejedelmek, különösen az alacsony sorból jöttek, nem éppen kompetensek, és a lutheránusoktól, akik rokonaik vagy ivó cimboráik, nem képesek függetleníteni magukat; mások viszont csak azzal törődnek, hogy püspökségeik vagyonát feléljék, és igyekeznek semlegeseknek tűnni, ami gyengíti a katolikusok összefogását; megint mások ellenségesek az ausztriai házzal szemben, mert úgy látják, hogy rosszul kormányozzák (a birodalmat) és a családi ügyeik kötik le őket, miközben a császár nagy terheket ró ki. Így aztán nyíltan hangoztatják, hogy Németország az ausztriai házból semmilyen hasznot nem húz, hiszen csak feléli az erejüket, és hogy az oly sok (háborús) költekezésnek semmi haszna nem volt Magyarország királya, Lajos halála óta. E kiadásoknak sokkal jobb helye is lehetett volna, hogy ha az ausztriaiak vissza tudják fogni bírvágyukat és Magyarországot ráhagyják János vajdára, aki azt Lajos után magának követelte. A törökök pedig nem lettek volna a magyarokkal szemben ellenségesek, ha az ausztriaiak megérték volna Németország határain belül.

Postremo Catholici Germaniae Principes, maxime qui ex infima modo Nobilitate ad eum gradum evecti fuere, sunt plerumque rerum humanarum, historiarum et gerendae reipub. imperiti, neque quo Haereticorum, quibus fere sanguine aut alioqui familiari usu et compotandi consuetudine iuncti sunt, consilia machinaeque tendant, odorantur, ac propterea postulatis eorum non facile adversantur. Alii, quamvis eos, quid Haeretici moliantur, nequaquam fugiat, omni tamen religionis zelo et patriae et posteritatis charitate destituti, modo ipsi dum vivunt, commode habeant, et episcopatum suorum fructibus gaudeant, ceterum quid ipsis aliquando defunctis fiat, parum solliciti, consilia sua, a ceteris Catholicis separata habere, ac medii seu neutrales videri volunt, eoque modo, Catholicorum foedus, subtractis viribus suis, debilitant. Alii erga Austricae domus

Principes iniquiore sunt animo, tribus praecipue, ut videri volunt, causis, ab eorum studio alieniores. Nam primum nullam aut exiguam ab eis reipub. rationem duci, eosque re familiari male consumpta, ac fere in homines minime dignos effusa, aliis postea oneri ac molestiae esse conqueruntur. Deinde palam iactitant, Germaniam ex Austriacorum impero nihil omnino lucri fecisse, sed viris viribusque exhaustam esse, quippe quot tantas in Ungariae defensionem impensas iam inde a Ludovici Ungariae Regis obitu frustra nulloque fructu fuerit, quibus supersederi, ex tantum pecuniae lucri fieri aut melius collocari potuisse censent, si Austriaci ambitionem et cupiditatem suam moderari, et Johanni Vaivodae Ungariam, quam post Ludovicum sibi vindicabat, relinquere voluissent. Turcam enim quieturum ac nihil in Ungaros hostile moliturum fuisse, si se Austricai Germaniae finibus continere voluissent.

Emellett (a katolikusok) amiatt is panaszkodnak, hogy túl nagy az érsekek nyomása a papi rendeken, olyannyira, hogy nyíltan hangoztatják, amennyiben a vallásszabadságuk tiszteletben tartatik, sokkal szívesebben élnének valamely lutheránus fejdelem alatt, mint az ausztriai császár protektorátusában, így az elmúlt években nem egy sváb prelátus mutatott Schoppének ausztriai egyháziakkal szembeni panaszlistát. Megint mások a törökök elleni segítségnyújtástól húzódkodnak, azzal a kifogással, hogy a lutheránusok sem fizetnek, akik ráadásul lenyelik a katolikusok vagyonát. Így aztán érthető, miért van az, hogy a császárnak se a katolikus, se a lutheránus birodalmi fejedelmek és rendek nem ígérnek túl sokat. Mindennek egyik fő oka a neveltetésben rejlik, mert a nemesség jó része nyelvtanulás céljából már fiatalon Franciaországba utazik, ahonnan hitükben kiüresedve, hazájuktól és az ausztriai háztól elidegenedve térnek vissza. De az is igaz, hogy ha Róma nem ötven évre adna felmentést a püspököknek, és így a beneficiumokat a nemesek nem tudnák helyben a püspökeiktől megszerezni, hanem ezért Rómába kellene fáradniuk, más lenne a helyzet, de ezt Schoppe hiába mondta már többször is a pápának.

Tertio, Ecclesiasticos ab Archiducalibus ministris nimis opprimi ac gravari conqueruntur, adeo ut aperte ferant, si satis ipsis de Religionis libertate cautum sit, multo sese sub Lutherani alicuius, quam Austriacorum principum ditione aut patrocinio malle vivere: quemadmodum et mihi superioribus annis nonnulli Sueviae Praelati magnum Catalogum onerum seu gravaminum, quibus ab Austriacis ministris afficerentur, exhibuerunt, eumque ut Archiduci Ferdinando porrigerem, ac simul causam totam accurate agerem rogarunt. Alii denique in decernendis aut repraesentandis Caesari adversus Turcam auxiliis difficillimos exhibere se solent, hoc utentes praetexto, cum Haeretici nihi contribuant, et Catholicorum bonis inhient, neque suam portionem Caesari usui futuram, et sibi merito, ne omnino a pecuniis imparati ab Haeticis opprimi queant, cavendum esse. Ex quibus omnibus liquere potest, quam non sit, cur Caesar et Austriaci etiam in summo totius Christianitatis discrimine sive a Catholicis, sive ab Haeticis Imperii Principibus atque Ordinibus multum polliceantur. Causam porro tam alienatae Catholicorum ab Austriaca domo voluntatis primum Educatio sustinet, quia scilicet plerique Nobiles tenuis adhuc annis in Galliam discendae linguae causa mitti solent, unde postea nihil nisi magnam levitatem, animumque omni Catholicae religionis Zelo vacuum, et opinionibus reipub. nostrae pestiferis imbutum, at ab omni Austriacorum studio remotissimum reportant. Alia causa est, quod primariis quibusdam Germaniae Episcopis Indultum a Papa in proximum subinde quinquennium concedi solet, ut Beneficia Pontificis mense vacantia, quibus ipsi velint, conferre possint. Hinc enim fit, ut vix ulli Nobiles e Germania Romam veniant, quippe qui domi a suis Episcopis Canonicatus consequi possint. Quod si Romam mitterentur, melius erga Religionem et Apostolicam Sedem affecti redderentur, morum gravitatem et usum ac peritiam rerum maiorem acquirerent, Caesaris ac Regis Catholici Oratoribus innotescerent, et eorum suffragatione Canonicatus a Papa impetrarent, et Austriacae familiae eo nomine multum se debere agnoscerent. Sed quamvis ego Pontifices ad eiusmodi quinquennalia Indulta omnibus Germanis ex aequo posthac negan-

da multis gravissimis argumentis non semel impellere studuerim, quia tamen Caesar ipse pro quibusdam Episcopis Romam scripserat, maloque consilio usus petitionem eorum adiuverat, sic factum est, ut incassum ego laborem illum susceperim.

Alterum Relationis Caput

De Medicina Germaniae, hoc est, de Principum Haeticorum ad fidem conversione

A fő kérdés a fejedelmek megtérítése, a többi már egyszerű, a nép áttérése kényszeríthető, a városok pedig nem mernek majd egyedül más valláson maradni. Világos, hogy az egyházi beneficiumokban való részesedéshez ragaszkodni fognak. Ezt négyféleképp tehetik. Egyik, hogy az igazságszolgáltatás kerekét megakasztják, a császári hozzájárulást megtagadják, a közrendet megbontják és a katolikusokat vegzálják. De ők is tudják, hogy ez mennyire otromba, nehéz és veszélyes. A másik út, hogy szövetkeznek a katolikusok ellen a franciákkal és a hollandokkal, de amint a múlt tapasztalata is mutatja, az ilyen szövetkezések Németországnak ártalmasak szoktak lenni, és maguk is tudják, hogy a külső szövetségesek csak a saját hasznukat lesik, ugyanakkor (az ellenséges) katolikus szövetségesek erejét sem kívánják lebecsülni. A harmadik eszközük, hogy az angolokon és a hollandokon keresztül a törököket hadra bírják Magyarország ellen, hogy a császárnak és a katolikusoknak ártsanak. De tudják, hogy egy ilyen elvetemült lépést a szász választó és mások is elleneznének, és félnek attól is, nehogy a gyógmód súlyosabb legyen, mint a betegség.

Quod reductis ad Ecclesiae Catholicae communionem Germaniae Principibus statim subditi eorum, ac mox Imperiales civitates similiter Haeresia defecturi sint, eoque modo omnibus fere malis supra expositis medicina facile fieri possit, id per se satis clarum est, nec ulla demonstrationem requirit. Nam subditos suos Principes ad religionem suam cogere possunt, neque liberae civitates a Principibus derelictae Lutheranismi exercitium solae retinere audeant,

eiectis autem Haeresion Doctoribus plebem facile ad Ecclesiam Catholicam redire, Theodoraetus aevi Theodosiani exemplo nos docet. Itaque tantum de Principibus cogitandum videtur, an nimirum et quomodo eos ex Haeresi convertere ad verum possimus. Ex iis, quae supra dixi, certum et exploratum est, admissionem ad Ecclesiastica Beneficia, ipsis tanquam finem esse propositum, quo omnia eorum consilia, cogitata, ac facta referantur. Si enim et ipsi Episcopatum, Abbatiarum aliorumque Beneficiorum participes fiant, sese pristinam dignitatem aut retinet, aut recuperare, familiasque suas ab egestate et interitu vindicare posse intelligunt. Iam vero ut Finem illum consequantur, uno quatuor Mediorum sive adiumentorum necessario sibi utendum fore iudicant: quorum primum est, impediendo ac sufflaminando Iurisdictionis cursu ac negandis Caesare contributionibus, pacemque publica perturbanda Catholicos ordines lassare. Sed hoc Medium cum turpe, tum anceps et periculosum esse, neque multis difficultatibus carere ipsi satis intelligunt. Secundum est, cum Gallis et Hollandis foedere adversus Catholicos coniungi, ut sibi vicinos Episcopatus et Abbatias vindicare possint. Verum superioris aetatis exemplis eiusmodi cum exteris foedera universa Germaniae exitiosa esse admonentur, neque ignorant, externos nisi sui proprii commodi causa nequaquam Imperii rebus implicari: tum etiam Catholicorum foederatorum vires minime a se contemni oportere censent. Tertium medium est, Turcam per Hollandos aut Anglos stimulare, ut ruptis induciis et Bello Ungariae illato Caesari et Catholicis negotium exhibeat. Sed a tam impio incepta Saxoniae Electorem aliosque nonnullos Principes plurimum abhorrere sciunt, ac ne remedium morbo ipso longe gravius sit, non iniuria verentur.

A (benefíciumok megtartásának) negyedik útja, hogy katolikus hitre térnek. Ennek azonban több akadályja van. Az egyik egy ténybeli tévedés: tévesen ítélik meg ugyanis a katolikusok vallását. Azt gondolják, olyanokban hisznek, amelyektől maguk is mint eretnek dolgoktól utálkoznak (ezekre Schoppe néhány példát hoz). Így aztán megvetik

őket és nem olvassák teológusaik írásait. Az áttérés másik akadály, hogy félnek a rossz hírnévtől, hogy a többi protestáns előtt úgy tűnnek fel, mint akik csak haszonlesésből tértek át. Ugyanakkor (a szász választó és mások) attól is félnek, hogy a konverzióval anyagi kár érheti őket, elveszthetik az őseik által elfoglalt egyházi javakat.

Quartum medium est, Haeresi valere iussa Romanae Ecclesiae fidem amplecti. Verum tria sint potissimum, quae illos, ne medio isto utantur, Catholicique fiant, impediunt. Primum est error facti, hoc est, opinio quam habent de Romanae Ecclesiae doctrina ac fide. Putant enim nos ea credere, quae ipsi ut impia et Haeretica abominamur. Verbi gratia: Hominem suis operibus sine speciali Dei gratia ex liberi arbitrii virtute factis iustitiam et vitam aeternam mereri posse, adeoque ut Christus pro nobis moreretur, nihil necesse fuisse. Animas fidelium defunctium purgari, quia Christi meritum tam efficax non fuerit, ut eo penitus purgarentur. Papam posse supra et contra Sacram Scripturam, posse libros quos velit in Canonem referre, et alios vere Canonicos condemnare, posse sacramenta a Christo instituta abolire aliaque eorum loco instituere. Sanctos in coelis sua propria virtute cordium nostrarum arcana inspicere, et opem nobis ferre, adeoque divinis honoribus affici debere. Denique vix ullus est Fidei articulus, in quo non putent Catholicos longe aliter, quam credunt, credere. Itaque rectissime facere se putant, cum nos oderunt, ac neque Theologos nostros audire, nec libros eorum legere dignantur, quippe qui opiniones aperte impias, absurdas ac portentosas argumentorum subtilitate aliis persuadere conari summae impudentiae esse iudicent. Aliud impedimentum est metus Infamiae, quia nimirum verentur, ne male a ceteris Protestantibus audiant, et non conscientiae, sed utilitatis impulsu Lutheranismum deserere et Catholicam fidem amplecti videantur, ut videlicet ipsi aut liberi eorum Episcopi fiant, et familias suas ab egestate seu praesenti, seu imminenti conservent. Tertium impedimentum est damni metus, quod Saxoniae Elector alique nonnulli sibi ex reditu ad Ecclesiam datum iri suspicantur, si nimirum Episcopatus et

Monasteria, quae maiores ipsorum occuparunt, restituere necesse habeant. Sic igitur patet, si quis animos eorum impedimenti eiuscemodi liberet, ipsos ultro ac statim ad Ecclesia communionem, rebus ipsorum tam conducibilem, reversuros esse.

Nem nehéz leküzdeni ezeket az akadályokat. Az első, a ténybeli tévedés, az ágostai hitvallás igaz értelmezésével és a Luther előtti teológusok írásainak megmutatásával eloszlatható. A második, a rossz hírnévtől való félelem is kikerülhető, csak további ténybeli tévedések kiigazítása szükséges hozzá: rá kell mutatni, hogy Luther az ördögtől vette a tanítását és az ágostai hitvallás a legnyilvánvalóbb hazugságokkal élt a lutheri tanítás elismerésekor. Ami pedig az elfoglalt egyházi javak elvesztése miatt félelmet illeti, a császárnak és a katolikus fejedelmeknek a pápa nevében garantálniuk kell, hogy ilyesmi nem fordulhat elő. Amikor ezt a pápának Schoppe felhozta, nem ellenkezett.

Modi vero, quibus illa impedimenta de medio tollantur, nihil prope modum habent difficultatis. Quod enim ad primum attinet, quoniam dijudicatis eorum, quae in Facto consistunt, externis modo sensibus, oculorum, aurium manuumque peragitur, neque ingenii subtilitatem aut magnam doctrinam requirit, facile errore illo facti liberabuntur. Haeretici, si dentur ipsis verba Augustanae Confessionis, quae tam absurda in Ecclesia Romana doceri credique affirmant, et simul Theologorum nostrorum Luthero antiquiorum libri exhibeantur, in quibus contraria manifesto docentur. Sic enim nosque sentire et credere, sibi ac parentibus suis ab Augustana Confessionis Architectis et Praedicatoribus suis turpiter impositum esse comperient. Hanc autem operam saeculares Principes eis navare debent, cum Ecclesiasticos suam privatam rem agere suspicentur, inferioris autem loci homines ad eiusmodi actionem non facile admittant. Secundum vero impedimentum, nempe Infamiae metus, ita facile tolletur, si quis Catholicus in publico Imperii confessu haec duo, quae similiter in Facto consistunt, demonstret:

Unum; Lutherum non uno loco magna cum asseveratione fateri, se doctrinam illam, quam discipulos suos docuit, ex solius Diaboli revelatione accepisse. Alterum; Augustanam Confessionem adprobendam Lutheranae religionis veritatem apertissimis et imprudentissimis mendaciis uti. Istis duobus ita palam demonstratis (sicut ego iam libellum, quo id planissime demonstratur, composui) nemo Principum a Lutheranismo discedere verecundiae haberet, atque adeo in religione tam gravibus testimoniis iugulata et palam convicta perseverare erubesceret. Postremum impedimentum, nempe metus damni ex restitutis Ecclesiasticis bonis, non difficulter tollitur, si Caesar et Principes Catholici, Pontificis nomine et auctoritate eis confirment, nihil ab eis occupatorum bonorum illorum nomine unquam repetitum iri, quin etiam Papam Ius patronatus in omnia illa bona eis largiturum, ut ita familiae illae Principum, quae bona talia tenent, non modo nihil ex Catholicae fidei receptione damni facturae, sed multum insuper lucraturae videantur. Nam verbi gratia Saxoniae Dux unum aliquem de familia sua Clericum faciet, et tres illos, quos iam tenet, Episcopatus, Patronatus iure in eum conferet. Is reliquis de eadem familia Pensiones aliquas solvet, et simul ad Moguntinum, Coloniensem, aliosque Episcopatus admitti poterit. Hanc rationem hodierno Pontifici cum proposuissem, eam sibi minime improbari ostendit: Etiam Christianus Princeps Anhaltinus Calvinista, ad quem Archidux Ferdinandus me legaverat, non mediocrem in eo modo vim ad componenda Germaniae dissidia fore iudicabat, si de Religione prius inter Principes convenisset. Adnitatur itaque M.^{tas} V. ut iis, quos exposui, modis ea, quae impedimentum animis Haereticorum Principum afferunt, de medio tollantur, et statim eorum accessionem ad Ecclesiae Catholicae castra fieri, omniaque fere pericula, quae alioqui M.^{ti} V. ceterisque Austriacis, imo toti Christianitati impendent, in melius converti laetis animis videbimus.¹³⁴⁰

³⁴⁰ Ezt követik levélcitátumok, többek között Marcus Welser 1613-as leveleiből.

Instructio Praedicatorum Rhaeto-Venetorum. Anno 1620.³⁴¹

Fratres: Iacta est alea, ingressi sumus Rubiconem: tenendum est institutum. Cadere iam de fastigio possumus, descendere non possumus. Tanquam de praedonibus et turbatoribus triumphabit, qui nos occiderit. Cautionem itaque discamus ex oppressis a nobis, fortunam ex defunctis. Primo cavendum, ne nostros grave-mus impendiis. Deinde: ne de recompensatione desperent. Tertio: ne casu adverso frangantur. Quarto: ne inter se dissentiant. Quinto: ne nostra potentia illis insidiosa reddatur: alias feriemur, a quo minime putabamus. Engadinenses non honoris causa, sed necessitate compulsi, nos suspiciunt et sequuntur. Cum vero sint asperi, efferi, contumaces, et inconstantes: etiam atque etiam videndum, ut blande illos in officio retineamus, ne redeant ad ingenium. Sunt enim fulcra et statumina, quae nos sustentant. Terret enim nos, quod nulla potentia diuturna est, quae suis viribus nixa non est. Consensus adhaec nostrorum popularium momentaneus et volubilis, praesertim cum obfecerint, libertatem illorum labefactari, vindices erunt acerrimi. Veremur adhaec, paucos nobis veros amicos esse, quibus si non cito, si non ubertim satisfecerimus, experiemur illos proditores et sicarios esse. Quotus enim quisque, nos, nostra, non sua causa sequitur? Quotus quisque recedens, nobis non maledicit? Scimus enim nos multorum certissimas insidias incurrisse: et Rhaetiam semper novercam fuisse bonis viris, nec nobis mater erit.

Hactenus enim duabus rebus valuimus, prudentissima simulatione et dissimulatione. Deinde celeritate. Prior ars vim perdidit suam, nullus enim fungus aut caudax credit, nobis credendum esse. Altera igitur utendum erit: celeritate inquam, et ea praeava-

³⁴² A kézirat helye: Gotha, VadSlg Ms 236, f. 184–185. Másolatban: Zürich, Ms A 146, p. 319–322. Lásd a Bevezető 76–77. oldalait.

lebimus. Videamus, ne tempus demus respirandi adversariis nostris. Itaque audacter pergamus, ventos demereri studeamus: prorumpemus, ubi non exspectabamur: aut omnia, aut nil. Tigridis catulum, si rapis, mater insequetur, si utrumque irretias, quieta praeda frueris. Rusticos tractemus verbis humanissimis et sericis, ut nos patres patriae et pastores animarum agnoscant, serio petemus. Papæis et Hispanis ne credent religionem et libertatem strenue defendant. Pacis et concordiae harmoniam ostentabimus ampliter. Interim Papaei non sunt ad desperationem redigendi, nisi simul capi et occidi possint. Nam extrema desperatio saepe victoriae causa est: invenient enim undique suppetias, nec morientur inulti multi. Hoc igitur faciendum. Attrahamus pecuniis, sunt enim perditæ avari, et simulando, promovendo, removendo facile colliduntur. Simulando, ne propositum nostrum subolfaciant. Removendi sunt audaces, refractarii, libertatis patriae amantiores: gratiosi enim sunt vulgo et magnanimi habentur, ideoque ad commotiones ciendas idonei. Breviter securitas nostra consistit in submissione et pusillanimitate adversantium. Itaque nos in ordinem redagimus cito, dum ferrum in igne: postea occasio calva erit. His litem intendamus et divexemus citando, disputando, voci ferando: illos calumniis petamus, quæ enim libent, licent. Alios discordas faciamus, qui vero exacto et alto ingenio sunt, technis et versutiis irretiamus, patria deiiciamus, eiiciamus, occidamus. Cautissime tamen id fiat, ne per nos, sed per oratores Rhaetiae factum appareat. Et sic quodlibet periculum, quod cervicibus nostris imminere videtur, facile terminabimus. Spicas eminentes decutiamus: primo Episcopum, abbates, praelatos, ministros contradicentes; deinde Politicos Hispanizantes, alios committamus inter se, ut invicem se consumant. Hos extollamus, illos deprimamus, et sic faciel et acute conferuntur, nisi enim secemus, secabimur. Oppressis illis, nil male timendum. Senatus erit noster: rusticos, popularemque potestatem nemine animadvertente, in nostra potestate habebimus. Et ut uno verbo dicam: exitio, exilio et morte trecentorumvirorum, res nostra in tuto erit: nostro nutu, domi

forisque divina, humana pendent, modo ne praeclaram hanc occasionem negligamus. Simus comes et blandi rusticis: bibamus, ludamus cum illis, mores eorum discamus imitari, sicut volucrum voces aucupes. Et si non totam curiam evertere, inaurare possumus saltem, qui in eminentia sunt, sint nostri: nullis impendiis parcentes. Reliquos direptioni exponamus: non offendemus ea re Magistratum: obaerati cives spe praedae mutuas operas nobis tradens. Haec monita e media arte politica deprompta, in usum et actiones feliciter transferatis volumus. Reliqua pro re nata, ubi tempus causaque poscet, mature deliberabimus.

Valete, et bene agite Fratres. Actum Ilantz, die 15 Junii. Anno 1620.

Harmadik melléklet

Ad Sacratissimam D. N. Imperatorem Ferdinandum

II. Caes. Augustum

De Usu Victoriae Bohemicae Brevis Consultatio

Gasparis Scioppii Suae Caesa. Maiest. Consiliarii³⁴²

Három évvel korábban Ferdinánd császárrá választásakor nem csak gratulált az alkalomhoz, hanem egy intést is címzett hozzá az Istennek tetsző kormányzásról, amit a császár illően meg is köszönt. Miután a kálvinista egyház és a római birodalom közötti tusa oda vezetett, ahova ezt Schoppe könyveiben többször is megjósolta, mármint ahhoz a véres háborúhoz, amit a császárnak az utálatos szörny ellen az igaz egyház érdekében vívnia kell, a Consilio Regio és Belli Sacri Classico könyveiben a Szentírás segítségével arra is rámutatott, hogy senki ne kérhessen számon rajta semmit, hogy milyen eszközökkel is kell ellenük küzdeni. Nem Schoppének kell megítélni, hogy a császár és mások végül hallgattak-e a szavára. Mindenki tudja, hogy a császárnak és a bajor hercegnek nem volt lelkesítésre szükségük. Vannak ugyan olyan kálvinista könyvek, amelyek Schoppét súlyosan elítélik, mint aki polgárháborút akar szítani, és a császárt is azért, mert Schoppe tanácsait nem utasítja vissza, sőt, (van aki) az egész katolicizmus felbujtójának őt tartja. Schoppe nem kíván irigységükkel foglalkozni, de magát sem szeretné dicsőíteni. Épp elég nagy elégtétel számára, hogy az ellenség leigázására végül úgy került sor, ahogy azt ő állította.

Cum ante hoc triennium Sacra Maiestas Vestra ad Regiam dignitatem primum fuisset evector, quod undique gratulantium literas ad eam convolare censerem, eique de mea erga ipsam fide ac de-

³⁴³ Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Fondo Scioppiano 223, f. 36^r–38^r. A következő oldalon (38^v) Schoppe két példát hoz még érvelése alátámasztására a 12. századi Helmoldus Presbyter Bozoviensis szláv krónikájából. Lásd a Bevezető 122–123. oldalát.

votione satis constare scirem, gratulatione mihi supersedendum putavi, eiusque loco Admonitionem ei mittendam duxi, quae viam ac rationem complecteretur ineundae perpetuo a Deo gratiae et regii solii stabiliendi. Respondit mihi Caes. M.^{tas} V. humanissime, neque solum accurate mihi pro monitis meis gratias egit, sed eis etiam se summo studio parituram spopondit. Postea cum Calvinistarum Ecclesiae et Romani Imperii perduellium importunitas ac perfidia eo rem adduxisset, quo eam adducturos saepe in sermone, saepe libris in vulgus editis, dissentientibus et obstrepentibus mihi Catholicorum non paucis, praedixeram, ut nimirum M.^{ti} V.^{ae} vere pro aris ac focus, proque universi Catholici orbis salute internecino bello adversus monstra taeterrima esset dimicandum, ne quis meas hominis Catholici et Caes. M.^{tis} V. ac Regis Catholici Ministri et Consiliarii partes posset iure requirere, edito *Consilio Regio et Belli Sacri Classico*,³⁴³ quid aversus hostes tam infestos suscipiendum esset, quibusque modis Deus opt. max. ad obediendum voluntati Catholicorum, et ad tribuendam eis victoriam velut cogi posset, Sacrarum literarum auctoritate et petitis ex omni memoria exemplis praemonstravi. Datum vero fuisse Consilio meo locum, factumque a M.^{te} V. et Catholicis ceteris, quod ego tam laboriose suaseram, nihil a me affirmari attinet. Iam enim orbi prope toti nota est cum M.^{tis} V. tum Serenissimi Boiorum Ducis Maximiliani Magnanimi pietas erga Deum, ut vos meis monitis inflammari nihil necesse fuerit. Exstant tamen Calvinistarum libri, quibus in me tamquam belli civilis tubam furiosissime debacchantur, vobis etiam quod mea non repudietis consilia, graviter succensent, non dubium demum Augustae domui Austriae atque universa in Germania rei Catholicae ex consiliis meis exitium et interitum magna cum asseveratione augurantur. Ego nec rei istius invidiam deprecor aut amoliri laboro, nec laudem tantam mihi assero. Satis mihi est, fractos et sub iugum fuisse missos Dei, Ecclesiae, et Austriae domus inimicos ac rebelles, et Victoriam vobis,

³⁴⁴ Vö. fentebb, 101. o., 222. jegyzet.

eodem Serenissimo Boiorum Duce confitente ac praedicante, non aliis rationibus, quam ego contenderam, divinitus obtigisse.

Most arról fog beszélni, hogyan kell a győzelmet kihasználni és új-fent bibliai példákhoz fog nyúlni.

Hunc quoniam id consultatur, quemadmodum M.^{tas} V. Victoria uti debeat, ne idem ipsi quod Annibali olim,³⁴⁴ occentari possit, vincere eam scire, sed victoria uti nescire, sicut prius, quo modo parari posset victoria, ex Sacris literis ostendi, similiter nunc quis Victoriae partae usus ac fructus esse debeat, ex eodem divinorum oraculorum fonte promam.

Akkor lesz a győzelem megfelelően kihasználva, ha többé már nem kell félni a csehek rettenetes lázadásától. V. Károly és I. Ferdinánd legyőzte a lázadó német fejedelmeket és a cseheket, de mivel győzelmüket nem tudták kihasználni, maguk és az egész európai katolicizmus látta a kárát, és úgy érezték beteljesedik az, amire Isten figyelmeztette a zsidókat, ha a palesztinok feletti győzelmüket nem jól használják ki.

Igitur tum demum M.^{tas} V. recte se Victoria uti existimabit, si beneficio illius hoc praestet, ut nullum posthac tam pestiferi motus ac rebellionis a Bohemica gente metuendum sit periculum. Hoc enim nisi provisum sit, proclive negotium est, ut procedente tempore res Catholica in eodem hereat luto, aut etiam novissima deteriora sint prioribus. Carolus quidem Quinctus Imperator rebelles Germaniae Principes, et Bohemos frater eius Ferdinandus gloriose devicerant. Sed quoniam uti Victoria nescierunt, non ipsis modo multiplex negotium reliquo vitae tempore fuit exhibitum, sed etiam posterius eorum et omnes paene Europae Catholici maximo suo malo idem ipsum sibi usuvenisse senserunt, quod Israëlitico

³⁴⁵ Lásd Hannibál példáját a *Secretissima instructió*ban is (5. fejezet).

populo, si Palaestinis bello subactis Victoria male uteretur, hoc modo Deus comminatus fuerit. „Si nolueritis interficere habitatores terrae, erunt vobis quasi clavi in oculis, et lanceae in lateribus, et adversabuntur vobis in terra habitationis vestrae,³⁴⁵ eruntque vobis in foveam ac laqueum et offendiculum ex latere vestro.”³⁴⁶

Ha most azt kérdi Ferdinánd, hogy mit kellett volna V. Károlynak és mit kell magának tennie, akkor ismét a Szentírásra hivatkozik: „kantárral és zabolával kell szorítani” azt, aki „nem közelít hozzá”, vagyis elérni, hogy az ilyen ne tudjon és ne is akarjon lázadni. Hogy ne tudjon: kantár és zabla kell; hogy ne akarjon: ostor.

Quod si nunc M.^{tas} V. quaerat, quid sit illud, quod Carolum et Ferdinandum facere oportebat, quodque hodie a M.^{te} V. praestari convenit, cum iisdem, tum sibi ipsi dictum a Deo meminerit. „Intellectum tibi dabo et instruem te in via, qua gradieris.”³⁴⁷ In chamo et freno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te. Multa flagella peccatoris.”³⁴⁸ Nimirum intelligens Caesar, qui viam secundum Dei instructionem ingreditur, adversus eos, qui ad eum non approximant, id est, qui ab eo sunt alieniores eique refractarii, haec duo praestare debet, ut rebellare nec possint, nec velint. Ne possint, efficiet chamo et freno. Ne velint, flagellis. Nam „stultitia colligata est in corde pueri, sed virga disciplinae fugabit eam.”³⁴⁹ Et „Pestilente flagellato stultus sapientior erit.”³⁵⁰

³⁴⁶ Vö. 4 Móz. 33,55. „Ha pedig nem űzitek ki annak a földnek lakosait a ti színetek elől, akkor, a kiket meghagytok közülök, szálkákká lesznek a ti szemeitekben, és tövisekké a ti oldalaitokban, és ellenségeitek lesznek néktek a földön, a melyen lakoztok.”

³⁴⁷ Józs. 23,13. „...lésznek ti néktek törre és hurokká, oldalaitokban ostorra...”

³⁴⁸ Zsolt. 32,8. „Bölcscsé teszlek és megtanítlak téged az útra, a melyen járj...”

³⁴⁹ Zsolt. 32,9. „...kantárral és zabolával kell szorítani az állat, mert nem közelít hozzád. Sok bánata van a gonosznak...”

³⁴⁹ Péld. 22,15. „A gyermek elméjéhez köttetett a bolondság; de a fenyítés vesszeje messze elűzi ő tőle azt.”

³⁵⁰ Péld. 19,25. „Ha a csúfolót megvered, az együgyű lesz okosabb...”

*A kantáron és zablán a jelen esetben várakat és telepéseket kell érteni. Ezek kiválóan alkalmasak a lázadáshoz szokott népek meg-
regulázására, amint ezt egykor a rómaiak, valamint az indiaik
és a németlaföldiek közt a spanyolok megmutatták. A cseheknél
könnyű lesz a megfelelő erődök felépítése és ha a lázadó akaratot
tanácsának megfelelően sikerül letörni, még telepésekre sem len-
ne Ferdinándnak szüksége. Mindenesetre, mivel sokakat meg kell
büntetni földjeik egy részének elvételével (de úgy, hogy ne legyen
okuk a lázadásra), és minthogy sok a szükségben lévő ember Tirol-
ban, Svábföldön és a birodalom más részein, nem lenne értelmet-
len Németországból hozni telepéseket Csehországba, és ott földet
adni nekik. És ha ezeket a fegyverviselésre is kitanítják, akkor az
esetleges lázadásokat még azon melegében el lehet fojtani. A rész-
letek kifejtésében Schoppe nem kompetens, mert nem ismeri az or-
szág viszonyait.*

Chamum et Frenum pro subiecta materia interpretor Arces et
Colonias. Nam harum summam esse utilitatem, vel potius neces-
sitatem in populis nuper domitis aut rebellare assuetis in officio
continendis, nemo est paulo humanior, cui ex lectione historiae
veteris Romanae et ex Hispanorum rebus apud Indos Belgasque
gestis non sit notissimum. Romanos tamen fateor militum nume-
ro et virtute fretos nihili Arces fecisse, potiusque militum coloniis
in subactas provincias deducendis vires provincialium debilitas-
se. Sed M.^{tas} V. considerato Bohemiae situ faciliq[ue] in eam aditu
videtur Arcibus in locis idoneis excitandis vel sine Coloniarum
deductione regnum illud tenere posse, si praesertim iis, quas mox
subiiciam, rationibus rebellandi voluntas in animis Bohemorum
minuatur. Nihilominus cum vehementer ad rem pertineat, multos
rebellium agri parte multari (quoniam ut mox patebit, eo pacto
ne in posterum rebellare sive ipsi, sive alii velint, praestari debet)
cumque magnus sit in Tirol, Sueviae, aliisque Imperii partibus
egenae plebis numerus, haud ab re futurum videtur, Colonos ex
Germania in Bohemiam immitti et agro ibi donari. Qui si armo-

rum usum ibi doceantur, sine ulla M.^{tis} V. impensa praesidiariorum militum navabunt operam, nihilque ad diligentiam facient reliqui repullulantes, si forte, rebelliones sub ipsa statim initia opprimendi. Verum quia parum compertam habeo regni illius conditionem, non possum de Arcibus et Coloniis distinctius disputare. Non deerunt M.^{ti} V. homines, qui quot quibusque locis Arces condi, an etiam et quo locorum colonias duci expediat, ex notitia partium omnium regni illius consilium possint subiicere.

Ostor kell, hogy ne akarjanak újra lázadni, de atyaian kell használni, hogy az ostorozás az ostorzottak és a köz hasznára váljék. Hogy erre miképpen kell sor kerülnön, az leszűrhető abból, ha megvizsgáljuk, mi fordította a cseheket eddig a németekkel és az ausztriai házzal szembe. Tudjuk, hogy a hasonlóság a barátság, a különbözőség pedig a meghasonlás alapja, olyannyira, hogy néha már egy település fekvésének különbözősége is elegendő: a folyó két partján lakó emberek között már meghasonlás van. Márpedig a csehek sok mindenben különböznek a németektől: magán- és közjogukban, nyelvükben és vallásukban. Amíg ezeket a különbözőségeket meg nem szüntetjük, elképzelhetetlen, hogy ne utálnák teljes szívükből a németeket és ne akarnák az osztrák igát lerázni.

Flagella praestare dixi, ut ne iterum rebellare libeat. Intellego autem quicquid molestiae esse ac dolorem inurere potest. Sed paterna debet esse flagellatio, quae videlicet tota in eorum, qui flagellantur, publicum ac privatum bonum sit directa. Quo autem modo flagellandi sint Bohemi, ut ne denuo rebellare velint, minime difficulter M.^{tas} V. inveniet, si quae res adhuc voluntates eorum a Germanis omnibus et Austria domo aversas habuerit, investigare volet. Nimirum omne simile gaudet simili, ex eoque similitudo amicitiae conciliatrix recte perhibetur, et idem velle, idemque nolle vera demum amicitia esse creditur. Dissimilitudo vicissim etiam in rebus minimis animorum solet voluntatumque efficere dissidia, ita ut saepe in eadem civitate sola situs diversitas cives in

studia diducat, et qui ex altera parte fluminis incolunt ab alteram accolentibus factione dissideant. Iam Bohemos maxima ex parte Germanorum in magni rebus momenti dissimillimos esse constat, quippe qui alio iure publico ac privato, alia lingua, alia denique religione utantur. Nisi ergo sublata sit ista dissimilitudo, fieri nullo modo potest, quin Germanicam nationem pessime semper ode-rint, et Austriorum iugum quacumque oblata occasione excutere contendant.

Ezért tehát a köz- és magánjog megváltoztatása lehetne az első lépés, hogy megváltozzanak azok a szokások, amelyek a cseheket elválasztotta a németek és más, kicsit műveltebb nemzetek kulturájától. Mindenekelőtt, hogy megszabaduljanak szolgaságuktól azok, akik a katolikus hitet vallják, hogy ezentúl ne legyenek a nemesség és az arisztokrácia rabszolgái, hanem ugyanannak a szabadságnak örvendjenek, amelynek a parasztok szerte Ausztriában és számos németországi tartományban örvendenek. És hogy nyelvükben se különbözzenek, meg kell tiltani a cseh nyelv használatát a templomokban és a törvényszékeken. Ha ez megtörténik, néhány év alatt nyoma sem lesz a szlávizmusnak ebben a királyságban, minthogy sok városi polgár németül már így is elég jól ért. Továbbá, hogy a vallási különbözőség is megszűnjék, senkit sem szabad a katolikus hitre kényszeríteni, de más szekták (vallások) előjáróinak működését sem szabad megtűrni. Így lehet, hogy a nép, mivel valósággyakorlat nélkül nem tud létezni, végül, egyéb lehetőség híján, a katolicizmust fogja választani. Nagy Konstantin is ezzel a módszer írtotta ki lassacskán a pogányok tévedéseit és az eretnekségeket, megtiltván azok nyilvános gyakorlását, amint erről Schoppe az Ecclesiasticus c. könyvében beszámolt.

Primum igitur Victoriae fructum M.^{tas} V. in iuris publici ac privati mutatione situm existimabit, ita ut novas condant leges abolitis legibus ac moribus, quibus ea gens adhuc uti, et a Germanorum aliarumque paulo cultiorum nationum humanitate desciscere

fuit solita: in primisque, ut tollat servitutem eorum, qui Catholicam Religionem profitentur, ne posthac Nobilium ac Baronum sint mancipia, sed eadem gaudeant libertate, qua ceteri passim in Austria multisque aliis Germaniae provinciis agricolae. Deinde ut neque lingua sint Germanorum dissimiles, usum Bohemicae linguae in Ecclesiis et curiis sive Tribunalibus omnino vetari oportebit, ita ut neque sacrae Conciones ea lingua habeantur, neque ius peti aut reddi alia, quam Germanica lingua possit. Quod si observetur, paucis annis vix ullum Sclavonismi in eo regno vestigium apparebit, cum iam plerique omnes civium Germanice loquentes satis intelligant. Postremo ut tollantur religionis dissidium, nemo quidem ad Catholicam cogi, sed neque ullius sectae doctor in regno tolerari debet. Sic fiet ut populus, qui sine religionis alicuius exercitio vix esse potest, ubi alterius copiam non habebit, ultro tandem Catholicam amplectatur. Nam eodem prorsus modo Constantinus Magnus Imperator et Gentilium errorem et Haereses varias sensim exstinxit, negato nimirum publico impietatis exercitio, velut ex Nicephori Callisti Eccles. histor. lib. 8. cap. 33. et 52. in meo Ecclesiastico adversus Angliae Regem edito cap. CXXVI. demonstravi.³⁵¹

Nem kétséges, hogy kellemetlen jövő vár a csehekre. De az eretnekek és lázadók fülébe azt kell harsogni, hogy „Jaj a legyőzöttekre!” A császár hűségén megmaradt katolikusokat elegendő javaik bebiztosításával kompenzálni. Az pedig egyáltalán nem csekélység, hogy a német nemzetbe átlépven, az egyházi és világi méltóságok mind megnyílnak számukra. Ha a császár attól félne, hogy az eretnységben lévő csehek minden szabadságának megtagadása a szász herceg vagy más protestáns fejedelmek megorrolásával járna, jusszon eszébe, hogy nem azzal kell törődni, mit gondolnak a protestánsok (akik ellenkező esetben ugyancsak nem törődnének ezzel), hanem gondoljon a császárság sorsára és utódjai biztonságára, és

³⁵¹ Gasp. Scioppii Ecclesiasticus... [Meitingen] 1611. (Lásd a bevezető 98. oldalát).

arra, hogy istennek tetszön cselekedjék. Ugyanakkor szólnak mellett érvek, hogy a szászok nem hogy nem elleneznék, hanem egyesesen egyetérténe az eretnek csehek megtérésre való előkészítésével, amelyekről majd alkalomadtán ír Schoppe a császárnak. (A beszédet Schoppe jó kívánságokkal zárja és ószövegségi idézetekkel kívánja a császárt hitében megerősíteni, elszántságra és kíméletlenségre biztatja. Ennek hiányában az eretnekek fogják az ausztriai házat és a többi katolikust újra letámadni.)

Ista non est dubium, quin Bohemis vel molestissima sint futura. Sed Haereticorum et rebellium aures verbo illo veteri „Vae victis” personare oportet, qui pulchre secum agi existimare debent, quod imminutae divinae regiaeque Maiestatis rei, non simul cum fortunis omnibus ipsa etiam vita exuantur. Catholici vero quique in fide erga M.^{tem} V. permanserunt recuperatione suorum bonorum, eorumque in posterum retinendi securitate hoc quicquid est molestiae exaequare et compensare debent. Omitto, quod beneficio minime vulgari afficiuntur, cum ex Slavica in nobilissimam nationem Germanicam transscribuntur, ita ut vel ipsis, vel eorum posteris ad omnes dignitates ac beneficia tam Ecclesiastica, quam saecularia in Germania aditus pateat. Si tamen M.^{tas} V. vereatur, ne sine gravi Saxoniae Ducis aliorumque Protestantium Germaniae Principum offensa sic omnem cuiuscumque Haeresis libertatem negare Bohemis non possit, primum omnium in mentem ei venire velim, nihil eam curare debere, quomodo suas actiones Principibus Haereticis probet, sed quomodo satisfaciat officio, et eadem opera publicae totius regni salutis, et sua ac posterorum securitati et tranquillitati in perpetuum consulat, cum praesertim neque Saxo, neque quisquam alius Haereticorum principum, quicquid ipsi adversus Catholicam religionem libuerit, in provinciis suis tentare metu M.^{tis} V. offendenda praetermittat. Deinde si omnino M.^{tas} V. bonam Saxonis ac similium gratiam sibi putat necessariam, non est alia eius conciliandae ac tuendae praesentior ratio, quam si gloriae Dei ex animo studeat, eoque pacto Deum

plus demereatur. Nam ut docet Spiritus Sanctus Prov. 16. „Cum placuerint Deo viae hominis, etiam inimicos eius convertet ad pacem”.³⁵² Postremo non deest ratio non modo non adversante, sed etiam annuente ac probante Saxone animos Haereticorum Bohemiae ad recipiendam fidem Catholicam imbuendi ac praeparandi, de qua propediem favente Deo M.^{ti} V. scribam distinctius. Interea M.^{tem} V. in Fide confortari ac robustam esse opto, quoniam Sancti, ut ait Apostolus, „per fidem devicerunt regna, fortes facti sunt in bello, et castra verterunt exterorum”.³⁵³ Per fidem ac divina omnipotentia fiduciam M.^{tas} V. Bohemos vicit, per eamdem victoria sibi utendum esse noverit. Israëlitis Deus adversus Palaestinos bellaturis Victoriam promiserat, sed eos tamen ut Victoria recte uterentur, Metum excludere et Fidem magnam concipere, accuratissime iussit, gravissimas, ni sic facerent, poenas comminatus Deut 6. „Cum tradiderit tibi dominus gentes istas percuties eas usque ad internecionem. Non inibis cum eis foedus, nec misereberis earum,”³⁵⁴ ne sint in ruinam tui. Si dixeris in corde tuo: Plures sunt gentes istae, quam ego quomodo potero delere eas? noli metuere,³⁵⁵ quia Deus in medio tui est,³⁵⁶ tradetque Reges eorum in manus tuas, et disperdes nomina eorum sub coelo.”³⁵⁷ Exod. 34. „Cave ne umquam cum habitatoribus terrae illius iungas amici-

³⁵² Péld. 16,7 „Mikor jóakarattal van az Úr valakinek útaihoz, még annak ellenségeit is jóakaróivá teszi.”

³⁵³ Vö. Zsid. 11,33–34.

³⁵⁴ 5 Móz. 7,2. „És adj a őket az Úr, a te Istened a te hatalmadba, és megvered őket: mindenestől veszítsd ki őket; ne köss velök szövetséget, és ne könyörülj rajtok.”

³⁵⁵ 5 Móz. 7,16–18. „...mert tőr gyanánt volna az néked. Ha azt mondd a te szívedben: Többen vannak e népek, mint én, miképen űzhetem én ki őket? Ne félj tőlök...”

³⁵⁶ 5 Móz. 7,21. „...mert közötted van az Úr...”

³⁵⁷ 5 Móz. 7,24. „Az ő királyait is kezedbe adj a, hogy eltöröljed az ő nevöket az ég alól...”

³⁵⁸ 2 Móz. 34,12. „Vigyázz magadra, nehogy szövetséget köss annak a földnek lakosaival, a melybe bemégy, hogy botrányozásra ne legyen közötted.”

³⁵⁹ 5 Móz. 20,15. „...mindazokkal a városokkal, a melyek igen messze esnek tőled...”

tias, ne sint tibi in ruinam.”³⁵⁸ Deut. 20. „Cum civitatibus, quae a te valde procul sunt,³⁵⁹ foedus inire poteris. De his autem civitatibus, quae dabuntur tibi, nullum omnino permittes vivere,³⁶⁰ ne forte nobiscum habitantes doceant vos facere abominationes, quas ipsi operati sunt Diis suis.”³⁶¹ Nimirum rectus usus Victoriae in Cananaeorum caede consistebat, quoniam incolumitas eorum non poterat non Israëlitis esse exitio, quod eventu fuit comprobatum. Nam Israëlitae sive metu, sive misericordia ducti Cananaeis bello victis pepercerunt, eosque sibi fecerunt tributarios. Hinc autem evenit, ut prius a vera religione in idololatriae eorum societatem concederent, postea etiam in servitutem diuturnam et iniquissimam ab iis redigerentur. M.^{tas} V. ut Victoria Fide parta recte utatur, non homines, sed eorum impietatem atque haeresin occidere debet, neque quin id faciat, ullo foedere, pacto aut misericordia retineri. Si vero dixerit in corde suo. Plures sunt Haeretici, quam Catholici, quomodo ergo Haeresin abolere potero? dictum sibi putet. „Noli metuere, quia Deus in medio tui est”, quodque Josuae dixerat Deus. „Confortare et esto robustus valde noli metuere et noli timere, quoniam tecum est Dominus Deus tuus.”³⁶² Sin autem M.^{tas} V. (quod Deus omen avertat) sive in fide Divinique auxilii fiducia hesitet diffidentia, ita ut vires Haeticorum metuat, sive sinistra adversus homines pestilentissimos misericordia utatur, et Haeresis impunitatem eis tribuat, non est dubitandum, quin eorum error sit multis Catholicis in ruinam, et ipsi novis subinde motibus atque bellis Augustam domum vestram et reliquos Catholicos exerceant.

³⁶⁰ 5 Móz. 20,16. „De e népek városaiban, a melyeket örökségül ad néked az Úr, a te Istened, ne hagyj élni csak egy lelket is.”

³⁶¹ 5 Móz. 20,18. „Azért, hogy meg ne tanítsanak titeket az ő mindenféle útálatosságaiak szerint cselekedni, a melyeket ők cselekesznek az ő isteneiknek...”

³⁶² Vö. Józs. 1,6 és 9.

Összefoglalás

A kötetben a forrásközlésen túl két célt tűztem ki magam elé: nyomába eredni az 1620-as *Secretissima instructio* c. pamflet szerzőjének, és felvázolni a mű (eszme)történeti kontextusát. E katolikuspárti, V. Frigyes pfalzi választófejedelem és cseh király ellen irányuló pamflet több szempontból is kiemelt figyelmet érdemel, többek között, mert alighanem kora legnépszerűbb politikai röpirata volt: már megjelenése évében több mint 20 latin és német kiadása mellett kéziratban is terjedt, sőt, 1621-re már kész volt francia, angol és olasz fordítása is. Sikerének egyik titka stílusában rejtett: műfajteremtő írásnak számított, mely a történeti dokumentumokat, a precíz információkat mesterien ötvözte a szarkazmussal. Kifejezetten magyar szempontból éppen a beléfűzött történeti dokumentumok (Bethlen két korabeli levele), illetve az erdélyi fejedelem kiemelkedő szerepe miatt érdemel különös figyelmet. Ugyanakkor, mint a korabeli Bethlen-ellenes propaganda kiváló példája, a mű kiválóan alkalmas Erdély harmincéves háborúban való részvételének és ezzel összefüggésben az oszmán szövetség kérdésére és nemzetközi visszhangjára ráirányítsa a figyelmet.

A harmincéves háború elején a példátlan intenzitású publicisztikai tevékenységet a szövetségi rendszerek törékenységevel magyarázhatjuk: anyagi hitel, személyes hitelesség és szövetségeseik nélkül a háborút nem lehetett megnyerni, márpedig mindháromhoz a nyilvánosság támogatására volt szükség. Ebből következően a publicisztika egyik fő célja az ellenség hiteltelenítése és a szövetségi rendszerek elbizonytalanítása lett. Az ellenség diszkreditálására törekvő írások új műfajbeli technikák kifejlődéséhez vezettek. E technikákra hoz a bevezető példát a szintén 1620-as Wencseslaus Meroschwa nevében íródott, machiavellista hangnemű fiktív levéltraktátussal. Meroschwa levéltraktátusát a *Secretissima instructio* egyik legközelebbi rokonának tekinthetünk, olyannyira, hogy a tematikus és nyelvi hasonlóság alapján feltételezhetjük, hogy ez a népszerű írás is ugyanattól a szerzőtől származott.

A pamflet szövegének alapos ismertetését követően a bevezető tanulmányban rátérek a törökösség (a török barátság) problémájára: az oszmán szövetség alternatívája egyszerre jelentette az erdélyi fejedelem erősségét és a protestáns szövetség Achilles-sarkát, ami a *Secretissima instructio*nak is egyik fő célpontja volt. A műben közölt Bethlen-levelek éppen azt a célt szolgálják, hogy bemutassák, a Protestáns Unió magyar szövetségese csupán egy az Oszmán Birodalom csatlósai közül, aki a „keresztény” Európára rá akarja hozni a barbár ellenséget. Bethlen Gábor historiográfiájában e méltán híres levelek ugyan nem maradtak meg eredetiben, korabeli másolataik (és német fordításuk) azonban ma is olvashatók, és mindenképpen hitelesnek tekintendők. A levelek korabeli ismertségére és a Habsburg propagandában játszott fontosságára utal, hogy egy katolikus párti műben magyar nyelven is kinyomtatták őket 1621-ben.

A mű szerzőségére vonatkozó eddigi találgatások többnyire kortárs információkra mentek vissza, köztük pl. az a recens elmélet, amely egy könyvbeírás alapján Paul Welser augsburgi polgárnak tulajdonította. Ugyan a beírás korabelinek tekinthető (szerzője, mint a tanulmány rámutat, a wolfenbütteli könyvtár alapítója, II. Ágost herceg), Welser szerzőségének feltételezése mégis több okból megkérdőjelezhető.

A korábbi elméletek közül a legnagyobb hitelt az érdemel, amely (Alvinczi Péterrel egyet értve) Pázmány Péter környezetében keresi a szerzőt. Több érv szól emellett az elképzelés mellett. Az egyik a nyomdai hely: a könyv terjesztésében alaposan kivette a részét az az augsburgi nyomda (Sara Mangin), amely Pázmány és más császárpárti írók műveit is publikálta. Sőt, a *Secretissima instructio* egyik 1620-as latin példányát Pázmány egyik művével összekötve adja ki ugyanez a műhely. Ugyanakkor a *Secretissima instructio* védelmében Pázmány kollégája, Balásfi Tamás tollából megjelent írásokat is itt adták ki. A másik érv a műnek (az OSZK kézírattárában található) 17. századi másolata, amely Pázmánynak és a korábbi cseh kancellárnak, Zdeněk Vojtěch Popel z Lob-

kovicnak tulajdonítja a művet. A harmadik érv, a műben szereplő Bethlen-levelek, amelyek minden valószínűséggel a magyar cancelláriához közeli személyektől jutottak a szerzőhöz. Végül elgondolkodtató lehet az is, hogy Balásfi Tamás, amikor a művet védelmébe veszi Alvinczi támadásaival szemben, Pázmány szerzőségét nem tagadja, hanem kiáll a szerző mellett. Mindennek ellenére a tanulmány részletes tartalmi és filológiai elemzése mind Lobkovic, mind Pázmány szerzőségét erősen megkérdőjelezhetővé teszi – bár a mű megszületésében és terjesztésében való részvételüket nem zárja ki –, és inkább egy német szerzőt valószínűsít.

E szerzőt a humanista műveltséggel rendelkező Kaspar Schoppe (1576–1649) személyében lelhetjük meg, aki III. Fülöp spanyol király és II. Ferdinánd császár szolgálatában önálló ügynökként tevékenykedett, és akit kora egyik legveszedelmesebb katolikuspárti politikai és vallási publicistájaként tartották számon. A legfontosabb külső érv Schoppe mellett az a mellékletben is közölt június 15-re datált röpirat, amelyet a milánói hercegséggel szomszédos Valtellinában terjesztettek a milánóiak annak érdekében, hogy Valtellinában a polgárháborús feszültséget szítsák, majd a kirobbanó polgárháborúnak köszönhetően a tartományt bekebelezhessék. E röpirat különossége, hogy teljességgel a *Secretissima instructio* rövid kivonatának tekinthető, természetesen a valtellini helyzetre adaptálva. Mivel a *Secretissima instructio* megírását sikerült egészen pontosan bedatálni 1620 májusára, és ebből következően a két mű megírása között alig telt el érdemben idő (a *Secretissima instructio* széles körű európai ismertsége június elején még kizárható), és mivel ennyire tökéletes adaptációra a szerzőn kívül más nemigen lehetett képes, biztosra vehetjük, hogy a két írás szerzője azonos volt, vagyis e személy a milánói hercegség környezetében keresendő. A hasonlóságot már a valtellini röpirattal foglalkozó kortárs, 1620-as évekbeli művek is felismerték, sőt azt is tudni vélték, hogy a *Secretissima instructio* szerzője Kaspar Schoppe volt. Mint Schoppe levelezéséből megállapítható, a Habsburgok szolgálatában álló ügynök 1620 májusában valóban

épp Milánóban tartózkodott. Egészen pontosan június legelején a hercegség kormányzójával is találkozott, akinek egy kis könyvet nyújtott át. Ekkor megígérték számára elmaradt évjáradékának és további 500 dukát honoráriumnak a kifizetését, amelyeket június 23-án, illetve július 3-án ki is fizettek a számára.

Schoppe szerzősége mellett azonban nem csak külső érvek szólnak. A tanulmány második felében arra törekedtem, hogy a *Secretissima instructió*t elhelyezzem Schoppe életművében és gondolatvilágában. Politikai nézeteinek illusztrálását szolgálják a mellékletben közölt kisebb kiadatlan írásai is. A mi szempontunkból az életrajz egyik legfontosabb mozzanata a spanyol évjáradék megszerzése 1614-ben. Ennek köszönhetően Schoppe az 1610-es évek végén már Milánóban vagy környékén élt, és kiadott röpirataival és könyveivel (melyeknek egy jelentős részét álnéven vagy név nélkül jelentette meg) az egész Katolikus Liga ügyének előmozdításán fáradozott. E röpiratok között volt olyan is, amit a már említett augsburgi Paul Welser és testvére fordított németre. Nagy rokonságot mutat még a *Secretissima instructió*val a szintén álnéven kiadott *Oratio paraenetica* (1619) című írása, ami francia fordításban a *Secretissima instructió*val egybekötve jelent meg 1621-ben. Ezeknek a műveknek a tágabb eszmetörténeti kontextusát Schoppe tudatos machiavellizmusa adja. Schoppe az 1610-es évek végén és 1620-ban a legnagyobb intenzitással Machiavelli rehabilitációján fáradozott. Meg volt róla győződve, hogy a protestáns–katolikus ellentétbe Machiavelli általános félreértelmezése is belejátszik, ui. a vele kapcsolatos előítéleteket a protestánsok kiterjesztik a katolikusokra. Machiavelli rehabilitációja érdekében írt művei javarészt kéziratban maradtak. A *Secretissima instructio* megírásának közvetlen kontextusát is egy újabb Machiavelli védelmében írt könyve nyújtja (melyre már áprilisban készül, de propagandamunkája miatt csak júliusban talál időt). 1620 nyarán, a mű megírása után személyes kapcsolatait is latba vetve Firenzébe utazott, hogy Machiavelli tilalmának feloldásáról többek között a nagy firenzei gondolkodó leszármazottaival is tárgyaljon.

A tanulmány utolsó része a *Secretissima instructio* hatását vizsgálja. Bemutatom a műre válaszoló ismeretlen szerzős pamfletet, illetve Alvinczi Péter és Balásfi Tamás négy nyomtatványban zajló összecsapását. A mű nemzetközi hatására jellemző, hogy a könyv egyetlen paragrafusa elegendő volt arra, hogy a velencei tanácsot elgondolkoztassa a védekezés lehetséges módjairól. A tanács kérésére Paolo Sarpi tízoldalas traktátusban járta körül a rágalmozó írárok okozta dilemmákat. Míg Velencében Sarpi az apologetikus írárok haszontalansága mellett érvelt, Kassán Alvinczi tipikus apológiát írt, kiállt Bethlen oszmán barátsága mellett és machiavellizmussal éppenséggel a katolikusokat és a császárt vádolta. (Paradox módon Schoppe publicisztikájával éppen a katolicizmus és a machiavellizmus közötti asszociációt erősítette, ami ellen elméleti írásaiban küzdött.) Pázmány kollégája, Balásfi válaszainak az érdekessége, hogy azt a látszatot keltik, hogy bennfentes információkkal rendelkezett a szerző és a szerzés körülményeire vonatkozóan. Többek között emiatt is joggal feltételezhetjük, hogy Pázmány és környezete mind a Schoppe irányába folyó adatszolgáltatásban, mind a mű terjesztésében részt vett. Erre utalhat az a bécsiként beazonosított példány is, ami más német fordításban közli a művet, mint az augsburgi kiadványok. A legvalószínűbb scenárió szerint azonban a terjesztésnek Bécsen kívül más központjai is voltak, elsősorban Augsburg, ahova minden valószínűséggel maga Schoppe küldte meg a mű kéziratát.

English summary

The aim of this volume, in addition to publishing the text of the *Secretissima instructio* (1620), has been to identify the author of this anonymous pamphlet and explore its historical and intellectual context. This pro-Catholic publication, written against Frederick V, Elector Palatine and King of Bohemia, merits greater attention for several reasons. It was not only the most popular political pamphlet of the era, with more than 20 Latin and German editions in 1620 alone and with French, English and Italian translations and several circulating manuscript versions; it also represented a kind of new art in political literature, a genre that artfully mixed historical documents, precise information and real analysis with biting sarcasm. In terms of the history of Hungary and Transylvania, the pamphlet merits special attention because it made Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania, a central figure of the text and included two of his letters in the middle. Moreover, as an extraordinary example of contemporary Catholic, anti-Bethlen propaganda, it offers insights into the role of Transylvania at the beginning of the 'Thirty Years' War as well as the problem of the Ottoman alliance and its international reception and criticism.

I explain the unprecedented quantity of propaganda writings at the beginning of the 'Thirty Years' War with reference to the fragility of political alliances: this war could not be won without credit, credibility and allies, which were all largely dependent on public opinion. The goal of discrediting the enemy through published works led to the birth of new propaganda techniques and styles. As an example I present in detail the Machiavellian fictional letter treatise of the same year allegedly authored by Wenceslaus Merochwa as an analogical piece of writing. It is thematically and stylistically so close to the *Secretissima instructio* that we can rightly assume that the two works were written by the same person.

Having carefully paraphrased the text in question, I examine the problem of the "Turkish" association: the alternative of an

Ottoman alliance was both the greatest political strength of the prince of Transylvania and the Protestant Union's most vulnerable point, its Achilles heel. Unsurprisingly, therefore, it was the main target of the criticism made in the *Secretissima instructio*. The published letters by Gabriel Bethlen sought to present the Hungarian associate of the Protestant Union as a vassal of the Ottoman Empire that had endangered "Christian" Europe by bringing the barbarian enemy into its core. These letters, written originally in Hungarian, would later be of great value to Hungarian historians with an interest in Bethlen. They have survived in contemporary copies (and in a German translation) and can rightly be considered authentic. Their importance and broader circulation is revealed by the pro-Habsburg publication of 1621 (*Magyar országnak mostani állapattyáról* c.), which also included them.

Most theories about the authorship of the pamphlet have been based on contemporary information (or guesses), like the recent one by Wolfgang Weber, which attributes the book to an Augsburg patrician named Paul Welser on grounds of an annotation discovered on one of the surviving copies. Although this annotation can be regarded as contemporary (as I demonstrate it was made by Herzog August, the founder of the Wolfenbüttel library), Welser's authorship may be questioned on several grounds. Among earlier theories, the most credible is that which purports the author came from the circle of Hungarian Archbishop Péter Pázmány, a theory which was first voiced by Pázmány's Protestant foe, Péter Alvinczi. This theory may be supported by several arguments. First, the most important publisher of the *Secretissima instructio*, the Augsburg typography run by the widow Sara Mangin, also played an essential role in the publication of the works of Pázmány and other pro-Habsburg authors. Moreover, one of the 1620 Augsburg editions of the work was bound together with a Latin tract by Pázmány, and Sara Mangin was also the publisher of the booklets written in defence of the *Secretissima instructio* by one of Pázmány's collaborators, Tamás Balásfi. Second, a 17th-

century manuscript copy held by the National Széchényi Library attributes the work to Archbishop Pázmány and the former Bohemian chancellor Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic. The information about, and letters from, Hungary contained in the *Secretissima instructio* also suggest an author that was close to the Hungarian Chancellery in Vienna. Finally, one also wonders why Tamás Balásfi, when defending the pamphlet against Alvinczi's criticism, does not protest against the claim of Pázmány's authorship but rather reveals his sympathies towards the writer. Despite all these arguments, basing my argument on philological observations and a detailed analysis of the work, I have sought to show that neither Lobkovic nor Pázmány could rightly be claimed as authors of the work, albeit their contribution (in giving access to information and distribution) should not be excluded. Rather, a textual and philological analysis of the work indicates that the author was of German origin.

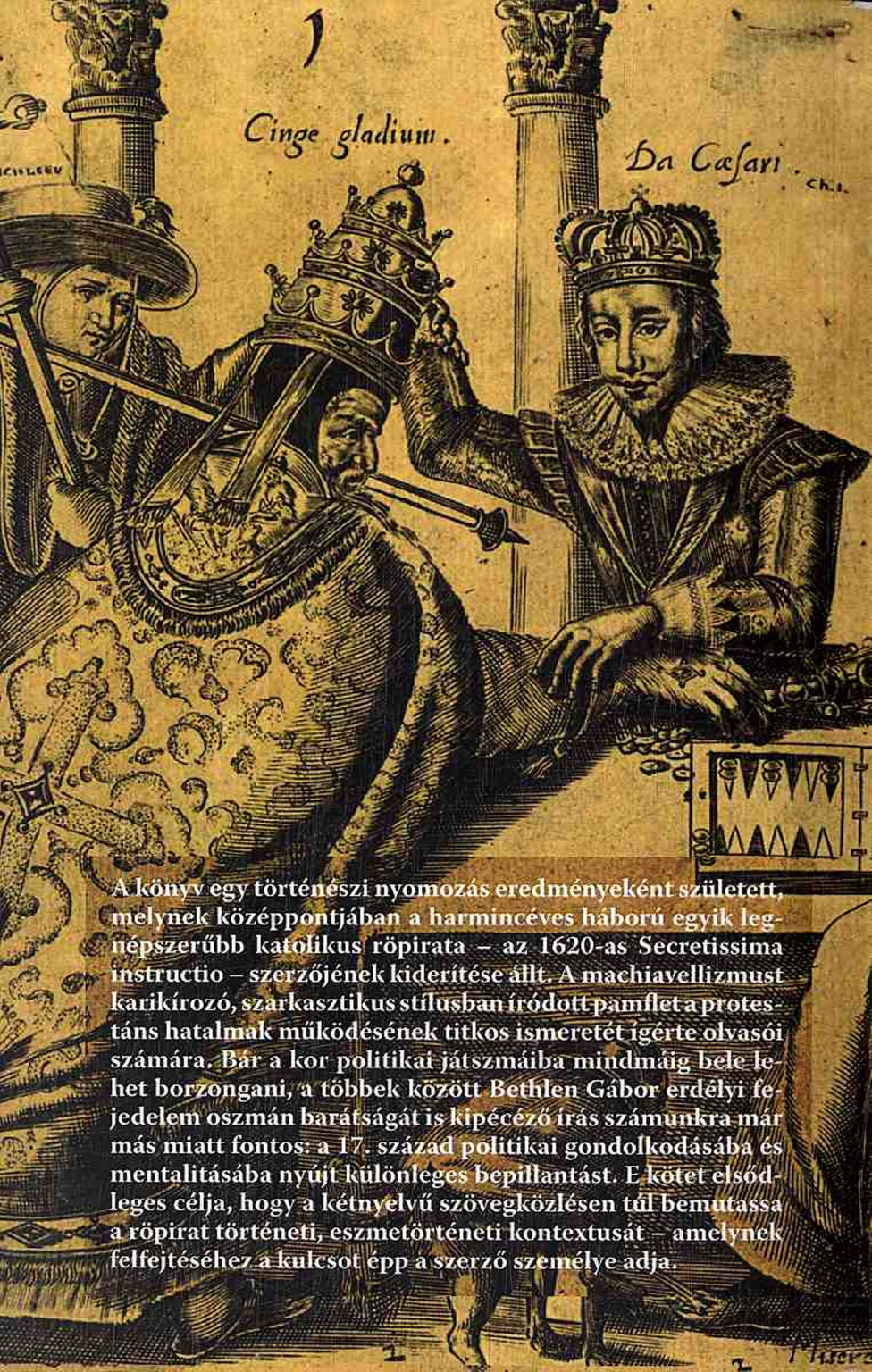
This author has been identified as Kaspar Schoppe (1576–1649), a highly erudite man of humanist education and a skilled religious and political polemicist. Schoppe worked for Philip III of Spain and for Ferdinand II, Holy Roman Emperor, as an autonomous agent. In order to present the external reasons for Schoppe's authorship, I first needed to precisely date the pamphlet: I concluded that May 1620 was the most likely time of its writing. The most important argument for Schoppe's authorship is a manuscript pamphlet (published in the Appendices) dated 15 June and distributed in Valtellina, the northern neighbour of Milan, by pro-Spanish agents seeking to generate a civil war and drive Valtellina back into Spanish hands. This pamphlet can be regarded, in full, as an extract of the *Secretissima instructio* – obviously adapted to the political context of Valtellina. Since the period of time between the writing of the two pieces was very short (and certainly not sufficient for the broader circulation of the *Secretissima instructio*) and since such a perfect adaptation (recycling) could hardly be achieved, it seems certain that the two pamphlets share

the same author, who should thus be searched for in the Duchy of Milan or its vicinity. Works published in the 1620s and dealing with the civil war of Valtellina also recognized the great similarity, claiming that the author of the *Secretissima instructio* was Kaspar Schoppe. As we know from Schoppe's recently published correspondence, he arrived in Milan in May and met the duke of Milan at the beginning of June. On this occasion, he handed over a little book and was promised by the duke's councillor a sum of 500 ducats, as well as the Spanish pension that was pending. In fact, he received these on 23 June and 3 July.

There are not only external reasons for Schoppe's authorship: the second part of the introduction aims to place the *Secretissima instructio* in Schoppe's biography and in his intellectual world. His political views are also illustrated by the hitherto unpublished pieces of political advice, which have been placed in the Appendix. For this study in particular, a crucial point in the biography was the year 1614, when Schoppe obtained a Spanish pension in Madrid. As a Spanish agent, he continued publishing pamphlets (many of them anonymously or with pseudonyms) in the interest of the entire Catholic League, moving in the last years of the same decade to Milan ("the heart of the Spanish empire"). Among the numerous propaganda works he published year by year, we also find an interesting piece translated by Paul Welser (and his brother). A curious text is the *Oratio paraenetica* (1619), published with a pseudonym; it is philologically and thematically similar to the *Secretissima instructio* in many points. The two works, bound together, appeared in French translation in 1621. Schoppe's political publications were permeated by the spirit of Machiavelli. This was, however, more than the fashion of the times; in the late 1610s and especially in 1620, Schoppe was consciously fighting for Machiavelli's rehabilitation. He was convinced that the Protestant-Catholic antagonism was also rooted in a misinterpretation of Machiavelli, whereby Protestants transferred negative prejudices about Machiavelli to all Catholics. He fought for Machiavelli's re-

habilitation not only through a series of books that were to remain unpublished but also in person. Having finished the *Secretissima instructio*, he completed another work in defence of Machiavelli and then proceeded to Florence in order to discuss a potential revision of the ban on Machiavelli's works with the offspring of the great political thinker among others.

In the last part of the study I analyse the influence of the *Secretissima instructio* and present the anonymous works written as a reaction. I also examine the debate over the work between Péter Alvinczi and Tamás Balásfi, which is spread over four publications. Characteristic of the international influence of the pamphlet was the reaction of the Council of Venice, which considered the possible ways of defence responding to a single paragraph of the work. At the Council's instigation, Paolo Sarpi examined the dilemmas of inimical propaganda aiming at defamation in a treatise of 10 pages. While Sarpi argued about the uselessness of apology in these cases, Alvinczi prepared a typical apology in Bethlen's defence, excusing Transylvania's Ottoman alliance and accusing the Catholics and the emperor of Machiavellism. (Paradoxically, the vulgar Machiavellism of Schoppe's propaganda strengthened the association between Machiavellism and Catholicism, against which he was fighting in his theoretical writings.) Balásfi's responses to Alvinczi suggest that Balásfi had information about the author and the making of the pamphlet. This reinforces the impression that Archbishop Pázmány and those around him participated in the creation of the work, both as Schoppe's informers and as divulgaters. A Viennese contribution may be seen also in the printing of a German copy of the work (in a translation that differs from those of Augsburg) and identified as a work of a Viennese press. Most probably, however, apart from Vienna, there were also other centres of distribution, in particular Augsburg.

1
Cinge gladium.

Da Caesari. ch. 1.

A könyv egy történelmi nyomozás eredményeként született, melynek középpontjában a harmincéves háború egyik legnépszerűbb katolikus röpirata – az 1620-as *Secretissima instructio* – szerzőjének kiderítése állt. A machiavellizmust karikírozó, szarkasztikus stílusban íródott pamflet a protestáns hatalmak működésének titkos ismeretét ígérte olvasói számára. Bár a kor politikai játszmáiba mindmáig bele lehet borzongani, a többek között Bethlen Gábor erdélyi fejedelem oszmán barátságát is kipécéző írás számunkra már más miatt fontos: a 17. század politikai gondolkodásába és mentalitásába nyújt különleges bepillantást. E kötet elsődleges célja, hogy a kétnyelvű szöveggözlésen túl bemutassa a röpirat történeti, esztétörténeti kontextusát – amelynek felfejtéséhez a kulcsot épp a szerző személye adja.